

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЈУЛ - ДЕЦЕМБАР

1 9 6 0

Уређивачки одбор:

др. Милан Бартош (главни уредник), др. Мехмед Беговић, др. Борислав Т. Благојевић (заменик главног уредника), др. Драгаш Ђ. Денковић, др. Милан Деспотовић, др. Драгољуб В. Димитријевић, др. Павле Димитријевић, др. Ана Жилић-Јурин, др. Драгослав Јанковић, др. Божидар Јовановић, Слободан К. Перовић (секретар), Милорад В. Симић и др. Владан С. Станковић.

С А Д Р Ж А Ј

ЧЛАНЦИ

Др. Радомир Д. Лукић, професор Правног факултета у Београду: Право значење правне норме — — — — —	253
Др. Стеван Врачар, асистент Правног факултета у Београду: Три основна принципа државне организације — —	271
Др. Александар М. Балтић, професор Правног факултета у Београду: Правни положај радника који су примили мању радњу на управљање — — — — —	280
Др. Милош Радовановић, доцент Правног факултета у Београду: Отворене казнено-поправне установе — — —	298
Др. Владан Станковић, асистент Правног факултета у Београду: Правне последице одвојеног живота брачних другова — — —	318
Др. Ружица Гузина, професор Правног факултета у Београду: Неке карактеристике правно-политичког развика Србије од 1903 до 1914 — — — — —	326

ДИСКУСИЈА

Александар Стојановић, асистент Правног факултета у Београду: Нека схватања проф. Ханса Келзена о појму политичке науке и о марксистичкој политичкој теорији — — —	338
Др. Владимир Капор, професор Правног факултета у Београду: Приговори (рекламације) на количину робе и питање преклузије права купца у случају неблаговремености приговора — — — — —	353
Добривоје Бабић, судија Врховног војног суда у Београду: О значају одредбе чл. 7 уредбе о материјалној одговорности војних и грађанских лица на служби у Југословенској народној армији — — — — —	361

ПРИЛОЗИ

Др. Владимир Грујић, доцент Филозофског факултета у Београду: О једном покушају да Валтазар Богишић постане професор Правног факултета Велике школе у Београду — — —	365
--	-----

СУДСКА ПРАКСА

Др. Живомир Ђорђевић, доцент Правног факултета у Београду: Одговорност за штету коју причини домаћа животиња — — —	368
Даница С. Китић, судија у Београду: Примена прописа чл. 316 закона о парничном поступку — — — — —	378

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ГОДИНА VIII

1 9 6 0

I ЧЛАНЦИ

<i>Балтић, др. Александар:</i> Правни положај радника који су примили мању радњу на управљање — — — — —	280
<i>Васић, др. Велимир:</i> Значај и обим неких мера интервенције друштва у пољопривреди Југославије — — — — —	105
<i>Врачар, др. Стеван:</i> Три основна принципа државне организације	271
<i>Гамс, др. Андрија:</i> Нешто о фидуџијарним правним пословима — —	22
<i>Гузина, др. Ружица:</i> Класни односи у Србији од 1903—1914 — —	121
<i>Гузина, др. Ружица:</i> Неке карактеристике правно-политичког развитка Србије од 1903 до 1914 — — — — —	326
<i>Ђурић, др. Михаило:</i> Анализа појмова у друштвеним наукама — —	152
<i>Јевтић, Љубомир:</i> Судска контрола законитости управних аката —	61
<i>Кандић, др. Љубица:</i> Састав скупштина и почетак представничког система у Србији у првој половини XIX века (до 1839) — —	134
<i>Леградић, др. Рудолф:</i> Из теорије вриједносних папира — — —	37
<i>Лукић, др. Радомир Д.:</i> Поређење између појма својине у социјалистичким и капиталистичким земљама — — — — —	12
<i>Лукић, др. Радомир Д.:</i> Право значење правне норме — — —	253
<i>Николајевић, др. Борко:</i> Правни проблеми искоришћавања простора изван ваздушног омотача земље — — — — —	94
<i>Радовановић, др. Милош:</i> Отворене казнено-поправне установе — —	298
<i>Редијер, Рене:</i> Злоупотреба права — — — — —	1
<i>Симовић, др. Војислав:</i> Један вид примене уставног начела јединства правног система Југославије — — — — —	83
<i>Станковић, др. Владан:</i> Правне последице одвојеног живота брачних другова — — — — —	318
<i>Трива, др. Синиша:</i> Закључивање судске нагодбе — — — — —	49

II ДИСКУСИЈА

<i>Бабић, Добривоје:</i> О значају одредбе чл. 7 уредбе о материјалној одговорности војних и грађанских лица на служби у Југословенској народној армији — — — — —	361
<i>Капор, др. Владимир:</i> Приговори (рекламације) на количину робе и питање преклузије права купца у случају неблаговремености приговора — — — — —	353

IV

Стојановић, Александар: Нека схватања проф. Ханса Келзена о појму политичке науке и о марксистичкој политичкој теорији — —	338
--	-----

III ПРИЛОЗИ

Грујић, др. Владимир: О једном покушају да Валтазар Богишић поста- не професор Правног факултета Велике школе у Београду —	365
--	-----

IV СУДСКА ПРАКСА

Ђорђевић, др. Живомир: Одговорност за штету коју причини домаћа животиња — — — — —	368
Јовановић, др. Владимир: Има ли возар право да захтева исплату во- зарине од примаоца робе — — — — —	169
Китић, Даница С.: Примена прописа чл. 316 закона о парничном поступку — — — — —	378
Лазаревић, Љубиша: Однос кривичног дела фалсификовања службене исправе са неким блиским кривичним делима — — — —	175

V ПРИКАЗИ

Гамс, др. Андрија: Основи стварног права — (др. Адам П. Лаза- ревић) — — — — —	385
Malinvaud, M.: Initiation à la comptabilité national — (др. Љубица Шкара) — — — — —	391
Plorul, A.B.: Jurisprudence comparée sur le revenu imposable — (др. Јо- ван Ловчевић) — — — — —	388
Стаинов, Петко: Правни проблеми на водното стопанство в Народна Република България — (Никола Воргић) — — — — —	389

VI БИБЛИОГРАФИЈА	185, 394
------------------	----------

VII ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА	197, 403
----------------------	----------

VIII БЕЛЕШКЕ

Нови статут Правног факултета у Београду — — — — —	242
Трећи интерфакултетски састанак катедара кривичног права (М.Ђ.)	344
Посета проф. Јоан Робинсон Правном факултету у Београду — —	244
Предавање проф. Z. Koczmarcuk-a на Правном факултету у Београду	245
Предавање проф. Жана Мејноз на Правном факултету у Београду —	245
Предавање проф. Мориса Дивержеа на Правном факултету у Београду	245
Годишња скупштина Социолошког друштва НР Србије (Ј. Ш.) —	245
Трећа и четврта сесија Међународног факултета за упоредно право у Луксембургу (Мирослав Ђ. Ђорђевић) — — — — —	248, 249
Универзитетски центар за високе европске студије у Стразбуру (Љ.Ш.) — — — — —	250

Курс о проблему личности на Институту за правне студије у Ници (Ст. Ђорђевић) — — — — — — — — — —	252
Одбране докторских дисертација на Правном факултету — —	252, 435
Девета интерфакултетска конференција правних факултета у Сарајеву	430
Рад Катедре за грађанско право — — — — — — — — — —	432
Рад Катедре кривичног права и Криминолошког института — —	433
Рад Катедре за политичке науке — — — — — — — — — —	434
Рад Катедре за историју државе и права — — — — — — — — — —	434
Рад Катедре за међународно право и међународне односе и Института за међународне студије — — — — — — — — — —	434
Рад Катедре економских наука — — — — — — — — — —	435

IX ПРИМЉЕНЕ КЊИГЕ	436
-------------------	-----

РЕГИСТАР

(Бројеви упућују на стране на којима почињу написи)

- Административни акти:** в. управни акти
- административно право:** в. управно право
- алтернативна обавеза туженика:** 378
- Богишић, Валтазар:** позив да дође за професора Правног факултета Велике школе у Београду 365
- возарина:** правне последице од двојеног живота 318
- Велика школа у Београду:** позив Валтазару Богишићу 365
- вештачки сателити земље:** правни проблеми 94
- возарина:** право наплате возара од примаоца робе 169
- Грађанско право:** 1, 12, 22, 318, 361, 368
- Домаћа животиња:** одговорност за штету коју она причини по нашем и упоредном праву 368
- држава:** принципи организације 271
- друштвене науке:** анализа појмова 152
- Еволуционистичко тумачење норми:** 253
- европски проблеми:** в. Универзитетски центар за високе европске студије
- економска политика:** 105
- Законитост:** судска контрола управних аката 61; начело законитости у Србији на почетку XX века 326
- злоупотреба права:** по француском праву 1
- Институт за правне студије у Ници:** Центар за више студије политичких наука 252
- интерфакултетска конференција правних факултета Југославије у Сарајеву:** 430
- историја државе и права:** 121, 134, 326
- Југославија:** начело јединства правног система 88; интервенција друштва у пољопривреди 105
- Казнено-поправне установе:** 298
- Келзен, Ханс:** његово схватање о појму политичке науке и о марксистичкој политичкој теорији 338
- класни односи у Србији од 1903—1914:** 121
- космонаутика:** правни проблеми 94
- кривично право:** 175, 298
- купац:** приговори на количину робе 353
- Лишење слободе:** извршење казне 298
- Марксистичка политичка теорија:** схватање Х. Келзена 338
- материјална одговорност:** војних и грађанских лица на служби у ЈНА 361; за штету коју причини домаћа животиња 368
- Међународни факултет за упоредно право у Луксембургу:** трећа и четврта сесија 248, 249
- међународно право:** 94
- методологија:** друштвених наука 152
- Наследно право:** 318
- неблаговременост приговора купца на количину робе:** 353

Објективно тумачење норми: 253
 одвојен живот брачних другова: правне последице 318
 одговорност за штету: војних и грађанских лица на служби у ЈНА 361; причињену од домаће животиње 368
 организација државе: 271
 отворене казнено-поправне установе: 298

Парламентаризам у Србији: 326

пенологија: 258

подела власти у Србији на почетку XX века: 326

појмови друштвених наука: 152

пољопривреда Југославије: интервенција друштва у циљу проширења процеса репродукције и подрштвавања процеса производње 105

политичка наука: схватање Х. Келзена 338

политичке науке: 252, 338

породично право: 318

право: злоупотреба 1

правне норме: њихово тумачење 253

правни послови, фидуцијарни: 22

правни систем Југославије: уставно начело јединства 88

Правни факултет у Београду: нови статут 242; посета проф. Јоан Робинсон 244; предавање проф. Z. Koszmarcyk-а 245; предавање проф. Жана Мејноа 245; предавање проф. Мориса Дивержеа; одбране докторских дисертација 252, 435; позив Валтазару Богишићу да дође за професора Велике школе 365; рад Катедре за грађанско право 432; рад Катедре кривичног права и Криминолошког института 433; рад Катедре за политичке науке 434; рад Катедре за међународно право и међународне односе и Института за међународне студије 434; рад Катедре за историју државе и права 434; рад Катедре економских наука 435

правни факултети Југославије: интеркатедарски састанак катедара кривичног права 244; девета интерфакултетска конференција у Сарајеву 430

правно-политички развитак Србије од 1903—1914: 326

представнички систем у Србији у првој половини XIX века: 134

приватна својина: 12

привредно право: 169, 353

приговорни купца на количину робе: 353

простор изван ваздушнoг омотача земље: правни проблеми 94

процесно право: 49, 378

Радници: њихов правни положај у случају примања мање радње на управљање 280

ојадно право: 280

радње (мање) дате на управљање радницима: 280

Својина: њен појам у социјалистичким и капиталистичким земљама 12

зело у Југославији: социјалистички преображај 105

скупштине у Србији: њихов састав и начин образовања у првој половини XIX века 134

службена исправа: фалсификовање 176

социјалистичка својина: 12

Социолошко друштво НР Србије: годишња скупштина 245

Србија: класни односи од 1903—1914 121; састав скупштина и почетак представничког система у првој половини XIX века 134; правно-политички развитак од 1903—1914 326

статичко тумачење норми: 253

статут Правног факултета у Београду: 242

субјективно тумачење норми: 253

судска контрола законитости управних аката: 61

судска нагодба: 49

Теорија права и државе: 12, 253, 271, 338

тумачење правних норми: 253

Универзитетски центар за високе европске студије у Стразбуру: 250
 упоредно право: 248, 249, 368

VIII

управљање мањим радњама: 280

управни акти: судска контрола законитости 61

управно право: 61

уставно право: 88

Фалсификовање службене исправе: 175

фидуцијарни правни послови: 22

Хартије од вредности: 37

хијерархија државних органа: 271

Штета коју причини домаћа животиња: одговорност по нашем и уредном праву 368

А Н А Л И

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Година VIII

Јул — Децембар 1960

Бр. 3—4.

ПРАВО ЗНАЧЕЊЕ ПРАВНЕ НОРМЕ

1. Појам правог значења норме. — Задатак тумачења правне норме није у утврђивању њеног језичког већ њеног правог значења. Пошто право значење није увек истоветно с језичким, то се поставља питање — и оно је основно у тумачењу права — шта је право значење правне норме. У одређивању овог значења постоје велике разлике између разних теорија тумачења права, и управо те разлике су и основне за њих.

Овде ћемо претрести главне ставове у овом питању и покушати на крају да сами одредимо шта је право значење правне норме. Немогуће је, разуме се, одговорити на то питање унапред. Но, овде се може покушати одредити тај појам на формалан начин. Један део те формалне одредбе већ је дат кад је речено да право значење није језичко значење. С обзиром на коначан резултат нашег испитивања овог значења и правац у коме ћемо тражити одговор на ово питање, овде се право значење може одредити као оно значење правне норме које обезбеђује исправно и најпотпуније могуће вршење оне улоге коју та норма, односно право уопште има у друштву. Идући у правцу истраживања правог значења норме који смо овим назначили ми ћемо доћи до одредбе тог значења која се разликује од друкчијих његових одредби. Ове разлике долазе углавном као последица чињенице да се при истраживању ишло другим правцем.

Главна гледишта о појму правог значења правне норме могу се по разним мерилима поделити на она која заступају везано, односно слободно тумачење, затим она која заступају субјективно, односно објективно тумачење и најзад она која су за статичко, односно еволуционистичко тумачење.

2. Везано и слободно тумачење. — Ставови према тумачењу права разликују се најпре по томе да ли се сматра да се право значење норме може наћи везаним или слободним тумачењем права. При том се ова везаност, односно слобода односе на језичко значење, тако да се везаним тумачењем назива оно које као право значење узима једно од језички могућих значења, односно једино могуће језичко значење, ако је могуће само једно такво значење. Напротив, слободним тумачењем се назива оно тумачење где тумач није везан никаквим језичким значењем норме, већ је слободан да јој да онакво значење какво он налази за потребно, без обзира на то што оно није језички могуће. Одмах је јасно да у случају давања норми значења које језички није могуће уствари више и нема тумачења норме, већ се наместо дотичне норме ствара једна нова норма.

Гледиште о слободном тумачењу права као најважнији разлог у свој прилог наводи сложеност и брзу промену друштвеног живота који право треба да регулише. Стога законске и друге опште правне норме из правних извора нису довољне да би овај живот потпуно регулисале. Маколико се правни извори брзо мењали и прилагођавали животу, увек ће се десити да њихове норме заостају за брзим развојем живота. Право, пак, није никакав самодовољан систем, који је сам себи сврха — сврха је права да служи животу. Ако право није довољно прилагођено животу, јасно је да му не служи, не представља користан елемент тог живота, него, напротив, сметњу, кочницу. Такво право се, дакле, окреће у супротном правцу од оног коме треба да стреми, оно постаје супротност самом себи. То право у ствари постаје неправо. Суд, који не доноси опште норме, већ ове примењује у животу на појединачне случајеве, у много је ближем додиру са животом и његовим потребама него законодавац или други ствараоци правних извора. Судија је нарочито погодан да осети промене у друштвеном животу и да им прилагоди право. Стога судији као тумачу треба дати и овлашћење да прилагођава право животу својим појединачним одлукама, односно тумачењем.

При том се ступањ слободе која се на основу ових разлога додељује судији разликује у разних писаца. У почетку се задржавало само на мисли да судија треба, ако је нужно, да иде поред закона (*praeter legem*), трудећи се да му не противречи непосредно. Касније, и у радикалнијих заступника слободног тумачења, иде се дотле да се допушта судији да непосредно противречи закону (*contra legem*) ако сматра да то захтевају друштвене потребе.

И није се остало само на теорији. Појавиле су се и судије који су ту теорију примењивале у пракси. Један од таквих случајева (случај судије Мањо-а) обрадио је и Жени (*Gény*). Срећом, оваква пракса није узела, бар формално, великога маха. У стварности, несумњиво да има много случајева у којима судије гледају закон сматрајући га неправедним, погрешним, штетним, итд., особито ако је у питању старији закон. Али ту влада једна врста племените лицемерности — они крше закон, али то не признају, још мање то истичу као основно начело свога рада. Напротив, они чине све да се та њихова повреда закона не примети, да изгледа као да они примењују закон, а не да га крше.

И сасвим је разумљиво што они тако чине. Јер, тумач несумњиво мора бити везан текстом норме коју тумачи, а која је за њега обавезна. У правном поретку постоји хијерархија правних аката, тако да су једни виши а други нижи. Битан елемент те хијерархије јесте управо однос између општих правних аката, односно норми, извора права, и појединачних аката, односно норми. Извори права управо зато и јесу извори права што из њих „извиру“ појединачне норме за конкретне случајеве на које се ти извори права примењују. Извори права су виши од појединачних норми; при стварању такве појединачне норме, њен стваралац је везан нормом из извора права. Пошто је закон типичан и најважнији извор права, а судија типичан и најважнији стваралац појединачних норми, при чему примењује закон тумачећи га, то је јасно да је судија у тумачењу везан за закон. Судија и други органи који

тумаче изворе права могу добити извесну слободу само у случају да се у извору права не садржи норма за случај који треба решити, тј. за случај тзв. правне празнине. Па се и о постојању те слободе и о њеној оправданости може расправљати. Исто тако тумач има извесну слободу у случају да значење норме није јасно. Али је иначе он потпуно везан нормом, његов циљ мора бити да ту норму тачно протумачи, такву каква је, а не да наместо ње ствара нову, ни прикривено ни отворено. Јер је у супротном случају свршено с правном хијерархијом, тј. са законитошћу, а тиме у знатној мери и са правом. Право мора да делује као јединствен поредак, а то управо захтева поштовање хијерархије и законитости. У правном поретку сваки орган мора поштовати поделу надлежности, јер иначе настаје анархија. Ако они који су надлежни да тумаче туђе норме сами постану ствараоци норми, онда је јасно да је цела основна подела надлежности повређена, а та подела надлежности је, у крајњој линији, одраз одговарајуће равнотеже друштвено-политичких снага и држања власти од стране одређене класе, односно групе људи у оквиру класе. Непоштовање надлежности, у крајњој линији, зато значи рушење односне владајуће класе, једну врсту „тихе“ револуције.

Према томе, маколико признавали да постоји „побуна чињеница против закона“, да постоје застарели, неправедни, погрешни, штетни, итд. закони, ми не смемо допустити да судија поправља законодавца на тај начин што ће отворено кршити његове законе. Не смемо, јер маколико била велика штета од рђавих и застарелих закона, још је далеко већа штета од њихова поправљања путем гажења од стране тумача. Јер рђав закон представља болест само једног дела правног поретка, маколико важан он био; систематско кршење закона од стране тумача значи, пак, да је цео правни поредак болестан. Лек изазива опаснију болест од саме првобитне болести!

Код нас, у систему демократије радног народа, такав поступак судија означавао би, у ствари, преотимање власти из руку непосредно изабраних органа, који представљају вољу народа, тј. кршење основног демократског начела власти. Зато се он не може код нас ни замислити.

Но, сви ови разлози се односе на питање које нема непосредне везе с тумачењем права. То су разлози, као што се види, прогив уништења хијерархије у праву, која је неопходна. Међутим, тумачење је нешто сасвим друго него одржавање или рушење хијерархије. При расправљању о тзв. слободном тумачењу права треба имати првенствено у виду да заступници овог тумачења погрешно називају свој став — у ствари, они не заступају слободно тумачење права него слободно стварање сваког субјекта који је овлашћен да ствара правне норме, слободно у смислу независности од одговарајуће више норме, а особито слободу субјекта надлежног да донесе појединачну норму у односу на општу норму. Тумачење, пак, јесте утврђивање значења дате норме а не стварање нове. Тумач има да се креће у оквиру норме коју тумачи, а то значи у оквиру њеног језичког значења. Иначе он престаје бити тумач дате норме и постаје стваралац једне нове норме. Стога је могуће само везано а не и тзв. слободно тумачење, које је *contradictio in adiecto*, те о њему и не треба говорити као о тумачењу.

3. *Врсте везаног тумачења.* — Заједничко је свим врстама везаног тумачења да се правим значењем норме сматра једно од њених могућих језичких значења. Али с обзиром да норма по правилу може имати више језичких значења, врсте везаног тумачења разликују се управо по томе које од више таквих могућих језичких значења сматрају њеним правим значењем. С обзиром на то, постоје два главна мерила по којима се разликују ове разне врсте везаног тумачења. Прво мерило се односи на субјекта чије се значење које он придаје норми узима као право значење. Друго се односи на временски различита значења норме, од којих се једно узима за право значење.

Мерило које се тиче субјекта састоји се у следећем. Као што излази из самог појма тумачења, једној истој норми, тј. једном истом скупу језичких знакова, разни субјекти могу придавати разна значења, јер, с једне стране, законик значења није потпуно прецизан, а, с друге стране, сваки субјект тај законик схвата донекле на свој сопствени начин. У томе се састоји извесно стваралаштво тумача. При том постоји особито велика могућност да творац норме својој норми придаје значење које је различито од оног које јој придаје њен тумач. Међутим, независно од ова два субјекта, постоји законик значења, који је друштвена творевина и кога треба да се држе оба ова субјекта. Тај законик значења је релативно објективан у односу на њих, баш зато што је друштвена а не њихова лична творевина.

Одавде излази да су могућа три различита тумачења. Може се правим значењем норме сматрати или оно значење које јој је придавао творац, или оно које јој придаје тумач, или, најзад, оно које она има по законуку значења. Прва два тумачења су субјективна, треће је објективно. У пракси и теорији тумачења, међутим, сматра се да је једно од ова два субјективна тумачења недопуштено — наиме, оно које правим значењем норме сматра значење које јој придаје тумач. Напротив, и теорија и пракса сматрају да је допуштено само једно од преостала два тумачења, и то једни сматрају да је право значење оно које је норми придавао њен творац, што се назива субјективним тумачењем, а други, напротив, сматрају да је право значење оно које се одређује закономиком значења и оно се назива објективним значењем. При том се, разуме се, захтева да се тумач што више изгуби, да своју субјективност што више ублажи и да постане оруђе било творца норме, у случају субјективног тумачења, било друштва, односно оног значења које друштво придаје норми, у случају објективног тумачења. Нема сумње да је овај став у основи правилан и да тумач треба заиста да служи једном од ова два могућа значења. Али не треба заборавити да тумачу није никад могуће да до краја уклони своју субјективност и да увек остаје извесан њен утицај, који донекле утиче на значење које он норми утврђује као право.

Пошто норма у разним временима може имати различита значења, то мерило које се тиче временских различитих значења одређује које је од тих значења њено право значење. При том се узимају у обзир углавном два временски различита значења — оно које је норма имала у тренутку свог доношења и оно које има у тренутку тумачења. Ако се као право значење

сматра прво, такво се тумачење назива статичким, ако се таквим сматра друго, — еволуционистичким. И овде се и теорија и пракса разликују — једни су за статичко, други за еволуционистичко значење. Овде ћемо редом изнети разлоге који се наводе за поједина од ових тумачења.

4. Субјективно тумачење. — Субјективно тумачење, као што смо видели, састоји се у поистовећивању правог значења норме с оним значењем које је норми хтео дати њен творац, односно које је она имала за свог творца кад ју је створио или које за њега има у тренутку тумачења.

Главни разлог који се наводи за субјективно тумачење заснива се на појму самог тумачења. Наиме, тумачење одређеног система знакова има за циљ да утврди ону садржину, односно значење које је тим системом знакова субјект одашиљач хтео да саопшти субјекту примаоцу, тумачу. Како се може десити да ови знаци не одразе потпуно тачно оно што је субјект одашиљач хтео, тумач, разумљиво, треба да се труди да утврди управо то што је одашиљач хтео да изрази. При том он систем знакова које је одашиљач употребио схвата само као једно од средстава помоћу којих се то утврђивање може извести. Али то није једино средство. Тако се долази до тога да је право значење норме тзв. воља њеног творца а не оно што што је он стварно изразио у норми, сходно законуку значења.

Овај став је несумњиво правилан кад је у питању тумачење уопште. Али је исто тако несумњиво да је он у тумачењу права неприхватљив. Доследно изведен, он би одвео једној врсти слободног тумачења. Наиме, воља творца норме не мора се тачно изразити у норми. То значи да значење које је творац хтео дати норми не мора бити једно од могућих језичких значења која норма стварно има, сходно законуку значења. Држећи се субјективног тумачења, требало би правим значењем норме сматрати оно значење које јој је творац хтео дати, а не једно од оних које је он стварно дао. То би, пак, значило прелажење ван граница тумачења, јер је тумачење откривање правог значења између оних која су језички могућа. Гажење граница тумачења води таквој произвољности и несигурности да се ретко ко од присталица субјективног тумачења усуђује да ово гледиште доведе до оваквог његовог логичког краја. Према томе, и субјективно тумачење, ако хоће да остане тумачење, мора се зауставити на тој граници и одредити као право значење оно од могућих језичких значења које је норми хтео дати њен творац. Али тиме се уствари знатно одступа од субјективног тумачења и прихвата се једно компромисно решење, у коме има много елемената објективног тумачења. Јер, субјективно тумачење се допушта само у оквирима објективног, тј. у оквирима језичког законика значења.

Кад се овако ограничи домет субјективног тумачења, као главно поставља се питање постојања и значаја тзв. воље творца правне норме. Кад би се узело да воља творца норме постоји у том смислу да је он знао сва језички могућа значења норме коју ствара и да је између свих тих значења хтео да норма има једно једино одређено значење, онда би се несумњиво морало усвојити то значење као право, и то без обзира на разлоге који се наводе против субјективног тумачења на основу тога што творац норме не изражава своју сопствену вољу него вољу неког другог субјекта, који има

објективан, друштвен карактер (тај субјекат је друштво, односно владајућа класа или група) — разлоге које ћемо ми касније изложити. Међутим, тако савршен творац норме у ствари никад не постоји или постоји врло ретко.

У ствари, свака норма по правилу има одређено значење само у односу на неке одређене конкретне случајеве. Уколико се норма тумачи у односу на неки други случај, она добија и донекле другачије значење. Јасно је да творац норме стварно психички није могао да замисли све случајеве на које се његова норма може односити, тј. у односу на које се она може тумачити. Отуд излази да је за њега норма имала стварно психичко одређено значење само у односу на случајеве које је он стварно замислио а не и друге. Истраживати стварну психичку вољу творца норме и за те друге случајеве заиста је бесмислено и доводи до фикције. А таквих је случајева безброј и догод се норма тумачи, они се стално умножавају.

Замишљати оваквог савршеног творца норме као стварно постојећег субјекта заиста је далеко од стварности. У ствари, тада се творцу норме придају својства која он нема, замишља се један идеалан, савршен творац, а то значи да се, у ствари, напушта субјективно тумачење и под његовим плаштом се прелази на објективно. Да би се тврђење да такав идеалан творац норме не постоји могло проверити, потребно је изложити како стоји са стварном вољом творца норме, шта он стварно хоће да норма значи. Кад се утврди да творац норме стварно не увиђа сва могућа значења норме коју ствара, биће јасно да се питање субјективног тумачења мора другачије решити, тј. да се оно има одбацити.

Јасно је да стварну психичку појаву која се зове воља може имати само појединац. Ако је реч о множини појединаца, о скупини људи, онда се тзв. воља те групе у ствари састоји из истоветних стварних психичких воља појединаца који ту групу чине (при чему, наравно, не треба испустити из вида да постојање групе утиче на појединачне воље, али то још не значи и да постоји нека воља групе као такве). Према томе, ако хоћемо да говоримо о вољи творца норме, онда треба разликовати да ли је тај творац појединац или група.

Ако је творац норме појединац, онда он има своју стварну психичку вољу и може је изразити у норми. Но, врло је редак случај да творац норме изражава своју сопствену вољу и да је изражава сам, тј. да норму ствара потпуно сам. То је чешће случај с нормама које се стварају приватним појединачним правним актима. Тада творац норме по правилу изражава своју вољу. Но, и тада је ретко да је изражава сасвим сам, тј. да сам ствара норму. Обично му при том помаже неко други, најчешће правни стручњак. У осталим случајевима, а особито ако норму ствара државни или друштвени орган, па ма он био и појединац, он скоро никад њоме не изражава своју сопствену вољу, већ се труди, с више или мање успеха, да изрази вољу неке групе коју представља (народа, друштва, класе, групе). С друге стране, скоро никад такав појединац не изражава своју вољу сам, тј. не ствара сам норму, већ то чини уз помоћ стручњака.

Према томе, стварна психичка воља само једног појединца ретко је кад изражена у норми. Чим уз појединца који изражава своју вољу, макар

он изражавао и своју личну вољу, сарађује неко други на изради норме, самим тим се јављају две воље, односно два субјекта, који једној истој норми коју заједнички стварају могу дати различита значења. Творац норме, онај који је правно надлежан да је створи, често уопште не улази довољно дубоко у разумевање норме, већ је прихвата готову од оног стручњака који ју је израдио и само је формално ствара, не схвативши уопште њено значење. То је особито случај с државним и друштвеним органима при стварању норме. Они формално стварају норме које су стручњаци већ створили и не схватајући њихово значење.

Још је изразитије такво неједнако схватање или и потпуно несхватање норме ако је не ствара појединац него тело, зборни орган, као што је најчешће случај с најважнијим правним изворима. У таквом зборном органу, састављеном из великог броја појединаца, један знатан део њих уопште не учествује активно у стварању норме — он, на пример, само формално гласа за норму, и не сазнавши је. Други део ових појединаца покушава да схвати норму, али се и овде међу њима јављају размимолажења — једни дају норми једно а други — друго значење, једни желе да норма постигне једне а други — друге циљеве, итд. Која је у таквом случају стварна психичка воља творца норме? Очигледно је да је нема.

Одавде излази да је тачно тврђење да у највећем броју случајева творац норме нема једну јединствену реалну политичку вољу коју нормом изражава, а понекад и нема никакву вољу уопште. То значи да за њега норма или нема никакво значење или има различита значења. А свакако остаје да творац норме при њеном стварању никад не зна сва могућа значења своје норме и не бира између свих њих једно које хоће да норма има. Он је свестан само неколико могућих значења, а често и само једног од њих. Отуд јасно излази став који се мора заузети при тумачењу.

Ако творац норме стварно изражава своју сопствену а не туђу вољу, онда је значење које он норми придаје одлучујуће, уз извесне ограде, које долазе нарочито од тзв. систематског тумачења (1). Но, такав је случај, рекосмо, врло редак и тиче се углавном норми приватних лица, по правилу појединачних. Уколико, пак, норма за творца нема никакво значење, јасно је да се не може усвојити субјективно тумачење. Уколико норма има за творца (односно творце) више подједнако могућих и пуноважних значења, јасно је да се између ових значења право значење мора изабрати по неком другом мерилу а не по вољи творца. Најзад, ако норма за творца има једно значење или више њих, али не сва могућа, јер објективно има још више значења, онда је питање најсложеније. Тада се у корист субјективног тумачења може навести да значење које творац даје норми представља његову вољу и да је оно право значење. Али се против овог мора навести оно што је већ речено, а, наиме, да се значење норме најчешће одређује у зависности од конкретног случаја на који се норма примењује и да творац норме стварно психички нема свест о свим случајевима, па ни о свим значењима норме. Међутим, кад би ту свест имао, онда би он односна значења ткође усвојио,

(1) Наиме, систематским тумачењем се утврђује значење норме њеном смисаоном повезаношћу с другим нормама, те се понекад ово значење мора узети као право, насупротив значењу добијеном субјективним тумачењем како је изложено горе.

односно за дати случај би усвојио друго значење од оног које је усвојио немајући свест о том случају. Према томе, проширење значења које норма има за свог творца у односу на један случај — проширење тог значења и на друге случајеве, којих творац није био свестан, не представља у ствари субјективно тумачење норме за те случајеве (тј. утврђивање воље творца за њих пошто те воље уствари и нема), него је само фиктивно субјективно тумачење, јер се сматра да је воља творца оно што он стварно није хтео. Дакле, и за ове случајеве се мора одбацити субјективно тумачење.

У потврду овога довољно је навести најпростији пример. Ако се значење речи издржавање у једној норми мења зависно од сваког конкретнoг случаја на који се норма примењује, како се може утврдити да је творац норме био свестан безброја таквих случајева и како се може у његовој стварној психичкој вољи тражити право значење норме?

Други разлог који се наводи у корист субјективног тумачења јесте разлог правне сигурности, с којим заједно иде и разлог обезбеђења начела једнакости свих грађана пред правом. Наиме, каже се, пошто је јасно да постоје субјективне разлике између разних тумача, тако да један исти систем знакова по тумачењу једног тумача значи једно а по тумачењу другог — друго, то се тако различитим тумачењима ствара правна несигурност, а истовремено се вређа начело једнакости грађана пред правом. Грађанин никад није сигуран како норма треба да буде протумачена, а кад се она тумачи различито, то значи неједнакост. Према томе, објективно тумачење доводи до несигурности и неједнакости. Насупрот томе, субјективно тумачење има једну чврсту основу — вољу ствараоца норме. Маколико било тешко да се она утврди, ипак постоји барем нешто поуздано, одређено, чврсто, што само треба утврдити. Напротив, у случају објективног тумачења баш таквог нечег чврстог и поузданог нема, пошто законик значења ни сам није чврст и одређен.

Овај разлог пада већ на основу досадашњег излагања, јер је јасно да тзв. воља творца норме није ништа јасно ни одређено, а особито кад је творац, као што је најчешће случај, зборни орган. У ствари, присталице субјективног тумачења најчешће подмећу своју сопствену вољу творцу норме и тако добијају, додуше, субјективно тумачење, али у супротном правцу од оног који проглашавају.

Најзад, чак и кад бисмо усвојили начелне разлоге за субјективно тумачење, остао би један технички разлог против њега који би у највећем броју случајева онемогућио његову примену. Наиме, при истраживању воље творца норме ваља имати у виду да је он приликом стварања норме тежио да је што потпуније изрази. У ту сврху употребљавао је сва средства која му законик значења ставља на расположење, а која су, по претпоставци, најсавршенија за изражавање у датој прилици. Међутим, субјективна теорија тумачења ипак полази од става да та средства нису била довољна да тачно и потпуно изразе ту вољу, већ да се њен тачан садржај може утврдити неким другим средствима. Која су та друга средства која могу боље да изразе вољу него она која су за ту сврху специјално створена и одређена? Зашто онда њих не би одмах употребљивао сам творац норме? Очито је да је тобожња воља

творца која би била утврђена тим средствима нешто далеко непоузданије, неодређеније и нејасније него она воља која би била изражена, и према томе и приликом тумачења утврђена, средствима која законик значења предвиђа и одређује.

Тако, на пример, не сме се сматрати да је воља творца нормe боље изражена у образложењу нормe, или у расправама око њеног доношења, или у његовим узгредним изјавама о томе, итд. него у самој норми. Јер, све те изјаве и подаци нису истоветни са самом нормом — ова је нешто друго. Нормa се мора разликовати од припремних радњи које до ње доводе или од изјава поводом ње. Сувише се ослањајући на поменуте изворе ми можемо доћи у положај да стварамо једну сумњиву и претпостављену вољу творца уместо да узмемо саму изјаву те воље у њеном најпрецизнијем виду, тј. норму. У ствари, кад примењујемо субјективно тумачење ми се држимо фикције да смо утврдили праву вољу творца нормe помоћу других средстава а не помоћу самог њеног текста. Међутим, тиме умногоме своју сопствену вољу узимамо као праву вољу и тако добијамо непоуздан ослонац. Тако се прикрива стварна ситуација. Боље је јасно и отворено признати шта се уствари дешава.

Тако излази да субјективно тумачење у извесним случајевима има одређен значај, али је то веома ретко. Уместо субјективног, треба се усмерити ка објективном тумачењу. А ради тога треба прегледати разлоге за и против њега. Но пре тога треба видети какав је став наше судске праксе према субјективном тумачењу.

На први поглед изгледа да наша судска пракса у великом броју случајева примењује субјективно тумачење. У њој се често употребљавају изрази као „законодавац је хтео“, „воља законодавца“ и сл. Међутим, ако се брижљивије анализирају односни случајеви, види се да се овде у ствари не истражује стварна психичка воља творца нормe, већ се замишља један идеалан, савршено разуман творац нормe и истражује се његова воља, што значи да се, стварно, одустаје од субјективног тумачења и да се не истражује стварна воља стварног творца већ фиктивна воља фиктивног творца.

Ево једне судске одлуке која то јасно показује — то је правно схватање Одељења за управне спорове Савезног врховног суда број 1/60 од 9 марта 1960. У њему се каже: „Код тумачења члана 212 Закона о пензиском осигурању свакако треба поћи од интенције законодавца, а наиме да се уживаоцима пензије који су пре пензионисања обављали у привреди послове за које се тражи висока стручна спрема хтелo омогућити разврставање у одговарајући виши пензиски разред [...]“. Касније се у истој одлуци такође каже: „Било би у супротности са напред изнетом интенцијом законодавца код доношења члана 212 Закона о пензиском осигурању када би се стало на становиште да је за примену тог прописа неопходан услов и то да је на дан 1 јануара 1958 године постојала организација код које је уживалац пензије радио пре пензионисања а после 15 маја 1945 године“. Узалуд ће се тражити у целом тексту одлуке навођење ма и једног разлога да је намера (интенција) законодавца била баш то што суд наводи. Тврдња суда да је то намера законодавца остаје, зато, потпуно гола тврдња. У ствари то и није

никаква тврдња која се односи на стварну психичку вољу законодавца нити се ова воља стварно утврђује — то је само један начин изражавања помоћу кога се утврђује објективно (а не субјективно) значење норме, тј. онај интерес који законодавац штити, као што ћемо касније видети. Иако се помиње воља законодавца, у ствари се не примењује субјективно тумачење.

При примени субјективног тумачења, тј. при истраживању воље творца норме, обично се употребљава историско тумачење, па се из разних изјава творца норме, расправе при њеном доношењу итд. покушава открити његова воља. Тако се субјективно тумачење по правилу везује с историским, односно употребљава ово последње као важно средство за утврђивање правог значења норме.

5. *Објективно тумачење.* — Објективно тумачење не истражује вољу творца норме. По објективном тумачењу право значења норме није оно које јој придаје њен творац већ оно које јој придаје друштво. Норма није оно што је њен творац хтео да каже већ оно што је он стварно рекао.

Међутим, постоје два схватања објективног тумачења — једно је уже, друго — шире. По ужем схватању објективног тумачења, право значење норме је оно које је одређено законом значења, а овај је друштвена творевина, — дакле, нешто што је објективизовано и зато независно како од творца норме тако и од њеног тумача. Ово схватање сматра нормом сам текст норме, тј. скуп језичких знакова којима је она изражена, а њено језичко значење јединим правим значењем.

Шире схватање објективног тумачења не сматра да је право значење норме њено језичко значење. Право значење норме јесте значење које би јој придао један савршено разуман субјект тако да норма најбоље послужи друштву у коме је и за које је створена. Другим речима, тај субјект би изражавао вољу друштва коме норма служи. Право значење норме не би било оно које је хтео њен творац већ оно које је он *требало да хоће* изражавајући објективну друштвену вољу.

Основни разлог у корист објективног тумачења јесте да је право друштвено оруђе, које мора бити објективизовано, јасно, одређено и доступно сваком. Према томе, правна норма, као основни елемент права, није оно што је њен творац хтео да она буде (тј. оно што је он хтео да каже), већ оно што она стварно јест, што је он стварно створио. Суштина правног акта није у вољи него у оном што је воља створила. Ако би се узело супротно, право би постало несигурно, нејасно, недоступно. Уместо реда, који право обезбеђује, настао би неред, а уместо сигурности — несигурност.

Овај разлог несумњиво стоји и мора се прихватити. Право настаје, додуше, психичким актима, али, као и свака творевина психичког акта, оно мора бити објективизовано, материјализовано, да би могло дејствовати у друштву, међу људима, за које на тај начин постаје чулно опазиво. Другим речима, уместо тзв. воље, за право је пуноважна њена изјава у првом реду.

Но, из досадашњег излагања је такође јасно да је уско схватање објективног тумачења, које га своди на језичко тумачење, неприхватљиво. Као што смо рекли, прави проблем тумачења и јесте у томе што је језичко значење норме недовољно, што оно мора бити проверено и допуњено или исправљено њеним правим значењем. Према томе, треба видети шта значи објек-

тивно тумачење у ширем смислу уколико се оно може и мора прихватити као средство утврђивања правог значења норме.

Главни разлог који се наводи у корист објективног тумачења у ширем смислу јесте у томе што творац норме, а пре свега државни или друштвени орган као творац норме, не изражавају у норми своју сопствену, личну вољу, него су органи који изражавају вољу државе, односно друштва, односно, по марксистичком схватању права, владајуће класе. Сходно томе, лична воља твораца норме није битна — битна је она објективна воља, као друштвена појава, која чини суштину норме и која и представља њено право значење. Ову објективну вољу творац норме често не изражава потпуно тачно, па је на тумачу да то учини до краја.

Ако се разматра овај разлог за објективно тумачење, онда треба најпре утврдити да се овако схваћеним објективним тумачењем као истраживањем објективне друштвене воље долази у исту опасност као и са субјективним тумачењем. Јер, доследно овом схватању, битно постаје поново не текст норме него објективна воља коју је он имао изразити. Према томе, тумач није дужан да се држи текста норме, њеног језичког значења; он не само може него и треба да иде преко тога чим утврди да је та објективна воља, тј. право значење норме, друкчије од језичког значења. Другим речима, доследно овако схваћено, објективно тумачење престаје бити везано и постаје слободно тумачење. Отуд се и објективном тумачењу мора поставити иста граница као и субјективном — оно је примењиво само у оквирима које одређује језичко тумачење, што значи да се широко схваћено објективно тумачење може примењивати само у оквиру објективног тумачења у ужем смислу, тј. језичког тумачења.

Ако, држећи се овог оквира, ближе испитујемо вредност објективног тумачења, онда треба јасно да разликујемо ту тзв. објективну вољу која се изражава нормом од личне воље твораца норме, као и улогу његове воље при изражавању те објективне воље.

Рекли смо већ да се ова објективна друштвена воља, која је по марксистичком схватању у ствари воља владајуће класе, не може схватити као нека воља у правом смислу речи, тј. као психичка појава, која може постојати само у појединца. Воља класе се може схватити у два смисла, у објективном и субјективном. У објективном смислу, воља владајуће класе није ништа друго до онај правац делатности који се, у датим објективним приликама, класи намеће као неопходан ако хоће да заштити своје интересе, да оствари своје циљеве. Разуме се, да би се овај правац делатности могао остварити, потребно је да га људи схвате и да хоће да га остварују, што значи да припадници класе треба да га субјективно одразе у својим свестима и да га хоће. Тако се објективна воља класе претвара у њену субјективну вољу, што значи у вољу свих или већине њених припадника. Но, ретко је да сви припадници класе имају исту вољу, као што је ретко и да се овако субјективно схваћена воља класе у потпуности поклапа с њеном објективном вољом. Између њих постоји по правилу веће или мање неслагање. И, с овог гледишта гледано, државни органи, као органи класе, и постављени су да што тачније одразе ову објективну вољу класе, руководећи се при том како

субјективном вољом класе тако и својом личном вољом. Но, баш зато што органи не изражавају своју вољу него вољу класе, они су дужни да се одвоје од себе, да се објективизирају, да своју личну вољу не узимају за вољу класе. Тако се долази до тога да је лична воља творца норме друкчија, по правилу, од воље класе коју он изражава у норми — творац норме често лично неће норму коју доноси, јер је она противна његовим личним интересима. Ипак, он је доноси и „хоће“ је у име класе, као њен орган.

Према томе, маколико његова лична воља била противна вољи израженој у норми, воља творца норме игра извесну улогу у доношењу норме — он позајмљује своју способност воље класи и у њено име хоће онај садржај норме који иначе, лично, неће, а који би класа хтела кад би могла хтети, односно који би хтели сви њени припадници кад би били савршено разумни. Ово позајмљивање воље класи веома је важно. Класа, односно држава, поверивши органу да доноси норму, тј. да изражава вољу класе, сматрају нормом само оно што је он донео, позајмљујући своју способност хотења, а не нешто друго. Према томе, објективно тумачење се не може прихватити уколико би оно значило да тумач треба сам да утврђује шта је воља класе. Он је дужан да узме као вољу класе баш оно што је таквим одредио творац норме, макар и сматрао да је творац то рђаво одредио. Иначе је свршено с хијерархијом, поделом надлежности и законитошћу — тумач престаје бити тумач и постаје стваралац права.

Усвајајући објективно тумачење, треба га схватити у том смислу да је право значење норме воља владајуће класе коју је изразио творац норме у норми а не његова лична воља, тј. не онаква норма какву би он створио кад би радио у своје лично име, а не као орган класе. Али ако објективна воља која је право значење норме није лична воља творца, она исто тако није ни нека апстрактна воља коју тумач тек има да истражује — она је она воља коју је творац изразио. Зато се овако схваћено објективно тумачење у ствари приближује добро схваћеном субјективном тумачењу, као што смо рекли.

Међутим, као што је већ раније изложено, веома су ретки случајеви у којима је овако схваћена воља творца норме нешто што се може лако и поуздано утврдити тумачењем, односно што стварно, психички постоји. Истраживање такве субјективне воље у ствари је најчешће фикција. Зато је боље отворено признати да се таква воља не може утврдити и за остале случајеве прихватити објективно тумачење у том смислу да се истражује воља једног савршено разумног субјекта, који би најтачније одражавао објективну вољу класе.

Други разлог који се наводи у прилог објективног тумачења, и који смо већ поменули, јесте целовитост и јединственост права као система састављеног из мноштва норми. Право као такво представља једну јединствену и непротивречну целину, у којој свака норма допуњује свој смисао у вези с другим нормама. Стога се ниједна норма не може исправно протумачити ако се не схвати као део те јединствене целине. Такво тумачење се назива систематским тумачењем. Јасно је да творац норме никад стварно психички не може да схвати целину права и положај норме коју ствара у њему, као

ни утицај других норми на значење норме коју ствара. Ово тим пре што разне делове права, односно разне норме, стварају разни творци и у разном добу. Отуд се дешава да разне норме нису међусобно довољно усклађене, да често једна другој противрече итд. Тумач мора све то да усклади тумачењем, а једино тумачење којим се то може учинити јесте објективно.

Према томе, из свега реченог излази да између субјективног и објективног тумачења треба изабрати објективно као оно које пружа право значење норме. Али ако усвајамо објективно тумачење из разлога које смо навели, то не значи да треба потпуно одбацити субјективно тумачење. Напротив, од њега треба узети оно што је добро а што не противречи тумачењу.

Да бисмо утврдили објективни смисао правне норме, морамо се служити и многим другим средствима а не само закономиком значења, тј. текстом норме. Међу та средства долази, несумњиво, и „воља“ творца норме, оно што је он хтео да каже нормом. Оваква употреба субјективног тумачења као допунског средства објективног тумачења губи основно негативно обележје субјективног тумачења — изједначење субјективне воље с нормом, онга што се хтело рећи с оним што се стварно рекло. Оваком употребом субјективног тумачења ми не сматрамо да је субјективни смисао истоветан с правим смислом норме, не изједначајемо га са самом нормом већ се њиме служимо само као једним средством да утврдимо прави, објективан смисао норме.

Подлога за овакву употребу субјективног тумачења јесте у томе што се објективна „воља“ класе или групе која треба да буде изражена у прању и коју изражава творац норме, као што смо видели, ипак у извесној мери субјективизира у самом процесу изражавања. Тако она донекле добија лични печат творца норме, који је донекле модификује. Једна исти норма, која изражава исту објективну „вољу“, била би донекле различита ако би је створили различити субјекти. То се мора узети у обзир при тумачењу.

Поред тога, треба водити рачуна и о природи норме која се тумачи. Овде треба разликовати приватне норме, стварене приватним актима лица која нису државни субјекти, пре свега појединачна, од јавних норми, створених од државних органа или друштвених јавних субјеката. Несумњиво је да су приватне норме, као што смо рекли, по својој суштини много ближе стварној психичкој вољи свог творца него јавне норме. Иако и оне одражавају објективан положај свог творца, ипак је у њима главна његова субјективна воља. Зато је значај субјективног тумачења за њих већи: оно ту долази много више до изражаја и о њему се мора много више водити рачуна.

Насупрот томе, сматрамо да се у овом погледу не може правити никаква разлика између нових и старих норми. Наиме, постоји гледиште да за нове норме, скоро донесене, треба применити субјективно, а за давно донесене — објективно тумачење. Један од разлога оваквог компромисног става може бити то да је за недавно донете норме лакше утврдити вољу њихова творца но за давно донете. Међутим, и кад би то било тачно, то још није довољан основ прихватања оваквог става, јер, као што смо рекли, разлози за прихватање објективног тумачења нису у првом реду техничке природе (могућност, односно немогућност утврђивања субјективне воље) него

начелне. У ствари, разлог за овакав компромисан став у основи је постојеће субјективног тумачења са статичким, а објективног с еволуционистичким. Пошто старије норме по правилу захтевају еволуционистичко тумачење, то присталице оваквог тумачења сматрају да за њих треба применити објективно тумачење. Како ћемо показати, ово постојеће тумачење је неосновано, па и овај разлог за такав став отпада.

Што се тиче наше судске и друге праксе, јасно је да она примењује најчешће објективно тумачење, па чак, како смо видели, и онда кад изгледа да примењује субјективно. За ово и није потребно наводити примере, јер је довољно погледати било коју судску одлуку да се у то увери. Недостатак наше праксе није што одбацује објективно тумачење него што га не продубљује довољно. Често се у одлукама само тврди да је такво и такво тумачење правилно, а не наводи се довољно разлога за то. Нарочито се не иде довољно далеко у истраживање објективне воље владајуће класе којим се открива њено право значење.

6. *Статичко тумачење.* — Знаци и њихова значења су жива, променљива друштвена појава. Упоредо с осталим друштвеним променама, мењају се и значења знакова. Извесне појаве које су ти знаци означавали нестају, друге се мењају, треће стоје релативно непроменљиве дуже време. Некад значење претходи промени и доприноси њеном настанку, некад оно заостаје за променама. Но, ако су појаве које су знаци означавали настале, по правилу нестају и дотични знаци; обрнуто, ако су нове настале, настају и нови знаци. То правило се не остварује увек — често стари знаци примају нова значења, а старе појаве означавају нови знаци.

Ова промена значења знакова током времена изазива питање које је значење дотичног знака, односно система знакова, право. Ово питање и нема потпуног оправдања, јер је јасно да су у питању разна значења за развојно време. Стога се приликом разних врста тумачења ово питање може решавати на разне начине. На пример, ако неко хоће да утврди значење једног текста у доба кад је он донет, онда је јасно да ће право значење тог текста бити оно које је он управо тада имао. Напротив, за право то значење не мора се сматрати правим, јер је овде циљ тумачења нешто сасвим друго. У зависности управо од схватања који је циљ тумачења, која је његова функција у праву, као и који су циљеви права, на поменуто питање разни писци различито одговарају.

По једнима, прави смисао правне норме јесте онај који је она имала у тренутку свог доношења. Овакво тумачење је статичко. Овакав став се обично повезује и са ставом у корист субјективног тумачења. Заиста, ако се субјективно тумачење схвати буквално, тј. ако му се као циљ постави истраживање стварне психичке воље субјекта који је створио норму, и пошто је таква стварна воља могла постојати само у тренутку доношења норме, то је јасно да је субјективно тумачење статичко. Отуд и сви разлози који важе за субјективно тумачење важе и за статичко. Главни такав разлог је правна сигурност. Но, он се наводи и као самосталан разлог за статичко тумачење, независно од субјективног тумачења.

Тако се каже да свака норма у тренутку свог доношења има једно тачно утврђено значење. Ако се узме да она касније мења значење, онда, прво, тих каснијих значења има више и, друго, није никад јасно кад управо наступа тренутак за који се може рећи да настаје ново значење, које је садашње значење. Несигурност еволуционистичког тумачења долази управо отуд што се не може јасно знати које од више могућих временских сукцесивних значења јесте право значење норме. Насупрот томе, статичко тумачење утврђује једно једино јасно значење.

Изгледа, међутим, да се статичко тумачење не мора нужно узети за субјективно тумачење. Другим речима, приликом истраживања субјективног смисла праве норме, тј. воље њеног творца, уколико усвојимо еволуционистичко тумачење, ми можемо да истражујемо ону вољу коју творац норме (односно онај који је надлежна да је мења) стварно има у тренутку тумачења а не ону коју је имао у тренутку стварања норме. Према томе, разлози који се наводе у корист субјективног нису нужно и разлози у корист статичког тумачења.

Уколико се разлог сигурности схвати као самосталан (тј. без везе са субјективним тумачењем) разлог, може се рећи да ни он није довољно убедљив. Наиме, несумњиво је да људи по правилу знају само садашња значења одговарајућих речи из којих се састоји норма. Они се осећају сигурним у ствари само ако норма значи стварно оно што за њих значи у садашњем тренутку, сходно садашњем закону значења. Они би се осећали несигурно тек кад би норма имала застарела значења, она која је имала у тренутку доношења, а која су промењена, која су људима непозната.

Тако, на пример, ако је правном нормом забрањена брза вожња која је опасна по безбедност саобраћаја и ако је у доба кад је та норма донета, с обзиром на несавршеност возила, и брзина од, рецимо, 50 км била опасна вожња, а данас није ни брзина од 100 км опасна, јер су се возила усавршила, — несигурност се изазива управо тиме што људи природно мисле да је забрањена вожња која је сад опасна, у тренутку кад се они возе, тј. она од преко 100 км, а не она од 50 км. Њима ни на крај памети не пада да и таква вожња може бити забрањена ради избегавања опасности! И статичко тумачење ту уноси праву несигурност и управо је потпуно супротно очитим потребама и нормалном схватању обичног човека.

Стога је јасно да треба стати на страну еволуционистичког тумачења а против статичког. Наша судска пракса по правилу тако и чини.

7. *Еволуционистичко тумачење.* — Еволуционистичко тумачење постоји кад се правим значењем норме сматра оно значење које норма има у тренутку тумачења. При том се подразумева да је значење норме промењено од тренутка доношења до тренутка тумачења. Еволуционистичко тумачење може постојати само ако је то значење током времена промењено. Ако се значење није променило, онда тумачење није ни статичко ни еволуционистичко — оно је с гледишта временске промене значења индиферентно.

С обзиром на значење које се временски мења постоје две врсте еволуционистичког тумачења. Норма, наиме, може имати или једно јасно значење или више могућих значења (као што може, изузетно, и немати никакво зна-

чење, тј. бити бесмислена). Ако норма има више могућих значења, онда између више таквих значења треба изабрати оно које је право, а које је, као што смо рекли, објективно одређено. То значи да се током времена могу мењати обе врсте значења — може се мењати оно значење које је јасно, одређено, а могу се мењати и једно или више, односно сва могућа значења. Отуд постоје и две врсте еволуционистичког тумачења. У првој врсти овог тумачења узима се оно једно јасно значење које је садашње; у другој врсти, оно између више могућих значења које је садашње или, ако има више садашњих могућих значења, оно које је право. То ћемо најбоље видети на примеру.

Тако је познат пример са значењем речи ствар у дефиницији крађе као кривичног дела пре но што је пронађена електрична енергија. У то доба реч ствар је имала једно јасно значење — оно ни у ком случају није обухватало електричну енергију. Према томе, кад је ова енергија пронађена, статичко тумачење норме о крађи туђе ствари онемогућавало је да се под речју ствар разуме и електрична енергија. Тако је било онемогућено кажњавање крађе такве енергије. Међутим, у доба кад је ова енергија пронађена, реч ствар је променила значење и добила опет једно јасно значење — електрична енергија је такође ствар и улази у значење те речи. Отуд еволуционистичко тумачење долази услед промене оног значења норме које је једно и јасно.

Другачије је тумачење у случају познатом из француског правосуђа с родитељском влашћу. Родитељска власт над децом тако је одређена да се норми која ту власт предвиђа могло дати више значење већ у тренутку њеног доношења. Наиме, том нормом није било одређено да ли се та власт има вршити у интересу оца, односно родитеља, или у интересу детета. У тренутку доношења норме сматрало се да се власт врши у интересу оца. То је излазило из целокупног објективног положаја и субјективних схватања циљева права. Касније се, међутим, почело сматрати да ту власт треба вршити у интересу детета. За овим је пошло и тумачење — судска пракса је усвојила еволуционистичко тумачење, по коме се власт врши у интересу детета. Овде се, дакле, није променило једно јасно значење норме, јер је норма увек имала најмање два могућа значења — и у тренутку кад је донета и касније. Променуло се само схватање које је од та два могућа значења тачно. А ово схватање се променило услед промене друштвених схватања о циљу родитељске власти.

Као што из овог јасно излази, еволуционистичко тумачење је могуће само ако се мења значење, смисао норме, сходно законичку значења. То другим речима значи да тумач не може да сам придаје норми неко друго значење сем оног које она има, односно може да има, сходно законичку значења. На конкретном примеру показано, то значи да, у случају крађе електричне енергије, тумач мора, ако прихвати еволуционистичко тумачење, да сматра да је крађа електричне енергије кривично дело, односно, у случају родитељске власти, да родитељска власт мора да постоји и да се врши у интересу детета. Он ван тога не може ићи даље, чак и ако би се друштвено схватање изменило. Тако он не може сматрати да крађа електричне енергије није крађа него неко друго кривично дело нити може сматрати да родитељска

власт више не може бити вршена, па макар друштвено мишљење сматрало да њу доиста треба укинути. Тумач то не може урадити, јер би тиме прешао у незаконитост, пошто би престао да тумачи постојећу норму, ма и еволуционистички, и почео да је мења. А то није његова надлежност.

Другим речима, и еволуционистичко тумачење је само тумачење, а не стварање новог права. И при том тумачењу норма има једно или више језичких значења између којих се може бирати, али само у оквиру тога се може кретати слобода тумача. Уколико норма има јасно значење, које није подложно промени, онда, као што смо рекли, никакво еволуционистичко тумачење није могуће, маколико иначе било очевидно да је та норма застарела и да више не одговара друштвеним потребама. Тако, на пример, ако једна стара норма забрањује вожњу бржу од 20 км на час, а не само опасно брзу вожњу, онда њу није могуће „тумачити“ на тај начин што ће се рећи да се саобраћај изменио тако да данас вожња од преко 20 км није опасна, те да према томе треба допустити и вожњу преко 20 км. Таквим „тумачењем“ би тумач уствари кршио норму, јер се смисао речи 20 км није изменио током времена нити се, у основи, може мењати. На ово треба скренути озбиљну пажњу, јер многи тумачи погрешно схватају еволуционистичко тумачење као оправдање кршења норми, као основ њиховог мењања, сходно њиховим схватањима. Тако тумач излази из своје улоге и постаје творац права.

Приликом говора о језичком тумачењу речено је да се језичко значење норме утврђује сходно језичким правилима која су важила у тренутку доношења норме. И то је сасвим јасно, јер иначе не бисмо могли утврдити тачно значење. Али у вези с тим се поставља питање могућности еволуционистичког тумачења. Јер, ако треба примењивати ондашња језичка правила и кад су она промењена, онда изгледа јасно да то онемогућава еволуционистичко тумачење. Међутим, то у ствари није тачно. У ствари, језички израз чије је значење утврђено по старим правилима треба превести у нов израз сходно новим језичким правилима, па онда овај језички израз тумачити еволуционистички, уколико има основа за то. Тако, на пример, ако је реч ствар по ранијим језичким правилима била друкчија, треба је прво заменити садањом речју, па онда ову реч тумачити еволуционистички. Другим речима, еволуционистичко тумачење је могуће ако су значења речи промењена услед развоја друштва, односно појава које речи означавају а не услед мењања самих речи, уз непромењене појаве.

У прилог статичког тумачења, видели смо, наводи се разлог сигурности. Већ смо тамо указали да овај разлог не стоји и да, у ствари, еволуционистичко тумачење боље обезбеђује сигурност. У прилог еволуционистичког тумачења наводи се обично да оно боље служи остваривању циљева права, јер омогућава његово прилагођавање животу, који се стално мења. То је тачно, али при том треба имати у виду границе употребе овог тумачења, које смо навели. Другим речима, ово тумачење може обезбедити прилагођавање права животу само уколико то уопште може учинити тумачење. Оно не може задовољити промену за потребом права. То може учинити само творац права мењањем норми.

Ако се испита на који начин еволуционистичко тумачење доприноси прилогавању права, утврдиће се да оно то чини у ствари на тај начин што промене значења одражавају промене интереса владајуће класе, а право служи овим интересима. То ће се најбоље видети на једном примеру из нашег права. Члан 259 Кривичног законика од 1951 предвиђао је крађу или утају „ствари мале вредности“. У доба кад је Законик донет, право значење ове норме било је, рецимо, да је ствар од 1.000 динара мале вредности, а преко тога није мале вредности. Међутим, касније је ова норма несумњиво значила да је ствар од 5.000 динара такође ствар мале вредности, пошто је у међувремену вредност новца пала. То се види и по томе што је изменама Законика од 1959 прописано да је ствар мале вредности ако јој вредност не прелази 5.000 дин. Кад се ово посматра с гледишта класног интереса, види се да је класни интерес раније био да се ствари од преко 1.000 динара вредности штите већом казном од оних испод те вредности, док је данас интерес да се и ствари до 5.000 динара вредности штите истом казном као и оне до 1.000 динара. Другим речима, промена значења норме одражава промену у класним интересима. Статичко тумачење би значило заштиту бившег интереса класе, док би еволуционистичко значило заштиту њеног садашњег интереса. Јасно је да је еволуционистичко тумачење једино прихватљиво, јер, као што ћемо одмах видети, право значење норме јесте оно које обезбеђује заштиту класног интереса.

Наша судска пракса, у бурном развоју нашег друштвеног живота, пружа велики број примера еволуционистичког тумачења. При том она често иде и до граница његове допуштености, прелазећи можда каткад и у незаконитост, у жељи да право, које брзо застарева, што више прилагоди животу, у чему, као што смо рекли, постоји очита грешка која се не сме допустити.

9. Право значење правне норме. — Тражећи право значење правне норме досад смо одредили да је то једно од значења које има норма (тј. једно од њених језичких значења), да је, сем извесних изузетака, то објективно а не субјективно значење и да се мора схватити еволуционистички а не статички. Али тиме још није потпуно одређено право значење норме. Јер ове одредбе су само спољне, формалне, иако су веома важне. У њиховом оквиру ипак остаје извесна неодређеност, која се мора избећи ако се жели да се право значење тачно одреди а да се при том то не препусти личном нахођењу тумача. Стога је потребно наћи средство помоћу кога се може тачно и садржински одредити право значење.

Рекли смо већ да се право значење норме може одредити само помоћу улоге коју норма, односно право уопште играју у друштву. Право се при том схвата као средство за остварење извесних друштвених циљева, које одређује творац права, односно, у крајњој линији, владајућа класа. Кад кажемо да се право значење норме одређује тиме што се поистовећује са значењем које би јој дао савршено разуман субјект, онда под тим мислимо на субјекта који би савршено схватио друштвене, односно класне интересе и средства за њихово остварење помоћу права. Тако бисмо као право значење правне норме могли кратко одредити оно значење које од свих могућих значења норме у датом случају најбоље штити класни интерес.

Ако се право схвати као оруђе за заштиту основних класних интереса који се не могу заштити другачије до путем права, а тако се оно мора научно схватити, онда је несумњиво да је право значење правне норме управо ово које смо навели. Право штити најосновнији интерес владајуће класе, а то је одржање оног начина производње који ту класу чини владајућом. Право као целина штити тај основни интерес свим својим елементима. Али, свака правна норма и свака група правних норми узете за себе штите неки ситнији, конкретнији интерес, који служи овом основном интересу који штити цело право. И тако се преко конкретнијих интереса штити основни, најопштији класни интерес. Творац права сваку правну норму ствара с одређеним циљем: он њоме жели да заштити одређен конкретан интерес, који је средство остварења основног класног интереса. Зато је право значење норме одређено управо овим њеним циљем, заштитом класног интереса. При том тумач мора да одреди конкретан циљ који мора штитити, водећи рачуна да он буде најефикасније средство заштите крајњег, основног класног интереса. Како се одређује овај циљ норме говорићемо на другом месту.

У социјалистичком друштву, разуме се, уколико поступно ишчежавају класе, ишчежавају и класни интереси, па отуд и потреба за њиховом правном заштитом, с обзиром да се друштвени интереси све више међусобно усклађују без потребе да у томе интервенише право. Но, због класних заостатака и других несавршености, и у социјалистичком друштву постоје релативно оштри сукоби интереса, ради чијег решавања мора да интервенише право, штитећи једне интересе на рачун других, макар то и не били више класни интереси у уском или правом значењу те речи.

Др. Радомир Д. Лукић.

ТРИ ОСНОВНА ПРИНЦИПА ДРЖАВНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ*

Процес повезивања делова у оквиру организационе целине карактеришу одређени принципи. Појам принципа има два значења: објективно, које се своди на правилности и нужности извесног структурирања целине (1), и субјективно, које се своди на основне руководне идеје учесника у вршењу делатности повезивања или било које друге акције (2). Пошто је држава састављена од многих делова, врло је значајно питање како се они повезују. У ствари, ови принципи су њен унутрашњи елемент, важан колико и остали који се обично истичу кад се објашњава појам државе.

Принципи државне организације изражавају неопходне и утврђене везе и односе међу њеним деловима: они имају улогу спољних елемената у којима се фиксира начин повезивања органа, метод одређивања њиховог места и распореда као и јединствено функционисање створене целине. Прин-

* Део опширнијег рада о државној организацији.

(1) Вид. — F. Nordsieck: *Grundlagen der Organisationslehre*, Stuttgart, 1934, S. 10—11.

(2) Вид. — T. D. Weldon: *Political Principles*, и P. Laslett (ed.): *Philosophy, Politics and Society*, Oxford, 1955, p. 31.

ципи нису споредна ствар, нешто произвољно унето у државну организацију, него су јој инхерентни и објективно опредељени. Упоредени с осталим елементима државе, они понајмање имају облик предметне егзистенције. Они се углавном састоје из специфично друштвеног — из односа, па се зато држава као друштвена појава манифестује у знатној мери преко својих принципа. Они су предуслов и резултат уклапања делова у целину, али и ефикасног деловања створене целине.

Државна организација има многе и различите принципе, али се они могу поделити на две главне врсте. Основни (или општи) принципи су најважнији; то су они на којима се заснива цела организација и они обухватају све области, а сем тога безусловно их мора бити у сваком историском облику државе. Посебни (или изведени) принципи су својствени појединим деловима државне организације, распростиру се на поједине области, или карактеришу један историски облик државе. У ствари, основни принципи су неопходни свакој држави, зато имају низ конкретних видова испољавања, а ти видови и јесу — посебни принципи. Принципи су нарочито значајни због тога што се кроз њих непосредно утврђује факт да је држава организационо средство политичког конституисања друштва.

Зато ћемо овде скицирати три основна принципа који се међусобно претпостављају, чине логичну целину, у реалности су неодвојиви али је целисходно и могуће разлучити их у теориској анализи. Треба приметити да су до сада у теорији недовољно проучени, о њима постоје само узгредне опаске, али су зато чак много, обрађивани неки од посебних принципа (на пример, принцип поделе власти и слично).

1. — *Принцип хијерархиског размештаја државних органа.* — Хијерархија је социолошка чињеница присутна у готово сваком колективитету људи и то у најразличитијим видовима (3), а нарочито у уобличеним заједницама где се врши власт (4), па самим тим у свакој политичкој заједници и организацији (5); она се јавља, такође, у економским процесима и организацијама (6), па и у идејној области. Уопште, она означава вертикално устројство, размештај појава једних изнад других, тј. ступњевитост места појединаца и група (или оног што је везано за њих) у оквиру заједнице којој припадају. Није потребно истицати да је хијерархија неизбежна у држави, али је важно да је у њој нарочито изразита и да има карактер једног од три основна принципа.

Пошто је државна организација веома сложена и рашчлањена, немогуће је постављање свих органа у истој равни, без икаквих разлика у степену који заузимају. Немогуће је да се она изгради од мноштва апсолутно једнаких органа који би стајали један поред другог: зато се врши специја-

(3) Вид. — G. L. Duprat: *La sociologie des hiérarchies sociales*, pp. 173—316; H. Descampes: *L'autorité et la hiérarchie chez les peuples non civilisés*, pp. 85—100; E. Sanz у Escatrin: *De l'autorité et de la hiérarchie sociale*, pp. 135—147; све у часопису „Annales de l'Institut international de sociologie”, tome XV, Paris, 1928.

(4) Вид. — H. D. Lasswell — A. Kaplan: *Power and Society*, New Haven 1951, p. 204; M. J. Levy: *The Structure of Society*, Princeton — New Jersey, 1957, pp. 275—278, 441—444.

(5) Вид. — S. de Madariaga: *Anarchie ou hiérarchie?*, Paris, 1936, pp. 39, 142; G. Burdeau: *Méthode de la science politique*, Paris, 1958, pp. 218, 223.

(6) К. Маркс: *Капитал*, том I, Београд, 1947, с. 263.

лизација и разграничавање у погледу врсте делатности, њеног обима и значаја, па у вези с тим и размештај једних изнад других. Принцип хијерархије се састоји у простој чињеници да се у оквиру државе повезују органи који заузимају виша и важнија места са онима који су на нижим и мање важним местима. Постојање ма каквих разлика у том погледу уз истовремено повезивање на било који начин и у било којој мери доводи до успостављања неке хијерархије. Хијерархије не може бити само под условом да нема никакве везе међу органима; али, тиме би се разбила организација, а органи би престали то бити — постали би организационо средство само уске заједнице или области где би деловали. Тако сваки од њих може деловати као део исте организационе целине. Место сваког органа одређено је његовим карактером, врстом и количином власти којом располаже, природом делатности коју обавља. Пошто се органи повезују — настаје сложен сплет односа, систем органа издиференцираних по степену на коме се налазе, низ показатеља који су нижи а који виши, и следствено томе њихов утврђен однос. Међутим, тих степена нема много, четири — пет највише, а по правилу свега три: на најнижем се налази највећи број, на вишем је мањи број, а на највишем неколико или, још тачније, један орган. Такво структурирање карактерише делове државне организације (парцијална хијерархија), али и целу државу (свеукупна хијерархија). Ова друга је сложенија, али обе дају државној организацији пластичан изглед купе или пирамиде.

Хијерархизовање органа води ка успостављању било какве врсте надређености и подређености. А у вези с тим настаје извесна надмоћност и власт виших органа, поред осталог, и над нижим органима (7). Каква ће она бити, то зависи од карактера њихове међусобне везе, тј. од својстава и једних и других органа који су заузели различита места у хијерархиској структури. Хијерархиска веза разликује се од једне области до друге сразмерно разлици садржине и форме дотичне групе државних делатности. Овај принцип, на пример, није истоветан у законодавству, управи и судству или у областима које разликујемо по неким другим критеријумима. Зато, на пример, у војним формацијама он значи асполутно потчињавање, механичко и беспоговорно, нижих органа вишим (8), а у управи има својеврсан облик субординације (9). Међутим, неосновано је хијерархију поистовећивати са специфичном формом коју она има у управи — што чине чак и писци фундаменталних теориских радова о држави (10).

Пошто органи делују доношењем одређених аката, то хијерархија органа истовремено означава хијерархију њихових аката. Тако се хијерархија

(7) Упор. — М. de la Bigne de Villeneuve: *L'activité étatique*, Paris, 1954, p. 60—61.

(8) Вид. — G. L. Duprat: *op. cit.*, pp. 183—184, 195—198.

(9) Вид. — H. Hauriou: *Précis de droit administratif et de droit public*, II éd., Paris, 1921, pp. 14, 103—107; M. Waline: *Manuel élémentaire de droit administratif*, II éd., Paris, 1939, p. 376; F. Fleiner: *Institutionen des deutschen Verwaltungsrechts*, VIII Aufl., Tübingen, 1928, S. 95—96; R. H. Hernnriett: *Grundlehren des Verwaltungsrechts*, Tübingen, 1921, S. 173—176; др Н. Стјепановић: *Управно право*, Београд, 1958, с. 281 и сл.

(10) На пример: — L. Duguit: *Traité de droit constitutionnel*, III éd., Paris, 1927, tome II, p. 555, tome III, p. 111, 269—272; R. Carré de Malberg: *Contribution à la théorie générale de l'état*, Paris, 1920, tome I, p. 514.

појављује аналогно у области права: између аката и норми настаје хијерархиски однос, правни поредак добија степенасту структуру (11).

Хијерархиски размештај врши се према стварној улози органа. На највишем месту налазе се они који обављају најважније делатности, они који воде политику, самостално доносе одлуке, врше највиши надзор и уједињавање. С места на коме се налазе, а захваљујући и свим осталим својствима, они једино имају мерила и перспективу оцењивања оног што треба и може да чини цела организација. У њиховој делатности, углавном, концентрисано се изражава оно што намеће ситуација целе заједнице. На другом месту су органи који разрађују одлуке претходних, они их конкретизују на свом подручју. Најзад, мноштво најнижих органа непосредно спроводи и извршава одлуке виших органа. Тако виши органи руководе а нижи непосредно дејствују (12). Ово је потребно констатовати због једне важне последице: вођење политике и вршење власти има смер од горе према доле, а никако обратно, без обзира на карактер државе. То нарочито у сложеном процесу који намеће емпијиска, свакодневна политика. Ако би се политика могла водити одозго према горе, као и вршити власт, онда би се негирао принцип хијерархије, односно променила би се места — мноштво органа би заузело место малобројних. А то је и стварносни и логички апсурд. Дакле, хијерархија је законита појава у структури државе.

Хијерархија у држави је одређена везом органа са социјално-политичким снагама (13), које утичу на правац државне активности (класама, слојевима, па и целом заједницом).

2. — *Принцип повезаности централних с периферним органима.* — У свакој организационој творевини која није сведена на једну компактну групу људи концентрисаних на истом месту, постоји мањи или већи број њених делова распрострањених у оквиру заједнице где дејствује дотична организација. Услед тога настаје могућност и неизбежност разврставања свих делова, организационих јединица и органа, на централне и периферне: први су постављани у средишту а други на периферији организације, односно у оквиру заједнице где дејствује организација. Наравно, они су међусобно повезани, јер је то услов целовитости организације и чињенице да фигурирају као интегрални делови организације. У томе је опште значење овог принципа (који можемо формулисати скраћено као *центро-периферно повезивање*). Независно од природе организације овај принцип је неизбежан просто због разуђености организације, а конкретно је прилагођен свим обележјима творевине у којој се појављује.

Развијеност државне организације, њена разуђеност у оквиру основне друштвене заједнице, обимност њене активности у општем друштвеном процесу — све су то разлози што се њени органи диференцирају на централне,

(11) У вези с тим је изграђена својевремено чувена „*Stufenbau — Theorie*“. Вид. — А. Меркл: *Prolegomena einer Theorie des rechtlichen Stufenbaues*, „*Festschrift für H. Kelsen*“, Wien, 1926; R. Bonnard: *La théorie de la formation du droit par degrés dans l'oeuvre d' A. Merkl*, „*Revue du droit public*“, 1928, pp. 688 et s.; H. Nawiasky: *Kritische Bemerkungen zur Lehre vom Stufenbau des Rechtes*, „*Zeitschrift für öffentliches Recht*“, Bd. VI, S. 488 ff.

(12) Вид. С. Јовановић: О држави, Београд, 1922, с. 373.

(13) Др. Р. Лукић: *Теорија државе и права*, III изд., Београд, 1958, књ. I, с. 217; G. Burdeau: *op. cit.*, p. 227.

који врше власт и који имају надлежност на целој територији или у једној целокупној области делатности, и на периферне, чија је власт и сфера деловања ограничена на делове територије или делове извесне власти делатности. Организација каква је држава може се изградити комбиновањем ових двеју врста органа. Без овакве диференцијације немогуће би било вршење сложених и многобројних делатности. Немогућа би била државна организација састављена само од централних органа, тј. концентрисањем на једном средишњем месту свих вршилаца делатности. Исто тако, немогућа би била ако би постојали само периферни органи, ако би се одбацили централни, јер би се тако разбило јединство организације. Организационо-технички је неизводљиво да само једна врста ових органа обави све оно што се ставља пред државу. Сама ова подела органа показује њихов размештај, фигуративно говорећи, у хоризонталној равни: то је пројекција њиховог вертикалног, хијерархиског размештаја. При том, сликовно би се могли представити у виду неколико концентричних кругова: у средишту се налази онолики број централних органа колико има посебних области државне активности (међу њима је најважнији суверени орган), док се на унутрашњим круговима налази знатно мањи број, а на спољним је распоређен највећи број такође периферних органа. У ствари, периферних органа има онолико колико има посебних административно-територијалних јединица или сегмената државних делатности за које се стварају органи-вршиоци.

Принцип центро-периферног повезивања састоји се у неопходности утврђивања сталних односа међу поменутим групама органа. Његову садржину опредељује у основи већ сама околност разликовања централних и периферних органа, јер то истовремено означава њихову одређену повезаност. Ове две групе органа врше различите али комплементарне улоге: централним припада оно што се тиче целе организације, а периферним оно што се односи на делове исте организације. Први представљају целину и непосредно делују у њено име за њене потребе, а други су намењени да то исто постигну за одговарајуће делове. Природа свеукупне државне активности већ својом проширеношћу у оквиру целе заједнице мора бити расподељена на ове две групе носилаца. А када је већ тако, онда се потреба сама намеће да централни заузму оно место и врше оне делатности које су општег значаја, да преузму оно што треба и може да им припадне; с друге стране, да периферни органи преузму оно што је посебног значаја, али што представља саставни део општег. Аномалија би била, ако би централни органи покушали да поред оног што им по природи ствари следује, преузму и посебно, или да уместо општег почну вршити посебне делатности искључиво; и обратно, ако би периферни органи покушали да врше оно што је опште лишавајући истог централне органе. Тако нешто не долази у обзир због тога што би се тиме уништила организација као таква. Својим местом и улогом ове две групе органа се складно допуњавају, једни другима омогућују постојање и делатност.

Међутим, то не значи да и поред ове неопходне комплементарности, нема извесних елемената који доприносе наглашености места и улоге централних органа. Они имају доминантно место, врше значајнију улогу, усме-

равају ток активности целе организације. Они сами одређују оно што им припада, круг делатности и начин вршења истих, а сем тога они то чине и у погледу оног што припада периферним органима, у погледу њиховог положаја, круга и начина вршења делатности. Када би исту могућност имали периферни органи, онда би настала недопустива хетерогеност, онемогућило би се усмеравање на оно што овим органима по природи њиховог положаја припада. Да би држава била хомогена организација, цео процес њеног организовања и активности коју обавља мора да тече из центра а не обратно. Регулисање тог сложеног и важног процеса непосредно или посредно припада централним органима: тиме се обезбеђује уједначено вршење низа делатности стављених у надлежност периферних органа; дајући опште мерило централни органи усмеравају рад периферних органа. И у фази свог заснивања и у фази свог одржавања принцип центрo-периферног повезивања скопчан је с одлучујућом улогом централних органа. Из овога проистиче и то да је веза међу овим органима трајна, да не може бити асполутне независности периферних органа.

Разуме се, остваривање овог општег принципа зависи од специфичних услова сваке државе: форма истог је различита, али је увек усмерена на одржавање потребне целовитости организације. Зато свака форма односа међу органима која води разбијању организационе целине представља негацију овог принципа. Целовитост организације је потврда постојања овог принципа. — Све ово можемо проверити ако погледамо неке најважније форме остварења овог принципа, у ствари — неке посебне принципе. То су првенствено централизам и децентрализам, затим федерализам (о коме овде нема потребе да говоримо), а све три форме су се појавиле тек у модерној држави када је интензитет повезивања наметнуо потребу прецизног регулисања узajамних односа органа.

Централизам и децентрализам, баш због тога што су два својеврсна начина или метода остварења основног принципа, нису међусобно искључиви и неспојиви, антиподни, него се претпостављају и на одређен начин прелазе један у други. Они нису производ међусобно супротстављених тенденција — центрипеталне и центрифугалне (14) — већ због тога што им је смисао у одржавању могућег јединства државне организације, тј. где се мора постићи неопходна равнотежа и оквир свих супротних тенденција. Они су само два аспекта уређености односа у оквиру комплексне државне организације, разликују се више у техничко-организационом и квантитативном но у квалитативном погледу. Јер, примена било једног, било другог, не води радикалној промени организације, а сем тога увек се паралелно примењују у истој држави. Сваки од њих има границе преко којих не може прећи а да тиме не постане негација организације па, дакле, и самог себе. Неки „чисти и потпуни“ системи доведени до својих крајњих конзеквенци, у стварности се не могу уобличити. То је немогуће зато што се тичу како организационе структуре тако и функционисања државе (15). У ствари, њихово постојање у

(14) Упор. — Н. Peters: Zentralisation und Dezentralisation, Berlin, 1928, S. 4, 6.

(15) Вид. — Н. Peters: op. cit., S. 5 ff; G. Jellinek: Allgemeine Staatslehre, III Aufl., Berlin, 1914, S. 627.

мањој или већој мери показују одговарајућа средства и институти регулисања узајамних односа централних и периферних органа.

Њихова главна обележја састоје се у следећем: централизам има за сврху да што више нагласи улогу центра, да са што прецизнијим облицима утврди његов одлучујући значај: а) он води концентрацији што више делатности у рукама централних, односно виших органа; б) он изискује да централни органи доносе опште акте, у којима се налазе правни прописи; в) он претпоставља што потпунију зависност периферних од централних органа, тј. непосредну и чврсту контролу. Уопште, централизам уобличава једну круту али ефикасну организацију. Децентрализам је систем којим се подвлачи улога периферије и то обезбеђује одговарајућим инструментима: а) он повлачи за собом деконцентрацију делатности на ниже органе; б) у складу с тим, периферни органи имају могућност доношења и општих аката за области своје надлежности, тј. за оно што стварно остаје у границама посебности; в) пружа највећу меру независности овим органима и ограничава контролу њиховог рада. Уопште, тако се уобличава један еластичан, покретљив и сложен организациони механизам.

Наравно, ова обележја истичемо само у циљу оријентације при упоређивању ових двају система. У неколико досад разрађених теорија наглашени су посебно неки од специфичних елемената, на основу којих се оцртавају разлике ових система; као неограниченост или ограниченост надлежности доношења правних аката (16), могућност поништавања законитих и незаконитих аката (17). Но, обично се прибегава разврставању, па и описивању емпиријских облика (18) у којима се ови системи појављују.

Али, независно од тога како се објашњавају, очигледно је тешко разграничити јасно и с пуном садржином ова два система. Разлог томе је већ истакнуто преплитање елемената и њихово релативно остваривање у погледу области, размера, облика. Па ипак, техничко-организациона страна ових система и њихова друштвена и политичка позадина пружају критеријуме за општу оцену који од њих преовлађује. При том је битно да целокупни склоп услова друштва у коме дејствује држава одређује који је од њих целисходнији, па се сходно томе и афирмишу. Просечно, примењени принципи одговарају условима, а свака знатнија неадекватност под притиском објективних потреба мора бити раније или касније отклоњена. Утолико је и немогуће апстрактно оцењивати вредност и предност ма ког од ових система. Но, несумњиво је ово: два система, метода центро-периферног повезивања у оквиру државне организације показују подједнако своју друштвену условљеност и крупне друштвене конзеквенце (19).

3. — *Принцип координације делатности државних органа.* — Овај принцип је само посебан случај једног врло значајног и општег феномена својственог свакој појави која постоји у виду одређеног система делова. Коорди-

(16) Ch. Eisenmann: La centralisation et la décentralisation, Paris, 1928, pp. 11—13, 142.

(17) Др. Р. Лукић: *op. cit.*, с. 276—279.

(18) На пример: — H. Peters: *op. cit.*, pp. 13—21 и *passim*; F. Jerusalem: Zentralisation und Dezentralisation der Verwaltung, „Handbuch der Politik“ Berlin, 1912, Bd. I, S. 179 ff.

(19) Н. Пашић: Неки видови бирократског и демократског централизма, „Архив за правне и друштвене науке“, 1/1959, с. 24—35.

нација је стање унутрашње усклађености: она је израз преовлађивања складности делова над неизбежном мером испољавања унутрашњих противречности, несклада међу деловима. У друштвеним заједницама, особито оним које су знатно организоване, она настаје диференцијацијом и интеграцијом саставних делова у складну целину (20). При том је ирелевантно којим средствима се постиже и у ком облику, али ваља разликовати ова два њена типа: органски, када се усклађују саставни елементи (а то су, пре свега, уже групе или појединци) сопственим особинама или тежњама; механичку, када целина настаје дејством спољних или допунских средстава којима се савлађује постојећа претежност међусобних супротности делова. Но, независно од тога каква је координација, битно је да она означава постојање организованости. Зато није случајно то што се при разматрању организације у први план поставља баш овај феномен (21), што се истиче да је унутрашња хармонија битно својство организације (22), што му се приписује квалитет суштинске појаве сваког облика друштвеног живота (23), итд.

Следствено овом, државна организација је творевина коју мора карактерисати нарочито велика координација. У сразмери с преимућствима које држава има над било којом другом организацијом, и њена координација има специфичне особине. Координација у држави је само нарочит вид изванредне организованости; она је, зато, принцип у коме се синтетизују остала два основна принципа и сви остали изведени, посебни принципи. А пошто је овде немогуће и излишно говорити о свему што чини државу толико организованом, скренимо пажњу само на неке моменте у којима се принцип координације највише огледа.

Најпре, структура државне организације је изграђена сагласно принципу координације — то је његов структурални аспект. Предуслов организованости државе јесте то да има онолико и онаких органа преко којих ће моћи да обави сложену активност за коју је само она подобна. Ако тако не би било, држава би била неспособна да обави многе задатке који се пред њу постављају. У ствари, ти задаци намећу неопходност успостављања адекватних вршилаца у виду специјализованих органа. Они су тако постављени и организовани да на најбољи могући начин одговоре својим задацима. Бројност и разнородност органа нису плод случајности или произвољности, него објективне потребе да држава преузме вршење одређених делатности. Стога се увек, у основи, одржава сразмера потребних с постојећим органима, тј. не може се одржати ситуација у којој би једних органа недостајало а других било напо су излишни, као и да једних има сувише много а других сувише мало, итд. Тако структура државне организације пружа подлогу за свестрано примењивање принципа координације.

У вези са овим стоји најважнији — функционални аспект координације. У ствари, складност састава организације није сама себи циљ, него је њен циљ да омогући координацију делатности створених органа. Органи су различити зато што су различите делатности које врши држава: целокупна

(20) Вид. — М. J. Levy: *op. cit.*, p. 387.

(21) На пример: — H. D. Lasswell — A. Kaplan: *op. cit.*, p. 29.

(22) На пример: — F. Nordsieck: *op. cit.*, pp. 48, 49.

(23) Вид. — J. Dabin: *L'état ou la politique*, Paris, 1957, pp. 82—84.

активност државе се диференцира на непрегледан низ појединачних делатности. Сваки орган врши предвиђено одређене и утврђене делатности. Оваква специјализација је знак постојања координације (24). Тиме се не раздвајају њихови носиоци, него напротив чврсто повезују у органску целину. Пошто је државна активност таква да се њен обим не може свести на уске границе, а састављена је од толико разнородних делатности да се не може сасвим упростити и свести на неки мали број тих делатности, то се уз истовремено проширење и диференцијацију појављује узајамно повезивање појединачних, конкретних делатности. При том су оне такве да се међусобно претпостављају, једне су услов других, допуњују се, надовезују, једне се изводе из других. Свака конкретна делатност је могућа и има смисла само у склопу свих осталих делатности. Зато оне морају бити међусобно усклађене, мора бити избегнута евентуална појава потирања једних од стране других, тј. повреда принципа координације на овом плану. Дејство једних органа заиста стоји у пуној функционалној зависности од дејства осталих органа: вршећи само мали део државне активности, сваки орган се ослања непосредно на низ блиских му, па и на све остале (25). Хармонична повезаност свих делатности је непосредна потврда принципа координације.

Најзад, координација има и циљни аспект. Наиме, резултат и потврда овог принципа јесте јединство циља целокупне државне организације, свих њених органа. Кад нема координације онда сваки део има посебан правац, сопствени циљ, па зато настаје њихово подвајање: разнородношћу циљева разбија се координација и онемогућава постизање општег и заједничког циља. А координација претпоставља сливање свих појединачних у један општи циљ. Пошто државна организација има висок степен координације, то значи да су сви појединачни задаци само део јединственог циља. Држава као организационо јединство има један циљ (или више циљева, што не мења ствар ако баш као јединствена творевина остварује те циљеве) који је такав да се може остварити једино преко непрегледног низа појединачних, конкретних циљева. Сложеност и рашчлањеност државне организације уз истовремену изванредну јединственост одражава се на многобројности и разнородности конкретних циљева појединих органа уз истовремену јединственост резултата, циља њихове делатности. Општи циљ је исто толико реалан колико су реални појединачни циљеви.

У примени принципа координације постоје две ситуације: непосредно је примењен када се органи непосредно повезују, а то је случај кад врше групу специфичних и сродних делатности; посредно је примењен кад се органи постављени у разне области ипак уклапају у јединствену целину, дакле посредно повезују. Непосредна координација је видљивија и интензивнија уколико су органи међусобно ближи било структурално, било функционално. Посредна је мање изражена, али њено постојање потврђује то што делатности у једној области нису негација делатности у некој другој области. Иначе, координација има веома много начина своје примене. Један од њих је и појава да више органа може равноправно учествовати у доношењу истог

(24) Вид. — C. E. Merriam: *Systematic Politics*, Chicago, 1945, p. 119.

(25) Упор. — F. Somló: *Juristische Grundlehre*, S. 328; S. Weil: *Philosophie politique*, Paris, 1956, p. 131.

акта. Али, мишљења која у тој спорадичној појави налазе примену принципа координације сувише осиромашују значење и садржину овог основног принципа.

И поред тога што се у држави постиже највиши степен координације, она се идеално не остварује у свим правцима, увек, у сваком погледу, тј. без икаквих недостатака у структури и функционисању с потпуном међусобном хармонијом свих аката. То идеално стање се не достиже па ма како биле повољне околности. Уместо тога, достиже се онај степен којим се обезбеђује довољна целовитост и ефикасност државне организације. Све докле док ова организација постоји и успешно остварује укупност задатака, координација је изнад минималне границе. Но, када се већ не може без одређене мере несклада, противречности, недостатака, онда се појављује неопходност за системом установа којима се отклањају повреде координације. Контрола виших органа и чак специјално установљени органи својим радом на отклањању повреда употпуњавају већ постигнуту координацију између саставних делова државне организације.

Др. Стеван Врачар

ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ РАДНИКА КОЈИ СУ ПРИМИЛИ МАЊУ РАДЊУ НА УПРАВЉАЊЕ

1. — Прописи из области занатске, угоститељске и трговинске делатности предвиђају да се мањим занатским, угоститељским и трговинским радњама са средствима у друштвеној својини, у којима би радило до три радника (односно највише до пет радника) не врши конституисање према прописима о оснивању привредних предузећа и радњи (1) већ се оне предају, односно могу предати на управљање радницима путем прихватања правила од стране радника.

Правни режим ових радњи заснива се на следећим основним поставкама и карактеристикама које се могу извући из одговарајућих прописа (2):

(1) Мање радње (занатске, угоститељске и трговинске) јесу оне радње са средствима у друштвеној својини које се не конституишу према прописима о оснивању предузећа и радњи, те се због тога предају (или могу предати) на управљање радницима, чији број не сме бити већи од три радника (изузетно највише до пет радника), што значи да се може предати на управљање једном, двојци или тројци радника (изузетно и до петорици радника).

(2) Предаја мање радње врши се на основу прихватања правила радње од стране радника, а та правила доноси народни одбор општине.

(1) Види: уредбу о оснивању предузећа и радњи („Службени лист ФНРЈ“, бр. 51/53, 30/54, 47/54, 19/56, 3/58 и 6/58).

(2) Упореди: чл. 29—35 уредбе о занатским радњама и занатским предузећима („Службени лист ФНРЈ“, бр. 5/54 и 3/58; чл. 32—38 уредбе о угоститељским предузећима и радњама („Службени лист ФНРЈ“, бр. 6/54, 47/54 и 51/58); чл. 39—46 уредбе о трговинској делатности и трговинским предузећима и радњама („Службени лист ФНРЈ“, бр. 37/55, 1/57, 24/57, 31/57, 54/57, 12/58 и 16/58), односно чл. 40—48 пречишћеног текста ове уредбе („Службени лист ФНРЈ“, бр. 49/59, 9/60 и 19/60).

(3) Правила мање радње нарочито садрже: а) предмет пословања радње; б) списак основних средстава, њихову вредност и обим права располагања; в) списак обртних средстава за која јамчи народни одбор; г) начин утврђивања и плаћања паушалног износа (пореза); д) камате и друге обавезе према друштвеној заједници; ђ) права и обавезе радника према друштвеној заједници; е) начин и услове међусобног отказивања и пријема нових радника који управљају, односно преузимају управљање радњом.

(4) Мања радња дата на управљање радницима има и свог пословођу кога бирају радници између себе, уколико не би било друкчије одређено правилима радње или се пословођа не бира путем конкурса.

(5) Радницима којима је предата на управљање мања радња на овај начин имају сва права која по прописима припадају органима радње, уколико прописима или правилима радње није друкчије одређено, с тим што не могу ствари из основних средстава продавати, нити на други начин с њима располагати, без сагласности надлежног органа за послове привреде народног одбора. Постоји и могућност да се предаја на управљање мањом радњом (на пример, трговинске) услови и давањем одговарајућег обезбеђења од стране радника (депоновање у новцу, менице, залагањем ствари и сл.), те средства дата као обезбеђење служе за измирење обавезе радника према друштвеној заједници, враћање кредита, за накнаду штете и наплату казни, ако се ова плаћања не могу измирити из прихода (и фондова) радње.

(6) Радници мање радње коју су добили на управљање дужни су плаћати одређени паушални износ, односно порез у паушалном износу.

(7) Радници мање радње слободно располажу са свим приходима радње, по извршеној обавези према друштвеној заједници, и деле их према међусобном споразуму (ако правилима радње није друкчије одређено).

Према томе, прописи о личном дохотку, који важе за раднике у привредним организацијама са средствима у друштвеној својини, не примењују се на раднике којима је дата на управљање мања радња са средствима у друштвеној својини.

(8) Од права из радног односа која се признају радницима који су у редовном радном односу са привредном организацијом, прописи потврђују само права из социјалног осигурања, и то искључиво за оне раднике којима је рад у тако уступљеној радњи редовно и главно занимање и једини извор прихода. Друга права из радног односа за ове раднике не предвиђају се правним прописима.

(9) Престанак правног односа, који постоји између народног одбора општине и радника, којима је дата на управљање мања радња, наступа путем отказа. Наиме, радници ових радњи могу отказати даље управљање радњом у одређеном отказном року (обично 6 месеци), као што и народни одбор може отказати даље управљање радњом појединим радницима или свим, под одређеним условима и у одређеним роковима.

За спорове у вези са овим отказима надлежан је окружни привредни суд.

Такав је позитивноправни режим мањих радњи датих на управљање радницима. Међутим, из анализе одговарајућих прописа не види се ближе

правна природа односа који везују ове раднике са народним одбором, а с друге стране, каквог је карактера однос радника према радњи као и између самих радника. Управо, конкретно се поставља питање: да ли у односу и положају ових радника има елемената радног односа, тј. да ли су ова лица у радном односу или не, те да ли се на њих има — или може — применити општи позитивноправни режим радних односа који важи за раднике у радном односу уопште и са привредном организацијом посебно. И најзад, ако се начелно заузме став да су они у радном односу или да се „имају сматрати да су у радном односу“, с ким су они у овом односу?

2. — Напред истакнута питања покренута су у пракси. Углавном, постоје два схватања по овом проблему. По једном схватању, лица којима је предата на управљање мања радња (конкретно угоститељска) путем прихватања правила радње, имају сва права и дужности из радног односа утврђена законом о радним односима, што значи да се та лица налазе, у ствари, у радном односу. По једној варијанти овог схватања, радни однос постоји према радњи која је дата на управљање; по другој варијанти такав однос не би био чист радноправни однос већ једна комбинација елемената закупа и радног односа. Најзад, по трећој варијанти овог гледишта, радници мањих радњи налазе се у радном односу са радњом, који настаје са потписом правила радње од стране радника, тако да се потписивање ових правила има правно изједначити са закључењем уговора о раду, с обзиром да ова правила, иако их доноси народни одбор општине, ипак остају правила мање радње а не народног одбора. Међутим, поред овог односа, настаје и неки посебан уговорни однос, који до данас није правно одређен, између народног одбора општине и колектива радника као управљача тих радњи. Иначе, у радном односу између радника и радње, по овој варијанти, постоје сви елементи који се захтевају за појам радног односа (добровољност, лична веза и онорозност) (3).

По другом схватању, лица којима је предата на управљање мања радња путем прихвата правила радње, нису у радном односу, углавном из разлога што се закон о радним односима (чл. 3, ст. 2) односи само на лица која су у редовном радном односу, а у правном односу радника којима је предата на управљање мања радња нема свих елемената радног односа, нарочито елемената личног дохотка, а с друге стране, ни остале одредбе закона о радним односима не могу се примењивати на ове раднике, као, на пример, одредба о заснивању и престанку радног односа, јер је настанак и престанак правног односа ових радника друкчији него по закону о радним односима. Овome треба додати још и то да је за спорове по отказу у вези са даљим управљањем радњом надлежан привредни суд, тј. не онај суд који је, иначе, надлежан за радне спорове из радног односа.

При томе, истиче се да радници не закључују уговор о раду са радњом као правним лицем. Они са надлежним одбором општине закључују уговор о преузимању радње на управљање, али тај уговор није уговор о раду, јер би онда ови радници били у радном односу са народним одбором, а таква је

(3) А Радован: Радници мањих обртних радњи, угоститељских као и у трговини са паушалним обрачуном су у радном односу, „Правник“, Љубљана, бр. 9—10/57, с. 429—434.

конструкција противна нашем привредном систему. С друге стране, овај уговор није ни уговор о раду са радњом, јер ако би то био, онда се народни одбор не би могао мешати у права радње, а једно од њих је и право на отказ запосленим лицима. Међутим, по прописима народни одбор може отказати даље управљање радњом свима или појединим лицима. Најзад, радници који су примили мању радњу на управљање нису ни у међусобном „радном“ односу, јер у овом случају један радник није другоме раднику „послодавац“. Према томе, при предаји мањих радњи на управљање радницима, закључује се, реч је о једном новом правном односу који настаје из наше социјалистичке стварности и који садржи извесне посебне карактеристике (4).

3. — Изгледа нам да ово друго схватање више одговара нашем привредном систему и одговарајућим позитивним текстовима који регулишу предају мањих радњи на управљање радницима. Међутим, оно с обзиром на значај и вредност проблема, захтева и заслужује да се дубље проучи, анализира и објасни.

При томе, у обради овог проблема мора се поћи од чињенице да у правном режиму управљања мањом радњом треба разликовати четири групе односа који настају са предајом мање радње на управљање радницима: 1) однос између народног одбора и радника; 2) однос између радника и мање радње који су је примили на управљање; 3) међусобни однос самих радника који управљају радњом, и 4) однос мање радње и радника према трећим лицима. Отуда и правни положај радника који настаје са предајом мање радње на управљање обухвата различите и врло сложене правне односе.

У овој обради задржаћемо се на прве три групе односа, јер су оне од првенственог интереса и значаја за проблем који се расправља.

А. — Правни однос између народног одбора и радника који преузимају мању радњу на управљање

Најпре долази правни однос између народног одбора општине и радника који су преузели мању радњу на управљање, а затим, с једне стране, однос између радника и радње, и њихов међусобни однос, с друге стране. При томе, први правни однос, по нашем мишљењу, чини основу правног положаја радника, те је он од утицаја и значаја и на друге односе.

1. — *Предаја мање радње на управљање врши се путем прихватања правила радње од стране радника (групе радника) (5).* Ово прихватање врши се писмено, тј. на та правила, која је донео народни одбор општине, радници својом писменом изјавом дају сагласност да их прихватају и тиме ступају у правни однос са народним одбором. На тај начин, оваквим поступком предаје мање радње на управљање радницима постиже се сагласност која је управљена на стварање обостраних права и обавеза народног

(4) Види С. Бујдић: Правни положај лица која преузимају на управљање мање радње, „Социјална политика“, бр. 11—12 од 1956, с. 97—100.

(5) Сагласно одредбама чл. 29 уредбе о занатским радњама и занатским предузећима и чл. 32 уредбе о угоститељским предузећима и радњама, мања радња може се предати на управљање и само једном раднику. Упор. др. Дејановић—Живанчевић—Церић: Збирка уредаба о предузећима и радњама, Београд, 1954, с. 159.

одбора и групе радника који преузимају радњу. Писмена изјава о прихватању правила радње је потребна, јер је састављање и доношење ових правила претходило прихватању истих од стране радника, тако да радници својим изјавама дају пристанак на правила која су донета без њиховог учешћа и претходног преговарања са народним одбором. Са датом писменом изјазом радници, дакле, примају на себе права и обавезе који проистичу из правила радње (и општих прописа), тако да их ова правила обавезују самим тим што су дали писмену изјаву о њиховом прихватању, тј. она се намећу као последица дате писмене изјаве.

Јасно је, према томе, да у поступку и механизму предаје мање радње на управљање радницима, односно у стварању правног односа између народног одбора општине и одређених радника стоје два акта: 1) правила радње која доноси народни одбор и која својом садржином регулишу однос који треба да буде заснован (закључен), и 2) писмена изјава радника, која је услов да би се правно дејство одредаба правила могло да произведе на ове раднике (6).

Тиме у поступку стварања правног односа између народног одбора општине и радника, који прихватају правила радње, леже у основи два самостална и одвојена акта који садрже две различите изјаве: 1) у правилима радње изражена је воља народног одбора који издаје правила, и 2) у писменој изјави о прихватању ових правила — воља радника. Али, и једна и друга воља, када су учињене, тј. када је правилима радње припојена писмена изјава о њиховом прихватању од стране радника, представљају једну целину у механизму предаје мање радње на управљање радницима. Сагласно концепцији уговорне теорије, ова два акта представљала би понуду уговора под одређеним условима и прихватање те понуде од стране радника, — значи уговор. У овом случају, такав уговор означава се као адхезиони уговор (уговор приступањем, уговор по пристанку).

Не улазећи у теориску обраду питања правне природе адхезионог уговора и полемику која се по овом питању води у теорији (7), а полазећи од претпоставке да такав уговор постоји, за нас је овде, међутим, од примарног интереса и значаја друго питање: каква је, према унутрашњим елементима, суштина правног односа између народног одбора општине и радника који су

(6) Поступак преузимања радње, на основу ових аката, завршава се фактичком предајом радње од стране народног одбора раднику односно радницима, тј. увођењем радника у радњу.

(7) Један део теорије, напротив, побија постојање адхезионих уговора. О правној природи адхезионих уговора, а посебно уговора о раду као једној врсти ових уговора и у вези с тим о правној природи радног реда (унутрашњих правила) предузећа, види ближе V. Pichon: *Des contrats d'adhésion — leur interprétation et leur nature* Lyon, 1912; Louis Josseland: *Cour de droit civil positif français*, t. II, ed. 2, Paris, 1933, p. 20, 21, 206; L. Duguit: *Traité de droit constitutionnel*, ed. 3, t. I, Paris, 1927, pp. 371, 409; M. Hauriou: *Principes du droit public*, ed. 2, Paris, 1916, pp. 137 sq., 196—208; H. Capitant — P. Cuhe: *Précis de législation industrielle*, ed. 4, Paris, 1936, pp. 164; P. Durand — R. Jausaud: *Traité de droit du travail*, t. I, Paris, 1947, pp. 145; G. Lyon Caen: *Manuel de droit du travail et de la sécurité sociale*, Paris, 1935, pp. 227; A. Brun — H. Gelland: *Droit du travail*, Paris, 1958, pp. 172—173, 239, 766; J. Rivero — J. Savatier: *Droit du travail*, Paris, 1960, pp. 102, 264. У нашој теорији др. В. Благојевић: *Уговори по пристанку*, Београд, 1934; др. Р. Живковић: *Проблем правне природе уговора о раду*, Београд, 1940; др. А. Балтић: *Прилог питању уговора о раду и радног односа*, „Архив за правне и друштвене науке“, Београд, бр. 2/54, с. 158 и сл., као и *Основи Радног права Југославије*, Београд, 1958, с. 96 и сл. 189 и сл., пр. др. Н. Титић: *Основи Радног права*, I, Загреб, 1955, с. 149 и сл.

прихватили правила радње. Конкретно, да ли је овде реч о каквом закупном односу (уговору о закупу), или о радном односу (уговору о раду), или о комбинацији једног и другог односа, или, најзад, о правном односу који није ни једно, ни друго, ни треће, већ представља један нов специфичан однос, својствен нашем привредном систему.

2. — По једном схватању, закупни однос, који настаје на основу уговора о закупу ствари, не постоји у правном односу између народног одбора општине и радника, јер ако би се уговор о прихватању правила приликом преузимања мањих радњи упоредио са уговором о закупу, онда би се видело да у овом односу нема елемената који карактеришу уговор о закупу, будући да писменом изјавом о прихватању правила радње радници ништа не узимају под закуп, нити они плаћају какву закупнину, пошто се паушални износ који они плаћају друштвеној заједници не може сматрати закупнином (8).

Да ли је овакав став правилан? Да ли у правном односу између народног одбора и радника нема карактеристика и елемената који овај однос чине сличним или сродним уговору о закупу, или бар услед којих се овај однос више приближава закупном односу него свако другом, а најмање радном односу (уговору о раду), тако да он представља једну модификацију уговора о закупу.

У грађанском праву уговори о закупу увршћују се у групу грађанско-правних облигационих уговора о уступању ствари уз обавезу враћања, те се уговор о закупу (*locatio conductio rerum*) обично дефинише „као уговор којим се једна страна обавезује да уступи другој страни извесну ствар на употребу и уживање, с тим да јој ова за то плати неку накнаду и по истеку извесног времена исту ствар врати. Отуда, као опште карактеристике овог уговора истичу се: 1) да је то облигациони уговор којим се заснивају права и обавезе само између уговарача (закупаваца и закупца), те да је овај однос имовинске а не личне природе, услед чега је могућа, ако није друкчије уговорено, промена на страни било кога субјекта овог односа; 2) да је то теретни комутативан уговор, пошто се њиме стичу права и обавезе за обе стране, узајамна права и обавезе; 3) да је то консесуалан уговор, јер се закључује неформалном сагласношћу изјава воља о битним елементима овог уговора (предмет закупа, закупна цена и трајање закупа), али закључење уговора о закупу може бити условљено и одређеном формом и претходним одобрењем од стране надлежних органа; 4) да је то уговор који ствара трајан однос, тј. закључен да траје извесно (дуже или краће) време овај уговор заснива извесан трајнији однос између страна, тако да ни само извршење уговора није тренутно, као што је то случај код неких других уговора (куповина и продаја, на пример) (9).

С друге стране, потребно је још нагласити да се као закуподавац може појављивати не само власник ствари већ и свако друго лице коме би припадало право употребе и уживања ствари, а које вршење тог права може уступити другоме. Даље, предмет уговора о закупу може бити свака

(8) С. Бујдић: *op. cit.*, с. 100.

(9) Види ближе о закупу др. Мих. Константиновић: *Облигационо право* — посебан део (белешке са предавања), Београд, 1957, с. 12—15; др. В. Благојевић: *Грађанско-правни облигациони уговори*, Београд, 1952, с. 76—103.

ствар под условом да је она по својој фактичној природи подобна да послужи овоме циљу (покретна или непокретна, телесна или бестелесна ствар; заменива или незамењива ствар, под условом да може бити индивидуално одређена и поред употребе, у целини враћена закуподавцу; сва имовинска права, изузев чисто личних права чије се вршење не може пренети на другога). Затим, закупна цена се састоји у новцу (по правилу) или у другим стварима. И најзад, трајање закупа може бити временски унапред тачно одређено или неодређено, с тим да странама у овом случају припада право да у утврђеним роковима (уговореним или прописаним) откажу закупни однос, што значи да је закуп у сваком случају временски одредив и ограничен.

Све ове карактеристике и елементи уговора о закупу узимају се и као критеријум за разграничење, начелно, овог уговора од других грађанско-правних уговора (куповина и продаја; промена; услуга; зајам; ортаклук), као и од уговора о раду из области радног права (10).

3. — Да би се видело да ли у правном односу између народног одбора и радника има извесних карактеристика и елемената закупа, мора се поћи од појма мање радње са паушалним износом.

Појам мање радње са паушалним износом (обрачуном) могао би се, према одговарајућем тексту поменутих уредаба, дати у следећим оквирима: то је радња са средствима у друштвеној својини у којој се не врши конституисање у смислу прописа о оснивању предузећа и радњи, већ се она од стране народног одбора општине предаје за неодређено време на управљање групи радника (или поједином раднику) на основу прихватања правила радње од стране радника, уз плаћање одређеног паушалног износа, те за све време трајања правног односа заједнички воде и обављају послове радње, а по извршењу обавеза према друштвеној заједници, слободно располажу приходима радње и деле их по међусобном споразуму (уколико правилима радње није друкчије одређено), имајући и друга права и обавезе из овог односа, сагласно општим прописима и правилима радње (11).

Из ове оквирне дефиниције могу се извући, по нашем мишљењу, следеће опште карактеристике и елементи како појма „мање радње са паушалним износом“, тако и правног односа између народног одбора и радника:

(1) Мања радња јесте радња са средствима у друштвеној својини, али која се не конституише у смислу прописа о оснивању предузећа и радњи, што значи да се не врши избор органа радничког управљања радњом, не доносе се правила предузећа, тарифни правилник и други нормативни акти предузећа у смислу општих прописа, нити се врши предаја предузећа на управљање радном колективу. Отуда, и правила мање радње не треба

(10) О разлици између уговора о најму ствари, односно тачније уговора о закупу ствари и уговора о раду, односно уговора о најму радне снаге (о најму службе), са економског и правног гледишта, в. ближе P. Durand: *Traité de droit du travail*, t. II, Paris, 1950, pp. 227 sq.; A. Brun — H. Gallan: *op. cit.*, pp. 258 sq.; J. Rivero—J. Savatier: *op. cit.*, pp. 265 sq.; A. Hueck—H. C. Nipperdey: *Lehrbuch des Arbeitsrecht*, 1931, B. I, Berlin, p. 103; Др. Н. Тинтин: *op. cit.*, с. 143—144; др. А. Балтин: *op. cit.*, с. 161—163.

(11) Упореди чл. 29, 34 и 35 уредбе о занатским радњама и предузећима; чл. 32, 37 и 38 уредбе о угоститељским предузећима и радњама; чл. 39 и 40 уредбе о трговинској делатности и трговачким предузећима и радњама.

мешати нити изједначавати са правилима предузећа у смислу општих прописа.

(2) Уместо тога, мања радња предаје се за неодређено време на управљање једном раднику или групи радника (највише до 3 односно 5 радника) путем прихватања правила радње од стране радника, уз плаћање одређеног паушалног износа (12). Када се пође од тога да се овде у основи налази један уговор, излази да су битни елементи тог уговора: (а) одређивање локала и средстава радње, предмета и обима пословања, односно права управљања радњом; (б) одређивање паушалног износа који плаћају радници за добијену радњу на управљање, и (в) време на које се предаје радња на управљање (трајање правног односа између народног одбора и радника).

(а) Пошто радници прихвате правила радње писменом изјавом, следи фактичка предаја радње од стране народног одбора општине, тј. локала и ствари из основних и обртних средстава радње, што значи уступање непокретних и покретних ствари на употребу и коришћење у вези са пословањем радње, а у границама дозвољеног права располагања стварима и права управљања радњом, сагласно одредбама поменутих уредаба и правила радње.

Према томе, одређене ствари (непокретне и покретне) са одређеним правима управљања тим стварима (право управљања као имовинско право) — би био предмет, први битни елемент сагласности воља односно уговора између народног одбора и радника.

(б) Паушални износ, односно паушални износ пореза који плаћају радници утврђује се према општим прописима, односно правилима радње, која регулишу начин одређивања и плаћања паушалног износа (пореза). То би била, ако би се тако могло рећи, нека врста накнаде друштвеној заједници за употребу и коришћење предатих — уступљених ствари и права управљања тим стварима. То је, према томе, други битни елемент уговора о уступању радње на управљање радницима.

(в) Најзад, као трећи битни елемент овог појма, односно уговора долази трајање управљања радњом, односно трајање правног односа између народног одбора и радника. Оно се одређује било правилима радње (13), било општим прописом (14). Али, било једно или друго, време на које се предаје радња на управљање је, по правилу, неодређено, те се предвиђају рокови и услови у којима се може отказати даље управљање радњом било од стране радника, било од стране народног одбора општине. Отказни рок, обично, не може бити, за обе стране краћи, од 6 месеци.

(3) Правни однос који настаје између народног одбора општине и радника је, у основи ч начелно, по својој природи имовинскоправни или привредно-правни однос из кога проистичу узајамна права и обавезе између народног одбора и радника који су примили радњу на управљање. Отуда, посматран са ове стране, а сагласно имовинском односно грађанском праву,

(12) Из чл. 32 уредбе о угоститељским предузећима и радњама и чл. 29 уредбе о занатским радњама и предузећима излазило би да је предаја угоститељске радње односно занатске радње у којој ради до 3 радника обавезна. У том смислу види др. Дејановић—Живанчевић—Церић: *op. cit.*, с. 159 (обј. под 3).

(13) Тако уредба о трговинској делатности и трговинским предузећима и радњама (чл. 40).

(14) Тако поступа уредба о занатским радњама и занатским предузећима (чл. 35) и уредба о угоститељским предузећима и радњама (чл. 38).

овај однос, односно уговор који би лежао у основи овог правног односа носно би у себи обележја једног облигационог и теретног комутативног уговора. Ово долази отуда што су и права и обавезе из овог односа имовинског односно привредног карактера, јер се односе на привредно пословање радње, управљање и располагање средствима радње и на имовинско-материјалне обавезе према друштвеној заједници (15).

С друге стране, пошто је овај однос имовинско-правне природе, а не, у принципу, личноправне природе, то је услед тога могућно да се персонални састав групе радника у току трајања односа са народним одбором мења, тј. могуће је да поједини радници из групе иступају и да на њихово место улазе нови радници. Наиме, радници који су добили радњу на управљање могу примити новог радника само под условом да тај нови радник прихвати правила радње на прописан начин. То исто важи и у случају пријема новог радника на место оног радника који је отказао или коме је отказано даље учествовање у управљању радњом. Но, у сваком случају, при пријему нових радника укупан број радника мора се кретати у границама допуштеног броја радника (највише до 3 односно 5), а ново примљени радник ступа у заједницу радње са истим правима и обавезама које имају и радницима којима је дата радња на управљање (16). Обично, правилима радње предвиђа се начин и услови међусобног иступања (отказивања) и пријема нових радника у радни колектив (17).

(4) Радници који су примили радњу на управљање, поред других права (и обавеза), имају и право да слободно располажу приходима радње (и средствима), по извршењу обавеза према друштвеној заједници, те чист приход радње деле по међусобном соразуму, уколико правилима радње није друкчије одређено (18). Ово је једна од најбитнијих карактеристика за положај и својство радника мањих радњи које су примали на управљање. *Радници мање радње немају, нити од кога примају лични доходак на који имају право радници привредних организација са средствима у друштвеној својини и радничким самоуправљањем. Они потпуно самостално и слободно користе чист приход радње, те га деле између себе на начин како се споразуму. Према томе, ни прописи о личним дохотцима радника не примењују се на раднике ових радњи (19). Отуда, радници ових радњи не примају плату или лични доходак за свој рад од радње, нити их за исти плаћа народни одбор, већ оно што остане, по подмирењу обавеза према друштвеној заједници и других трошкова, деле између себе по споразуму. Због тога, оно што сваки од радника добије на овај начин у новцу нити је плата, нити лични доходак за уложени рад у смислу радног законодавства.*

(15) То се види из садржине правила радње и одговарајућих поменутих уредаба.

(16) У том смислу др. Дејановић—Живанчевић—Церић: *op. cit.*, с. 160 (обј. 6).

(17) Види чл. 30 уредбе о занатским радњама и предузећима; чл. 33 уредбе о угоститељским предузећима и радњама; чл. 40 уредбе о трговинској делатности и трговинским предузећима и радњама.

(18) Упор. чл. 30 уредбе о занатским радњама и предузећима; чл. 37 уредбе о угоститељским предузећима и радњама и чл. 40 уредбе о трговинској делатности и трговинским предузећима и радњама.

(19) Уредба о занатским радњама и занатским предузећима (чл. 34) и уредба о угоститељским предузећима и радњама (чл. 37) то изричито прописује.

(5) Најзад, карактеристичан је за правни однос између народног одбора и радника и сам начин престанка овог односа. Управо, овај начин престанка одговара самој природи и суштини овог односа. Будући да се радња предаје на управљање радницима на неодређено време, тј. по правилу унапред се не утврђује тачан датум престанка, то је остављено странкама овог односа да исти могу отказати. Али, важно је подвући да овде није реч о отказу као појму и институту радног права, као основу раскидања радно-правног односа између радника и привредне организације. Јер, овде се отказује „даље управљање радњом“ (20), што значи даље вођење радње, те таквим отказивањем престаје и сам правни однос између радника и народног одбора. Право отказивања припада како радницима тако и народном одбору општине, под одређеним условима и у одређеним роковима. Према томе, *радници отказују даље управљање радњом — народном одбору, а не самој радњи*. Да ово отказивање нема карактер и значај отказа у смислу радног права могу послужити следеће чињенице:

— Прво, отказивање даљег управљања радњом може бити не само индивидуално, тј. од стране појединог радника или поједином раднику дат отказ, већ и колективно, тј. да читава група радника, која је управљала радњом, поднесе колективан отказ на даље управљање радњом, или да се свима њима откаже од стране народног одбора даље управљање радњом.

— Друго, услови под којима се може отказати управљање радњом, као и отказни рокови су друкчији од рокова који се редовно утврђују општим прописима радног права за отказ радног односа. Ово долази отуда што су и мотиви односно разлози за отказивање друкчији и у непосредној и искључивој вези са самим управљањем радњом, тј. са извршењем обавеза из правила радње. Тако, овде важи принцип да народни одбор може дати отказ групи радника, пословођи односно поједином раднику, „ако они не извршавају обавезе утврђене правилима радње“. Дакле, више су имовинске, а не личне природе, више се односе на само пословање радњом, а мање на личне особине, лично стање и својство радника, што је правило у механизму отказивања радног односа.

— Треће, да није реч о отказу у смислу радног законодавства види се и по томе што је за спорове који настану у вези са отказивањем даљег управљања радњом, — надлежан окружни привредни суд, јер је овде у питању један привредни спор а не редовни суд који расправља радне спорове из радног односа (21).

(6) Правни положај радника који су примили радњу на управљање је посебан и сасвим различит од правног положаја радника привредних организација. Он је *регулисан посебним прописима из области привреде а не прописима из области радног законодавства*. Отуда ти прописи и не могу регулисати правну ситуацију ових радника као да су то лица у радном односу, јер они стварно и нису у радном односу, већ се налазе у једном по-

(20) Види чл. 35 уредбе о занатским радњама и предузећима; чл. 38 уредбе о угоститељским предузећима и радњама и чл. 40 уредбе о трговинској делатности и трговинским предузећима и радњама.

(21) Види чл. 35 уредбе о занатским радњама и предузећима; чл. 38 уредбе о угоститељским предузећима и радњама и чл. 46 уредбе о трговинској делатности и трговинским предузећима и радњама.

себном специфичном привредноправном односу и положају према народном одбору. То би такође била једна карактеристика правног односа и положаја ових лица.

4. — На основу изнетог, може се у погледу питања правне природе односа између народног одбора и радника који су примили радњу на управљање путем прихватања правила радње, поставити следеће:

— Прво, претходна обрада прописа о овој материји показује да се проблем карактера и суштине овог правног односа мора комплексно посматрати, узимајући у обзир како одговарајуће привредне прописе, тако и грађанско-правне и радноправне прописе, те на основу упоредне анализе изнаћи карактер и суштину тога односа.

— Друго, полазећи од таквог истраживачког метода, анализа одговарајућих одредаба поменутих уредаба, које посебно регулишу мање радње дате на управљање радницима (радње са паушалним обрачуном) и њихово упоређење са уговором о закупу, открива да се у правном односу између радника који су преузели радњу на управљање и народног одбора могу наћи и такве карактеристике и елементи који су слични или блиски — ако не и једнаки — карактеристикама и елементима појма закупног односа — уговора о закупу. Отуда, гледајући само на те карактеристике и елементе (облигациони и имовински карактер правног односа, предмет и трајање овог односа) могло би се претпоставити да је уговор о предаји мање радње на управљање радницима у смислу поменутих уредаба једна подврста или категорија уговора о закупу, односно закупних односа, или бар да је врло блиска или слична овом уговору, односно овом односу.

Међутим, уговор о предаји радње на управљање радницима односно механизам предаје ових радњи и правни однос који настаје на основу тога, — садржи и такве карактеристике, елементе и норме која овај уговор или механизам, односно правни однос удаљавају од уговора о закупу и закупног односа. По тим карактеристикама и елементима уговор о предаји радње на управљање радницима и правни однос који настаје из тог уговора између народног одбора и радника не би био уговор о закупу у класичном смислу, тј. у оном смислу како га регулише грађанско, облигационо право и како се третира у грађанскоправној теорији. Или те елементе, можда, треба узети само као модалитет, односно специфичности у појму закупа уопште, које намеће развијени привредни живот земље и потребе, захтеви и услови развоја социјалистичке привреде код нас. Колико би „теориски“ такво схватање било правилно, то је посебно питање, које спада у привредно право и које треба обрадити у њему, као посебној научној и позитивноправној дисциплини код нас.

Но, ма какав се став заузео у овом питању, сматрамо да би се могао дати овај закључак: да правни однос који настаје између народног одбора општине и радника који су примили мању радњу на управљање на основу прихватања правила радње, не може бити радни однос, нити је такав однос могућан у смислу нашег права, односно привредног система те се због тога и установљава у овим случајевима специјалан поступак предаје мање радње на управљање. Већ самим тим што овај однос има извесних карактеристика

и елемената који упућују или могу наговештавати присуство једног таквог односа који нагиње закупном односу (не мора да значи да и јесте), — довољно показује да је тај правни однос појамно одвојен од радног односа, да не припада категорији радноправног односа.

Управо, и кад би био радни однос могућан, у правном односу између народног одбора и радника који су примили радњу на управљање нема битних елемената радноправног односа, мада је и овај правни однос добровољан, јер се заснива на сагласности његових учесника. Напред већ изнети ставови то указују, те се њима могу додати још и следећи аргументи и разлози:

Радни однос, као општи појам, је добровољна, лична радноправна и функционална веза између радника и привредне организације (или друге организације, установе) као правног лица, на основу које се радник укључује у привредну организацију, те за свој лични рад прима одређени лични доходак, односно плату или награду (22).

1⁰. Међутим, правни однос између народног одбора и радника је, начелно, облигационоправни, имовински однос, супротно радном односу који је строго личноправни, индивидуални однос личног рада који се у сваком случају гаси са променом или изласком појединог радника из предузећа (радње), док правни однос између народног одбора и групе радника само услед промене у персоналном саставу групе радника, која управља радњом, не престаје, нити се у целини гаси, већ он и даље траје све док не дође до отказа колективног од стране радника или од стране народног одбора.

2⁰. Даље, нема ни елемената укључивања у привредну организацију (предузеће, радњу). Ово укључивање настаје са ступањем (улажењем) појединих радника у предузеће (радњу) на основу закљученог индивидуалног споразума о заснивању радног односа (односно уговора о раду) (23). Међутим, између народног одбора и радника, као што се напред видело, не закључује се никакав споразум о заснивању радног односа са појединим радником из групе радника која преузима радњу на управљање, нити је такав споразум (уговор) уопште могућ и допуштен у овом случају, већ се по посебном поступку врши предаја радње на управљање радницима. Према томе, овде радници не ступају, не улазе у предузеће као радници у радном односу, нити се распоређују на одређену радну функцију, односно на одређено радно место у предузећу (24), јер су се они сами конституисали као радни колектив, сами, по међусобном споразуму, врше расподелу послова радње и бирају пословођу радње (ако није друкчије одређено правилима радње), те сами они представљају радњу као колектив радње, којима је непосредно и само њима дато управљање радњом од стране народног одбора са којим се они, као група радника (колектив), налазе у правном односу.

3⁰. Најзад, за радноправни однос битан је елемент лични доходак (плата) који је тесно повезан и нераздвојан са елементом укључивања у организацију.

(22) Види чл. 3, 5 и 6 закона о радним односима.

(23) Види чл. 131 и 147 закона о радним односима.

(24) Види чл. 3, ст. 2, и чл. 149—150 закона о радним односима.

Међутим, као што је напред показала анализа одговарајућих прописа о предаји мањих радњи на управљање радницима, у правном односу између народног одбора (или радње) и радника недостаје елемент лични доходак (плате). Према томе, основне поставке личног дохотка радника из радног односа које садржи закон о радним односима (25) не могу се примењивати на доходак којим слободно располажу и који међусобно деле по споразуму радници мање радње (са паушалним износом).

Б. — Однос радника према радњи и њихов међусобни однос

1. — Сагласно одредбама уредбе о занатским радњама и занатским предузећима (чл. 29—35), уредбе о угоститељским предузећима и радњама (чл. 32—38) и уредбе о трговинској делатности и трговинским предузећима и радњама (чл. 39—46) излази:

1⁰. Да правила мање радње која се даје на управљање групи радника, првенствено регулишу правни однос између народног одбора општине, односно друштвене заједнице и радника којима је предата радња на управљање.

2⁰. Предаја радње на управљање врши се путем прихватања правила радње од стране радника. Та правила доноси народни одбор општине, а писмену изјаву о прихватању ових правила дају радници народном одбору општине, која после тога уводи раднике у фактички посед радње (фактичка предаја радње на управљање радницима). При томе, остаје чињеница да радници са радњом не закључују том приликом, ни доцније, по предаји радње на управљање, никакав пређутан или изричит уговор, ни грађанскоправни ни радноправни.

3⁰. Отуда, мало има основа и оправдања гледиште које би полазило од поставке да ступање у радни однос са радњом настаје са потписивањем правила мање радње од стране радника, тј. да се потписивање ових правила има правно изједначити са закључењем уговора о раду. Није овде тежиште питања: чија су то правила (радње или народног одбора), већ какав се и између кога ствара правни однос са потписивањем правила, тј. каквог је правног дејства акт о прихватању правила радње од стране радника. По нашем схватању, које је само потврда ранијих излагања, више има правног основа и разлога став — што излази и из анализе поменутих уредаба — да се прихватање правила радње од стране радника не би могло правно изједначити са закључењем уговора о раду. Уосталом, поменуте уредбе и други прописи не предвиђају такву фикцију, нити се тако што може претпоставити да је, посредно, садржано у тим уредбама односно прописима.

Најзад, тако што не може се извести ни из саме садржине правила мање радње. Под претпоставком да ова правила чак и садрже права и обавезе радника према радњи, ни тада та права и обавезе, по својој природи и садржини, нису права и обавезе из радног односа, јер немају за свој основ и услов постојања: радноправни однос, не проистичу из њега, већ су то права и обавезе друштва природе, јер су искључиво намењена и у вези са посло-

(25) Види чл. 10, 17, 183—228 закона о радним односима.

вањем и руковођењем (управљањем) мањом радњом, а не са радним односом. Наиме, у тим правилима не би се могла — нити се то чини — предвиђати права (и обавезе) из радног односа — јер такав однос и не постоји, као што је право на плату (лични доходак), право на одморе (дневни, недељни и годишњи плаћени одмор), на одсуства, право на накнаде у случају одсутности радника са посла и друга права која извиру из радног односа. Према томе, сама околност да се овим радницима признаје само право на социјално осигурање не значи још и то да су они стварно у радном односу. Напротив, баш ова околност доказује да се ова лица не могу сматрати да су у радном односу, јер да је уредбодавац сматрао да су они у радном односу, онда он не би имао потребе да изричито предвиди да се само оним радницима, којима је рад у уступљеној радњи редовно и главно занимање, признаје право на социјално осигурање (не и друга права из радног односа). С друге стране, само постојање права на социјално осигурање још не значи да постоји и радни однос: наше социјално законодавство признаје права из социјалног осигурања и одређеним групама лица која по нашем радном законодавству нису у радном односу (на пример, одређеним категоријама лица слободних професионалних делатности).

4⁰. Предаја радње може се условити давањем обезбеђења од стране радника било полагањем депозита у новцу, меницом, залогом непокретних или покретних ствари и сл., и ова средства обезбеђења служе за „измирење обавеза радника према друштвеној заједници, за враћање кредита, за накнаду штете и наплату казни, ако се ова плаћања не могу измирити из фондова и прихода радње“ (26). Јасно је да се обезбеђење даје народном одбору општине а не радњи, и оно у првом реду служи за „измирење обавеза радника према друштвеној заједници“.

5⁰. Отказ даљег управљања радњом дају радници колективно народном одбору, односно народни одбор радницима који управљају радњом, а не радници — радњи односно радња — радницима (27).

С друге стране, као даља последица предње констатације, и поједини радници могу отказати даље управљање радњом или им се може отказати ово управљање, било да се отказ даје народном одбору, односно да он даје појединим радницима, било да сами радници међусобно отказују даље управљање радњом, те да они и примају нове раднике (28). Но, било прво или друго, у сваком случају, појединачно отказивање даљег управљања радњом, као и код колективног отказивања управљања радњом, не даје сама радња, нити се њој даје отказ од стране појединог радника. Ако се томе дода још и то да ово „отказивање“ — што је напред већ истакнуто — нема карактер и значај отказа радног односа у смислу нашег радног законодавства (и радног права), — онда излази да се не би могла прихватити концепција која би полазила од тога да је овде реч о отказивању радног одно-

(26) Упореди чл. 41 и 42 уредбе о трговинској делатности и трговинским предузећима и радњама.

(27) Упореди чл. 35 уредбе о занатским радњама и занатским предузећима; чл. 38 уредбе о угоститељским предузећима и радњама и чл. 40 уредбе о трговинској делатности и трговинским предузећима и радњама.

(28) Први систем отказивања је усвојила уредба о трговинској делатности и трговачким предузећима и радњама (чл. 40); други систем изгледа да прихвата уредба о занатским радњама и предузећима (чл. 30) и уредба о угоститељским предузећима и радњама (чл. 33).

са, тј. да је начин међусобног отказивања уређен у правилима радње и то у већини тако да за такве отказе важе прописи који се примењују на отказ радног односа у привредној организацији.

6⁰. Најзад, радници мање радње не могу ствари из основних средстава продати нити на други начин са њима располагати без сагласности савета за привреду народног одбора, тако да радња нема овде никакво учешће (29).

Све ово наводи на закључак да радници нису ни у каквом радном односу са радњом, јер ни група радника, ни сваки поједини члан те групе приликом преузимања радње не закључује споразум односно уговор о раду са радњом. Укратко, однос радника према радњи може бити одређене врсте имовинскоправни односно привредноправни однос који настаје из пословања и управљања радњом од стране радника којима је предата радња, као однос управљача према друштвеној својини који се темељи на правима и обавезама радника утврђеним правилима радње и општим прописима. Према томе, та права и те обавезе радника немају радноправни карактер, јер и њихов однос према радњи није радноправни однос: нема личне, радноправне, функционалне везе, нема укључивања радника у привредну организацију, јер је сваки члан групе радника непосредно учествовао у прихватању правила радње, односно у закључивању уговора са народним одбором о предаји радње на управљање, те отуда нема ни елемента плате (личног дохотка) који је тако карактеристичан за сам појам радног односа, будући да они слободно располажу чистим приходом (зарадом) радње по међусобном споразуму, тј. не примају плату (лични дохотак) од радње, односно од организације као радници у радном односу. Отуда, овакве радње немају ни своја правила о радним односима, ни свој тарифни правилник као што их имају, по правилу, привредне организације за своје запослено особље (раднике и службенике). Сагласно томе, пошто не постоји радни однос са радњом, то се ни општи прописи о радним односима не би могли применити на њих, без изричите законске одредбе, која би такву примену проширивала и на раднике мањих радњи, под одређеним условима и у одређеној мери, било да однос радника према радњи прогласи односно призна као радни однос, било да такве раднике сматра као лица у радном односу, односно да их изједначи са лицима у радном односу.

2. — На крају, остаје да се види какве је природе и суштине однос између самих радника који управљају мањом радњом у смислу прописа о предаји мање радње на управљање радницима.

Одмах треба одбацити могућност постојања радног односа између самих радника који управљају радњом, нити се тако што може извести из одговарајућих одредаба поменутих прописа који регулишу предају и управљање мањом радњом од стране групе радника. Напротив, из тих одредаба пре се може закључити да уредбодавац није имао намеру — а није то ни могао, и да је хтео — да ствара неки однос између радника који би био сличан радном односу. Довољно је за то навести одредбу чл. 30, тач. 8, уредбе о занатским радњама и занатским предузећима, односно чл. 33, тач.

(29) Упореди чл. 45 уредбе о трговинској делатности и трговинским предузећима и радњама; чл. 33 уредбе о занатским радњама и предузећима, и чл. 36 уредбе о угоститељским предузећима и радњама.

8. уредбе о угоститељским предузећима и радњама, која предвиђа да пратила мање радње садрже и „начин међусобног отказивања и пријема нових [...] радника који преузимају управљање радњом.“

То значи, прво, да радници ниоу у радном односу са радњом, јер иначе не би могли ступити у међусобни однос и иступати из овог односа, односно како пропис каже: међусобно отказивати и примати нове раднике.

Друго, да радници нису ни у међусобном „радном“ односу, јер такав радни однос у овом случају правно није могућан, с обзиром да се ни један од радника, који преузимају радњу на управљање, не појављује према другом раднику из своје групе као „послодавац“, који би представљао другу страну у радном односу, па чак ни „пословођа“ радње, који би био овлашћен да отказује даље управљање радњом или да прима новог радника (30). Ово и из разлога што су сви ови радници равноправни и једнаки у својим међусобним односима и уопште, јер се налазе у истом положају и имају иста права и обавезе у вези управљања радњом и према народном одбору који им је предао радњу на управљање. То значи да нема субординације између самих радника, која је, по правилу, карактеристична за појам радног односа између радника и послодавца. Отуда, овде нема ни личне равноправне везе између самих радника која постоји у радном односу, и која се остварује са улажењем (ступањем) радника у привредну организацију. Истина, између њих постоји и мора постојати лична веза, јер они заједнички управљају радњом и имају заједничке интересе, те се она и изражава у томе што

(30) Пословођа радње овде се, у ствари, појављује као нека врста пуномоћника групе (заједнице) радника која управља радњом, што значи да пословођа у име и за рачун ове групе, а у границама овлашћења, врши одређене правне акте односно послове, тј. врши пословања радњом у име групе и за њен рачун, обавезујући тиме целу групу, уколико је делао у оквиру својих овлашћења. То практично значи, тако нам се чини, да се однос пословође радње према осталим радницима из групе која управља радњом треба да равна са односом пуномоћника према послодавцу, који настаје на основу уговора о пуномоћству, а не са односом послодавца према раднику, на основу уговора о раду. — То излази из саме природе ових односа и њихове разлике. Пуномоћник је обавезан само на извршење одређених правних аката (послова) на која је овлашћен, поштујући, истина, вољу послодавца изражену у пуномоћству, али се при томе не ставља под управу и контролу послодавца. У извршењу самог посла, пуномоћник, по правилу, ужива слободу акције и кретања. Напротив, радник у радном (најамном) односу, укључујући се у делатност послодавца, у његово предузеће, на основу уговора о раду, долази у субординирани положај према послодавцу, ставља се у свом свакидашњем раду у предузећу под непосредну и сталну контролу послодавца, примајући од њега директиве и наредбе у извршавању самог посла и подвргавајући се радној дисциплини и дисциплинској власти послодавца. Свега тога нема у односима послодавца и пуномоћника. Послодавац не „диригује“, односно не управља и не контролише рад пуномоћника, јер је пуномоћник у извршењу своје мисије слободан у организовању извршења посла, није субординиран послодавцу, налази се ван сфере делатности овога, те поверени посао извршава независно, ослобођен од директива и наредба послодавца, од његове непосредне и континуиране контроле и надзора, јасно, све под једним условом: да своју широку слободу делања усклади са оквирима добијених овлашћења од послодавца. Сагласно томе, постављени су и критеријуми за разграничење пуномоћства од радног односа, тј. уговора о пуномоћству од уговора о раду. Основна су овде два критеријума: одсуство односно постојање елемента укључивања у организацију (код послодавца) и правна субординација, односно потчињеност лица при извршењу самог посла, без обзира на чињеницу што је и код уговора о пуномоћству и код уговора о раду исти предмет уговора: рад односно извршење одређеног посла за другог (мада пуномоћник не мора баш увек да он лично и изврши одређени правни акт, док је радник у радном односу дужан да само он лично и нико други врши одређени посао — рад). — О разграничењу ова два уговора, види ближе Р. Durand: *op. cit.*, pp. 253 sq.; А. Brun — Н. Galland: *op. cit.*, pp. 265 sq.; J. Rivero — J. Savatier: *op. cit.*, pp. 271 sq.; др. Н. Тинтић: *op. cit.*, с. 144—145; др. А. Балтић: *op. cit.*, с. 171—172.

сваки радник управља и ради лично на одређеним пословима у радњи, — али из тога још не излази, нити може излазити, да је то лична радноправна-функционална веза из радног односа. Уосталом, лична веза може постојати и код других уговора, па да ипак само по тој вези такав уговор није уговор о раду, ако се тој вези не додају и други битни елементи који су потребни за појам уговора о раду, односно радног односа. Ако би се прихватило да овде има радног односа, онда би то значило да је сваки радник истовремено и послодавац другом раднику, односно да је послодавац у исто време и радник, што је са гледишта радног права и радног законодавства немогуће, будући да у таквој ситуацији недостају — нити је могуће поставити — битни елементи радноправног односа, које захтева радно право и радно законодавство за овај појам.

У ствари, може се заступати схватање да је овде реч о једној *заједници рада и интереса* између два или више лица у циљу постизања одређене имовинске користи, о једном *друштвеном (ортачком) односу* који настаје самим прихватањем правила, о чему су се радници претходно споразумели. Отуда, може се претпоставити да би се међусобни односи између радника, који су примили радњу на управљање, имали расправити по посебним прописима односно по поменутих одредбама, па уколико би за решавање конкретног случаја или питања из њиховог заједничког односа недостајали ти специјални прописи, онда би се имали применити општи прописи који регулишу заједницу правних интереса односно друштва (ортаклука).

По извесним моментима (на пример, заједничко искоришћавање предатих средстава и рада у циљу постизања истог циља на страни радника и подела постигнуте користи — чистог прихода по међусобном споразуму, у ствари подела добити — зараде), радници који су примили радњу на управљање понашају се као ортаци. Међутим, с друге стране, у њихов правни положај и однос улазе и други елементи (или моменти) који изазивају модификацију ове заједнице радника или је удаљују од друштва (ортаклука). Због тога је теориски врло интересантно а практично врло значајно питање какве је правне природе међусобни однос самих радника који су примили радњу на управљање.

При обради овог проблема потребно је узети у обзир став теорије и законодавства о разлици између уговора о раду (радног односа) и уговора о ортаклуку (односно о заједници рада и интереса). Не улазећи дубље у анализу питања разлике између ових уговора, довољно ће бити да се само истакне да теорија и судска пракса редовно узимају као основ за ову разлику два битна елемента, односно критеријума: 1) постојање односно одсуство правне субординације, и 2) начин на који су подељени ризици из заједничког рада, тј. начин учешћа у користима и губицима који могу настати из таквог рада (31).

Мада између уговора о раду и уговора о ортаклуку може да постоји извесна сличност, ипак основна разлика између ова два уговора стоји и она

(31) При излагању овог проблема искључујемо радни однос у привредним организацијама са средствима у друштвеној својини и радничким самоуправљањем код нас. Ово из разлога што се у нашем систему управљања производњом и расподелом од стране непосредних произвођа — радника, питање карактера и суштине радног односа, споразума о заснивању радног односа и његово разграничење, с једне стране, од уговора о раду, а, с друге

долази од обележја специфичног за ортаклук: *affectio societatis*. У свим својим елементима ортаклук представља једну заједницу, у којој делатност ортака не даје места за размену реципрочних давања, јер су све активности ортака усмерене истом циљу који је детерминисан у самој заједници. Отуда се код ортаклука, истиче се у теорији, сви ортаци налазе у једнаком положају и сви учествују у управљању ортакким пословима. Посебно, ортак који свој део даје личним радом не ставља се због тога под власт и управу својих саортака. Пошто сви ортаци имају равноправни положај, то је и ризик њихове активности и управљања подељен између свих њих, те је сваки обавезан да учествује и у губицима заједнице (за ортака чији се удео састоји само из рада, настаје ризик да изгуби зараду-награду из уложеног рада).

Потпуно је друкчије код уговора о раду. Циљ активности одређен је једнострано од стране послодавца, а средства за производњу припадају њему. Подела и издвајање интереса је наглашено плаћањем наднице раднику и присвајањем производа рада од стране послодавца. Тиме су ова неједнакост и субординација радника при раду потпуно у противречности са наменом и суштином ортаклука и једнакошћу ортака. Отуда и то да радник чак и када учествује у користима (добити) предузећа послодавца не сноси ризик-губитак који би настао из управљања и пословања предузећем у коме он нема учешћа. Због тога, да би се установило да ли се једно лице налази у положају ортака или најамног радника, треба поћи од испитивања напред истакнута два елемента: да ли је лице у једној потчињеној ситуацији према улагачима капитала — послодавцима, или је ортак у управљању предузећем, а, с друге стране, да ли његова награда представља надницу (плату) за извршени рад или учешће у подели ортакке добити (и губицима) (32).

На основу свега изложеног, излази да се радници, који су примили мању радњу на управљање, налазе у једној сложеној правној ситуацији, у којој се могу наћи елементи и карактеристике два или више различитих правних односа (уговора), чија је правна природа и суштина спорна и коју због тога треба изнаћи дубљом анализом, али који ипак сви заједно представљају једну целину, правни механизам предаје и управљања мањом радњом од стране радника, који посебно регулише наше привредно законодавство. Међутим, по нашем схватању, извесно је да у таквој сложеној и мешовитој ситуацији нема радног односа уопште са гледишта данашњег законодавства. Но, то не значи да однос и положај ових радника не би требало поставити као радни однос са радњом, али за то је потребно донети одговарајуће нове прописе.

Др. Александар М. Балтић

стране, од грађанскоправних облигационих уговора — друкчије поставља и решава. Отуда се у нашој правној теорији и ризик као критеријум за ово разграничење мора обрађивати у светлости ових чињеница, са ставовима који одступају од схватања која се редовно заступају у теорији и пракси у питању ризика за разграничење уговора о раду од уговора о делу, односно уговора ортаклука. О томе ближе др. А. Балтић: *op. cit.*, с. 39—52, 162—171.

(32) О разлици између уговора о раду и уговора о ортаклуку, в. ближе А. Rouast — P. Durand: *Droit du travail*, Paris, 1957, P. Durand: *op. cit.* 272—275; J. Rivero—J. Savatier: *op. cit.*, pp. 275—277 p. 394; G. Lyon Caen: *Manuel de droit du travail et de la sécurité sociale*, Paris, 1955, p. 187; A. Brun—H. Galland: *op. cit.*, pp. 291—299; A. Hueck—H. C. Nipperdey: *Lehrbuch des Arbeitsrechts*, t. I, 1931. § 8. S. 44, note 31—32; 104, 211—212 § 40 (в. издање т. I од 1959); W. Kaskel: *Arbeitsrecht*, Berlin, 1922, S. 125—126; др. Н. Тинтић: *op. cit.*, с. 146.

ОТВОРЕНЕ КАЗНЕНО-ПОПРАВНЕ УСТАНОВЕ

У новије се време у многим државама као и у нашој земљи, поред постојећих казнено-поправних домова класичног, затвореног типа, заводе отворене казнено-поправне установе. Ове установе у односу на класичне типове казних завода показују велика предимства, због чега се сматра да представљају праву револуцију у области извршења казни лишења слободе (1).

Услед овога питање отворених казнено-поправних установа по своме значају превазилази оквире извршења казни са уског, административног становишта и прелази у једно општедруштвено питање од посебне важности. Оно је у тесној и непосредној вези са ставом који треба друштво да има према учиниоцима кривичних дела, као и са напорима које треба уложити да би се ови вратили заједници као њени корисни чланови. А од тога како ће се приликом извршења казне поступати са учиниоцима кривичних дела, који ће се методи употребити за њихово преваспитање и какав ће однос бити према њима, зависи углавном да ли ће лица која су једном повредила друштвене односе остати и даље непријатељи друштва или ће се вратити овоме и живети у истом као његови исправни чланови (2).

Зато су отворене казнено-поправне установе и биле предмет посебног проучавања на Дванаестом међународном конгресу за кривично право и казнене заводе у Хагу 1950, као и на Првом конгресу Уједињених нација за сузбијање злочина и за поступање са преступницима у Женеви 1955. На тим конгресима су донете посебне препоруке и резолуције у погледу основних питања која се постављају. Поступајући по наведеним препорукама и резолуцијама, наша држава је у току 1956 завела две такве установе и то једну у Пули (НР Хрватска), а другу у Брестаници (НР Словенија), које су у основи експерименталне природе, да би се добила потребна искуства за њихову ширу примену код нас.

Ради ближег упознавања са отвореним установама, на овом ће месту бити говора о њима уопште, док ће се другом приликом приказати наше отворене установе, резултати и закључци до којих се дошло у њиховом раду.

1. — Појава и разлози настанка отворених установа

Крајем XIX века, појавиле су се прве отворене казнено-поправне установе, али је за схватање разлога њихова настанка, њиховог значаја и улоге потребно обухватити период који је претходно овоме.

1. — Пре свега, казне лишења слободе су заведене крајем XVIII века под утицајем напредних идеја Француске револуције, на место многобројних смртних и сурових телесних казни Средњег века. Међутим, иако је увођење казни лишења слободе претстављало несумњиви прогрес у поређењу са

(1) H. Göranson: To what extent can open institutions take the place of the traditional prison?, Douzième congrès pénal et pénitentiaire international, La Haye, 1950, Actes, IV, p. 68.

(2) Никола Срзентић: Први конгрес Уједињених нација за сузбијање злочина и за поступање са преступницима „Архив за правне и друштвене науке“, 1956, бр. 4, с. 479, 481.

казнама ранијег доба (3), њихово извршење је довело до читавог низа проблема који се нису могли лако да реше. Међу овима се нарочито истицало питање: како и на који начин је најбоље да се организује извршење казни лишења слободе, јер је ово повлачило собом читав низ штетних последица на учиниоца кривичног дела, због којих је овај поново падао у криминал. Услед тога се настојало да се поменута штетна дејства на разне начине отклоне, првенствено бољом организацијом извршења казни. То је основни проблем и целокупан развој извршења казни лишења слободе од њиховог увођења па до данас се кретао око решења овог проблема и изналажења најпогоднијег начина поступања са учиниоцима кривичних дела. После дугог тражења и лутања настале су отворене казнено-поправне установе, за које се сматра да имају више изгледа него све друге методе поступања досада, да сведу на минимум поменута штетна дејства која извршење казни лишења слободе производи на дух и карактер затвореника.

У прво време са увођењем казни лишења слободе заведен је ћелијски систем извршења ових казни на место ранијих тамница и затвора Старог и Средњег века, у којима је лишење слободе постојало као превентивна мера, а не као казна. Насупрот заједничком издржавању казне у коме је долазило до међусобног мешања и криминалне заразе између затвореника, а ради избегавања овога, према чистом ћелијском систему (филаделфиски или пенсилвански систем) осуђеници су држани за све време по ћелијама одвојени један од другог, да би се у самоћи, размишљањем о своме делу, испаштањем и кајањем за исто поправили, доживљавајући неку врсту моралног препорода. Ово је у свему одговарало ондашњем класичном схватању сврхе казне као одмазде и испаштања за учињено кривично дело, али је поменути усамљенички систем у пракси показао велике недостатке, јер је био неподобан за рационалну организацију осуђеничког рада, а сем тога усамљење је доводило до великог броја душевних оболења и самоубиства. Ради уклањања тих недостатака у многим земљама се приступило разним комбинацијама ћелијског система са системом заједничког издржавања казне, јер у крајњој линији постоје ова два основна и опречна система око којих остали системи само гравитирају (4). Тако су у даљем развоју настали аубурнски (систем ћутања), прогресивни и ирски систем (5). Задња два система као савршенија усвојена су у највећем броју земаља, јер се оснивају на идеји постепеног враћања осуђеника у друштво помоћу поступног поправљања. Ирски систем има још и то преимућство што се осуђеник у трећој фази извршења казне, у тзв. одељењу за слободњаке не држи потпуно одвојен од друштва већ се припрема за повратак у исто, јер се увидело да је недостатак ранијих система био што су стварали људе тешко прилагодљиве за слободан живот. Може се рећи да се у одељењу за слободњаке налази зачетак идеје о отвореним казнено-поправним домовима, само она овде још није

(3) Само према архиви шпанске инквизиције у XV и XVI веку је било више од 300.000 особа осуђено на смрт или на галије (G. Tarde: La philosophie pénale, Paris, 1905, p. 484).

(4) J. Pinatel: Traité élémentaire de science pénitentiaire et de defense sociale, Paris, 1950, p. LVII.

(5) О поменутим системима видети детаљније Милош Радовановић: Преображаји у извршењу казни лишења слободе, „Анали Правног факултета у Београду“, бр 3—4, 1959, с. 297—298.

могла да дође до свога израза услед самог положаја овог оделења, као и класичног схватања сврхе кажњавања. Прогресиван и ирски систем претстављају несумњиво корак унапред у извршењу казни лишења слободе, али они се у пракси нису могли да ослободе недостатака ћелијског и заједничког система, а сем тога њихови крути шаблони су сметали прилагођавању извршења казни према личности осуђеника, тзв. индивидуализацији извршења казне.

Услед недостатака постојећих система, почело је да се траже бољи и погоднији начини извршења казни. На то је нарочито деловао пораст криминалитета током друге половине XIX века, а особито знатно повећање броја повратника и криминалитета малолетника, што се поред осталог приписивало штетном дејству које је лишење слободе вршило на затворенике. Због тога је позитивна школа у кривичном праву оптужила до тада владајући класичан правац у науци кривичног права и извршења казни, оглашавајући га за неспособног да сузбије увећано вршење кривичних дела. Главни представник позитивне школе Е. Ферри (E. Ferri) сматра да савремени кривични прописи, који су сведени на искључиву претежност казни лишења слободе и ћелијског система, нису успели да заштите друштво од кривичних дела, па је услед тога настала „криза“ кривичног права и репресије. Према Ферриу, ћелијски систем је једна од заблуда XIX века и представља једну од његових основних погрешки, јер он умртвљује уместо да ојачава осећања за друштво и морал код криминалаца, код којих су она већ знатно ослабљена. Сем тога, овај систем је нечовечан јер неминовно доводи до лудила или туберкулозе затвореника услед слабог кретања, ваздуха, рђаве исхране, итд., а затим, он је неефикасан јер осуђеници налазе разне начине за међусобни договор. Због свега овога Ферри предлаже увођење новог система кривичног права који би се наместо репресије и казне, као досада, заснивао на превенцији и мерама социјалне заштите. У случају потребе за примену репресивних и елиминаторних мера, као крајњих мера у систему мера одбране друштва, било би најбоље да се оне изводе у земљорадничким колонијама затвореника, у раду на чистом ваздуху (*à l'aperto*), па се ове колоније сматрају као узоран облик за изоловање осуђеника (6).

Оштра критика класичног правца и ћелијског система од стране позитивне школе, као и предлог о оснивању земљорадничких колонија, могу се сматрати као даљи развој идеје да се помоћу погодне организације извршења казни отклоне штетна, криминогена дејства које затвор производи на осуђенике. Међутим, основни значај учења позитивне школе се састојао што је оно, са увођењем научне методе (посматрања и индукције) у изучавању криминалитета, довело до снажног развоја у кривичном праву и криминологији, а тиме и у пенологији. Да би постигла поправљање и прилагођавање осуђеника друштвеном животу, што јој је основни задатак, ова наука прилази посматрању затвореника, и тиме се претвара у примењену криминологију, како би најбоље могла да оствари свој нови задатак друштвене педагогије (7). На овај начин, посматрањем осуђеника се дошло до читавог низа

(6) E. Ferri: *La sociologie criminelle*, Paris, 1905, pp. 305—316, 554—555, 605—608.

(7) J. Pinatel: *op. cit.*, pp. LXIX, LXVII, 387.

научно утврђених података о штетном утицају који затвор врши на осуђена лица у погледу њихове ресоцијализације, па су ови подаци корисно послужили за проналажење бољих и погоднијих метода у поступању са затвореницима. Тако је утврђено да околности које штетно, криминогено, делују на лица која издржавају казну лишења слободе, услед чега се она поново одају вршењу кривичних дела по издржаној казни, могу бити физичке, психолошке и социјалне природе (8). Сматра се да се неће моћи са успехом да оствари поправка осуђеника, ако ови тешко оболе због рђавих животних услова у затвору, ако услед дириговања и аутоматизације који у њему владају, интелектуално ослабе, изгубе личну иницијативу и моћ прилагођавања, по изласку из затвора нађу свој дом разорен, децу запуштену и одану породицима. Даље је запажено да код казне лишења слободе, а нарочито њеног класичног начина извршења, постоји извештан парадокс, јер се учиниоци кривичних дела као друштвено неприлагодљива бића потпуно издвајају из друштва и прекида им се свака веза са њиме уместо да ову и даље одржавају, услед чега они постају још више неприлагодљиви за друштвени живот (9). Затим се сматра да оспособљавању осуђеника за друштвени живот у знатној мери отежава контрадикција која постоји у самој сврси кажњавања између одмазде и застрашења сједне стране и поправљања учиниоца с друге стране (10).

2. — Ради отклањања неповољних утицаја казни лишења слободе, који сва врши на учиниоца кривичног дела као човека и као члана друштвене заједнице, предузимане су значајне мере уз помоћ читавог низа правника, пенолога, педагога, психолога и социолога. Међутим, није могло да се брзо и лако дође до задовољавајућег решења, јер се показало као веома тешко да се извршење казни лишења слободе организује тако, а да не доведе до читавог низа нежељених последица, које нужно прате ову казну, а које ни најразличитија средства нису могла да отклоне. Зато су поједини социолози сумњали да људски ум може да пронађе такав затвор, који осим тела не би озбиљно рањавао и душу већине затвореника, па су сматрали да ће као најпрактичнија и најохрабрујућа реформа затвора бити ако се људи држе потпуно изван затвора (11). Тако није прошло ни сто година откако је уведена казна лишења слободе, а човечанство се због њених штетних дејстава већ било разочарало у њу (12).

Услед оваквог стања ствари постављало се питање да ли је затвор сам по себи криминоген фактор или није, па ако то јесте онда да ли га треба

(8) Ове околности које су раније биле само наслуђиване, сада су научно потврђене од стране француских пенолога у раду поднетом Другом међународном конгресу за криминологију 1950 у Паризу (*La prison est-elle un facteur criminogène, Actes du Ier Congrès international de criminologie*, Paris, 1955, t. V, pp. 165—188). Детаљније о поменутих околностима видети: Милош Радовановић: *op. cit.*, с. 301.

(9) Ch. Germain: *Les nouvelles tendances du système pénitentiaire français, Les grands systèmes pénitentiaires actuels*, Paris, 1955, t. X, p. 340; P. Cornil: *Les problèmes de droit pénal appliqué et les nouvelles tendances en la matière, Douzième congrès pén. et pénitent.* Actes, t. I, p. 521; H. Poupet: *La probation des délinquants adultes en France*, Paris, 1956, pp. 2, 21.

(10) P. Cornil: *op. cit.*, pp. 511—512; H. Poupet: *op. cit.*, p. 4.

(11) L. Fox: *Le système pénitentiaire de la Grande-Bretagne, Les grands systèmes pénitentiaires actuels*, Paris 1950, t. VI, p. 191.

(12) H. Hentig: *Die Strafe, II, Die modernen Erscheinungsformen*, Berlin, 1955, S. 197.

укинути или не. Поједини криминолози су раније сматрали, као и данас, да је затвор негација друштвеног живота, па као такав не може бити инструмент друштвене реадaptације осуђеника (13). Међутим, по овоме питању је преовладало друго схватање по коме затвор сам по себи није криминоген фактор, али као такав може да буде, као што је то класичан затвор, затвор репресивног типа заснован на идеји одмазде и испаштања за учињено дело, а у коме постоје сви неповољни утицаји физичке, психолошке и социјалне природе. Због тога се сматра да овакав затвор треба укинути и на место њега завести затвор новог, реедукативног типа, који би се заснивао на идеји враћања у друштвени живот и који би првенствено служио друштвеном прилагођавању и оспособљавању затвореника. Према овом новом схватању „лишење слободе треба да служи учењу слободе“ (J. Graven), односно да буде нека врста *training vers la liberté* (F. Clerc) (14), при чему је основно да се осуђеник оспособи за свој будући користан живот и рад по изласку на слободу. Зато се као најбољи начин извршења казни лишења слободе сматра онај, који се највише приближава слободном животу и који би био сличан режиму установа за малолетнике, у коме би се настојало да се осуђеници обуче основним друштвеним врлинама и допуне своје недостатке у знању и образовању (15). На овај начин би се најбоље отклонила наведена штетна дејства класичног затвора. Али, да би тако организован затвор могао што успешније да оствари постављени задатак, требало би га још више усавршити и развити, тако да се поред установа затвореног типа заведу још и установе отвореног и полуотвореног типа, које би приближавајући га што ближе друштвеном животу, омогућиле за већину осуђеника најповољније услове за њихову друштвену реадaptацију. Услед тога се отвореним установама почела придавати изванредна важност, јер све више продира схватање да се „затвореници не могу да спремају за слободу ако се држе у ропству“ (16).

Међутим, до стварања отворених установа је потребно било да се пређе дуг и тежак пут од неколико фаза. Прво су затвореници почели да се користе преко дана на земљорадничким радовима изван зидова казненог завода, чувани и надзиравани од наоружаних стражара, па су на спавање поново враћани у завод. Затим је овај надзор постепено слабио све више, тако да су поједини одабрани затвореници одлазили на рад и без пратње стражара, а често пута су и ноћивали изван затвора на пољопривредном добру њиховог завода. У задњој фази развоја, ове радне екипе су почеле већ да се потпуно одвајају од затвореног завода и организују као засебне земљорадничке колоније осуђеника. У Швајцарској је тако 1895 у месту Вицфилу,

(13) H. Barnes and N. Teeters: *New Horizons in Criminology*, Prentice-Hall, 1959, pp. 585—587.

(14) J. Graven: *Plan général d'un système de prevention du crime et de traitement des delinquants*, „Revue internationale de droit pénal“, 1949, N. 3—4, p. 339. Поменуто схватање F. Clerc-а налази се у делу: *Méthodes modernes de traitement pénitentiaire*, p. 118, издатом од стране *Fondation internationale pénale et pénitentiaire*, 1955.

(15) Овакво схватање је изразио P. Cornil у предговору књизи *Méthodes modernes de traitement pénitentiaire*, pp. IX, X.

(16) L. Fox: *Les établissements ouverts dans le système pénitentiaire anglais*, „Revue internationale de politique criminelle“, Nations Unies, 1952, N. 2, p. 2.

залагањем др. Ота Келерхалса (Otto Kellerhals) организован један затвор типа земљорадничке колоније, који се сматра као прва отворена казнено-поправна установа (17). а „која је смело прекинула са класичним системом затворених установа и дозволила да затвореници изађу из зидина и затвора на чист ваздух, светлост и сунце, покушавајући да им врати достојанство и част, да их поправи и од њих створи нове људе“ (18). Велики успеси које је постигла ова установа у погледу поправке затвореника, наишли су на снажан одјек у целој свету, а нарочито у појединим државама САД (Индијана, Калифорнија), затим у Енглеској и нордиским земљама (Данска, Шведска), које су после спроведених експеримената почеле постепено да уводе поједине отворене установе. Од 1930, у САД су уведене федералне отворене установе, тако да се данас у овим државама налазе више од 40% затвореника по отвореним установама. У Енглеској су поменуте установе заведене 1933, тако да у њој данас постоје пет локалних отворених установа, а од пет регионалних затвора два су отвореног типа и од два централна један је отворен, док су од шеснаест „Борстала“ десет отворена. Највећи су развој отворене установе досада постигле у Шведској, у којој према подацима из 1955, од педесет и две установе за извршење казне лишења слободе, двадесет и седам су отвореног типа. По овим установама је смештено око две трећине редовних затвореника, док се једна половина младих делинквената такође њима користи. Према подацима од пре неколико година, у Белгији постоје четири установе отвореног типа, док их у Италији има десет, у Аустрији пет, у Луксембургу једна, у Француској једна. Отворене установе постоје и у осталим државама света, у Турској, Израелу, Цејлону, Индији, Пакистану, Јапану, Новом Зеланду, Аустралији, Аргентини, Бразилији и др. Према изложеном, досад су отворене установе достигле своју највећу примену у Шведској и појединим државама САД где представљају редовне установе за извршење казни, док су у осталим земљама оне још изузетне установе у односу на заводе затвореног типа (19).

Снажан развој отворених установа настао је нарочито после Другог светског рата, када је као реакција на његове суровости дошла до израза идеја о хуманом поступању са затвореницима. Овоме развоју је особито допринело то што је скоро сасвим преовладало схватање да се сврха казне састоји у преваспитању учиниоца кривичних дела и њиховом прилагођавању за друштвени живот а не у испаштању за учињено дело и унижавању њиховог људског достојанства. Тако је промена у схватању сврхе кажњавања довела до нужних измена и у начину извршења казни. Новим погледима нису више одговарале старе установе, па се све више, али опрезно и постепено,

(17) Ch. Germain: To what extent can open institutions take the place of the traditional prison?, Douzième congrès pén. et pénit. int., Actes, v. IV, p. 12; H. Kellerhals: Dans quelle mesure les institutions ouvertes sont-elles appelées à remplacer la prison classique?, ibidem, p. 74.

(18) J. Graven: Le système pénitentiaire de la Suisse, Les grands systèmes pénitentiaires actuels, t. VI, p. 338.

(19) J. Bennett: Tho what extent can open institutions take the place of the traditional prison?, Douzième congrès pén. et pénit. int., Actes, v. IV, p. 43; Méthodes modernes de traitement pénitentiaire, p. 84; L. Fox: La place de l'établissement ouvert dans le système pénitentiaire et dans la communauté, Nations Unies, A (Conf. 6 C. 2) L. 2. 1955, pp. 45, 52—54.

прилази новим методама и институцијама, међу којима отворене установе заузимају најзначајније место. На даљи развој отворених установа, на њихово ближе упознавање и већу примену, од пресудног значаја је било разматрање овог питања на XII Међународном конгресу за кривично право и казнене заводе, одржаном у Хагу 1950, који је организовала Међународна комисија за кривично право и казнене заводе ради проналажења најпогоднијих заједничких мера за сузбијање криминалитета и за поступање са затвореницима. На овом конгресу је донета посебна резолуција у којој су обухваћена основна питања у вези са отвореним установама. После преноса функција Међународне комисије за кривично право на Уједињене нације, крајем 1950, Секретаријат Уједињених нација је спровео анкету у погледу отворених установа преко четири регионалних саветодавних група, и то: европске на састанку у Женеви 1952, Латинске Америке у Рио де Жанеиру 1953, Средњег Истока у Каиру 1953, азијске и Крајњег Истока у Рангуну 1954. Затим је питање отворених установа, са низом других важних проблема извршења казни лишења слободе, било темељно претресано на Првом конгресу Уједињених нација за сузбијање злочина и за поступање са преступницима у Женеви 1955. Као основа за дискусију на поменутом конгресу је послужио извештај Секретаријата УН, који је представљао синтезу закључака регионалних саветовања и садржао предлог за доношење препорука у погледу отворених установа. Поред овога су била састављена још два специјална реферата о месту отворених установа у систему извршења казни, као и избору делинквената за ове установе, док су у двадесет четири остала реферата, спремљена од специјалиста за извршење казни из разних земаља и делова света, биле описане поједине отворене установе које су постојале у то доба.

Препоруке и резолуције које су поводом отворених установа донете у Женеви, заједно са онима у Хагу, засноване су великим делом на режиму који данас стварно постоји у овим установама. Оне садрже општа правила о основним питањима која се постављају пред поменутих установама у погледу њиховог појма, услова за њихово добро функционисање, њихових привилегија над затворима затвореног типа, као и критеријума за одабирање затвореника који греба да се сместе у њима. У овоме лежи основни значај наведених препорука, јер оне представљају сажето искуство стечено кроз дуги низ година у примени најпрогресивнијих система извршења казни од стране разних народа у свима крајевима света, без обзира на њихове разлике у друштвено-политичким, економским и географским условима живота. Отворене казнено-поправне установе су на тај начин, као једна институција у поступању са затвореницима, добиле међународно признање и постале једно од значајних средстава борбе противу криминалитета, које може бити заједничко за све земље. Тако су отворене установе ушле у последњи стадијум свога развоја, пошто је пронађен материјални оквир који омогућава најповољнију примену података савремене науке о извршењу казни, ради поправљања и оспособљавања осуђеника за друштвени живот, који више одговара духу данашњег времена него затворени тип завода XIX века.

II. — Појам и карактерна обележја отворених установа

1. — Према дефиницијама које су усвојене на XII Међународном конгресу за кривично право у Хагу 1950 и на Првом конгресу Уједињених нација за сузбијање злочина и за поступање са преступницима у Женеви 1955, отворене казнено-поправне установе карактеришу два основна обележја. Отворене установе се одликују одсуством материјалних и физичких обезбеђења против бекства (као што су зидови, браве, решетке, наоружани чувари или друго особље специјално одређено за обезбеђење завода), као и режимом заснованим на добровољној дисциплини затвореника и на осећању њихове одговорности према заједници у којој живе. Овај режим подстиче затворенике да се користе пруженом слободом а да је не злоупотребе. Као отворене установе могу се сматрати само оне установе које садрже оба наведена обележја, па се на основу ових одлика отворене установе разликују од других типова завода, од којих се неки инспиришу истим начелима али их не остварују у потпуности (20).

По своме изгледу и архитектури отворене установе одговарају углавном дајој дефиницији. Наместо установа за извршење казни класичног типа, које се састоје из низа добро познатих великих и масивних зграда поређаних око једне централне зграде, које су опкољене високим зидом и стражом са митраљеским гвездима, и у којима осуђеници смештени по ћелијама или заједничким просторијама живе и раде стално надзиравани, — отворене установе пружају сасвим другу слику. Оне већином имају изглед омањег села, земљорадничке колоније са низом малих зграда, углавном пољског типа у којима су смештене канцеларије администрације, радioniце, учioniце, павиљони за становање осуђеника, магацини и остале потребне просторије, а око којих се налазе пространи терени земље за обрађивање. На целом овом простору, који обично није ограђен, а уколико је ограђен жицом или живом оградом, ова ограда не служи за спречавање бекства већ само за разграничење од околних сеоских имања, — затвореници уживају потпуњу слободу кретања без икакве пратње и слободу рада без надзора.

С обзиром на поменуто одређивање отворених установа, може се сматрати да је непостојање материјалног обезбеђења против бекства само одраз одређеног режима који постоји у наведеним установама. Према томе, битна карактеристика отворених установа се састоји у режиму заснованом на поверењу и добровољној дисциплини затвореника (*traitement fondé sur la confiance et sur l'exercice de l'auto-contrôle*, (21). Стога отворене установе представљају систем извршења казни где се од затвореника тражи да се потчине дисциплини затвора без строгог и сталног надзиравања (*self-gouvernement*) и где се развија осећање личне одговорности (*self-responsibility*). Због олакшане могућности бекства затвореника из оваквих установа услед непостојања стражара и материјалних препрека, неопходно је потребно да се у самој установи оствари опште мишљење, нека врста особеног морала и стања

(20) Douzième congrès pénal et pénitentiaire internationale. Actes, v. I, p. 450; Premier congrès des Nations Unies pour la prévention du crime et le traitement des délinquants, A (Conf) 6/1, p. 82.

(21) Méthodes modernes de traitement pénitentiaire, p. 116.

духа који делују да се затвореници опиру свима искушењима да напусте установу. Јер, осигурање против бекства у једној установи за извршење казне не зависи толико од зидова, решетки, страже или оружја, колико од стања духа који влада у њој. Стога је за отворене установе од изванредног значаја да у њој постоји такво стање духа, које би са своје стране деловало да затвореници не беже из исте, иако имају за то материјалне могућности. Услед овога, осуђеници треба да уложе извесан напор да би се одупрли разним тежњама за бекство, а овај напор са своје стране ојачава њихову вољу и тако образује један васпитни фактор (22). У овом погледу постоји савршен контраст у односу на затворе затвореног типа, у којима већ сама теориска немогућност на бекство рађа жељу код затвореника да то ипак учине, било из неког погрешно схваћеног интереса, престижа или угледа (23).

Основна разлика између режима у отвореним установама и оног у заводима затвореног типа се састоји у томе што се затвореници у затвореним установама обично пасивно потчињавају правилима која им се намећу, док се у отвореним установама добровољно и свесно потчињавају дисциплини (24). Иначе нема неке битне разлике у режимима између поменутих установа. У једној, као и у другој, осуђеници су обавезни да раде, јер се данас рад сматра као најбоље средство за друштвено прилагођавање и оспособљавање учинилаца кривичних дела за њихов будући користан живот на слободи, па се стога одређују на такве радове који ће на њих најбоље васпитно деловати. У отвореним, као и затвореним, установама, за остварење овога циља користе се још и остала средства као што су: образовање осуђеника, лични утицаји особља затвора и коришћење сваке прилике да се у њима развије осећање личне одговорности. Ради тога се у отвореним као и затвореним установама обично организују: 1) индустријска предузећа, занатске радионице и економије, кроз које осуђена лица стичу радне навике и дисциплину рада, 2) стручне, занатске и пољопривредне школе и курсеви за осуђенике без стручних квалификација, 3) курсеви за опште образовање и течајеви за неписмене, 4) културно-просветна, васпитна и физкултурна настава за све осуђенике.

Поред поменуте основне разлике, постоје и друге разлике у режимима између отворених и затворених установа које произлазе из ове основне разлике. Тако, на пример, у отвореним установама постоји већа слобода живота и рада него у затвореним заводима, јер су без сталне контроле и надзора стражара или осталог особља. Затим, осуђеници имају потпуну слободу кретања на подручју целе установе, као и низ других привилегија у погледу дописивања, пријема пакета, посета родбине, одласка у оближње место, додира са спољним светом, нарочито са околином установе. Да би се што шире и потпуније остварила друштвена реадапација затвореника, неопходно је било да им се остави потребна слобода живота и рада у оквиру саме установе, како би затвореници научили и доказали да су у стању да контролишу своје акте, да се опиру на разна искушења и да се владају часно и лојално

(22) Cycle d'études du Moyen-Orient sur la prevention du crime et le traitement des délinquants, Le Caire, 1953, Nations Unies, p. 30, § 181.

(23) L. Fox: op. cit., p. 19.

(24) Cycle d'études du Moyen-Orient, p. 79, t. 2. c.

(25). Ради овога су и заведене отворене установе, па се због тога и настоји да се оне што више приближе животу на слободи. Све ове околности са своје стране делују да живот и рад у отвореним установама тече у једној здравијој и нормалнијој атмосфери него у затвореним заводима, услед чега поменуте установе имају велика предности. Међутим, друге неке разлике у режимима између поменutih установа засада нема, пошто су затвореници у отвореним установама лишени слободе исто онако као и они у затвореним заводима. А лишење слободе се у својој основи састоји у томе што се осуђена лица на ову казну не могу слободно да крећу изван одређеног круга, нити по својој вољи да располажу својом личношћу, пошто не смеју без одобрења да напусте територију установе у којој се налазе. Постојање извесних ограничења и одређених правилника и овде је не само потребно већ и нужно, јер се без истих уопште не би могли да остваре задаци установе за извршење казни.

2. — *Услови доброг функционисања отворених установа.* За добро и правилно функционисање отворених установа потребно је више услова (26). На првом месту је неопходно да се обави правилан избор осуђеника који ће бити смештен у ове установе, пошто, с обзиром на њихову особиту природу и режим, не би могли да се у њих ставе сви осуђеници без разлике. Неки општи и сигуран критеријум за све делинквенте свих народа и раса није се могао пронаћи, јер он варира према појединим народима и према појединим ауторима. Иако се сматра да ово питање зависи углавном од искуства једне земље и схватања њеног јавног мњења, ипак су у том погледу утврђени извесни заједнички елементи. Пре свега, сматра се да се у отворене установе могу слати само она лица која су подобна да се користе режимом поверења а да га не злоупотребе, као и она која су у стању да контролишу себе, која имају извесну власт над собом и могу да се потчине добровољној дисциплини. Међутим, то не значи да отворене установе нису погодне и за ону врсту делинквената, којима је потребан особит поступак да би повратили поверење у саме себе, да би ојачали своју вољу и контролу над собом. Према томе, отворене установе су углавном намењене оним осуђеницима за које се сматра да неће злоупотребити подарено поверење и веће слободе, већ ће те околности више ићи на руку њиховој социјалној реадaptацији него поступање у другим облицима лишења слободе. При томе треба имати у виду да у отвореним установама не постоји само опасност од бекства. Овде затвореници добијају више слободе него у затвореним заводима, а тиме и више могућности за међусобно мешање и кvaraње. Због тога неко осуђено лице може бити у повољнијој могућности за преваспитање у некој затвореној установи него у отвореној. Сем тога, постоји извесан број осуђеника који више воли да се пасивно потчињава дисциплини у затвореном заводу, него да се у отвореној установи подвргава аутодисциплини, да чини знатне напоре своје воље и да савладава нагоне за бекство, што режим у овим установама нужно довлачи собом. Зато принцип добровољности овде до-

(25) Ibidem.

(26) Ch. Germain: op. cit., pp. 15—19; L. Fox: op. cit., pp. 23—26; Premier congrès des Nations Unies, A/Conf/6/1, p. 82. t. VI.

лази до видног израза. Стога у отворене установе не треба слати оне затворенике који то не желе, а ипак има и таквих.

Према оваквом стању, критеријум који треба применити приликом одабирања затвореника за отворене установе не може да зависи од припадања делинквентна некој кривичноправној групи или од врсте и трајања казне већ од саме личности осуђеника, од његове способности да се прилагоди режиму ове установе и од изгледа да ће поступање у њој повољније деловати на његово друштвено преваспитање него поступање у затвореној средини. Сам избор треба да се врши првенствено на основу претходне операције осуђеника, односно на основу лекарско-психолошког прегледа и друштвене анкете. Треба преместити у завод неког другог типа затворенике који се покажу неспособним да се прилагоде поступању у отвореној средини или чије понашање неповољно утиче на владање других затвореника или шкоди правилном раду саме установе. Примера ради, на првом месту у отворене установе би требало слати први пут осуђена лица због лакших кривичних дела и на мање казне, затим случајне кривце, нехатне учиниоце кривичних дела, старије и слабијег здравља учиниоце и сл. У отворене установе не би требало слати она осуђена лица која према својим израженим особинама представљају извесну опасност за друштво, као што су: окорели криминалци, организатори злочиначких удружења, тешки психопати, опаке варалице и крадљивци, сексуални делинквенти, професионални јатаци, црноберзијанци и сви они који због извесних околности могу да врше рђав утицај на остале затворенике.

За добро функционисање отворених установа на другом месту је потребно да особље установе схвати и прими особите захтеве отвореног режима, затим да оно буде подобно да врши повољан морални утицај, као и да уме да схвати карактер и посебне потребе сваког затвореника. Да би се друштвено прилагођавање затвореника вршило у средини пуној поверења, што чини основно обележје отворених установа, потребно је да буде одабрано особље у овим установама, почев од управника па до васпитача, психолога, педагога и руководиоца у стручном раду. Јер без честитости особља, његове човечности, правичности и осталих добрих особина, не може се стећи потребно поверење код затвореника које је неопходно да би могао да се врши дубљи васпитни утицај. Без овога се не може остварити ни оно стање духа између затвореника и особља, које је неопходно за успех једне отворене установе. Уосталом, ефикасност и правилан рад не само отворене него и ма које друге установе за извршење казни, зависи не толико од принципа, метода и зграда у којима се оне налазе, колико од људи који у њиховим свакодневним односима са затвореницима треба да примењују и тумаче поменуте принципе. Да би особље у отвореним установама могло да обавља свој задатак како треба, потребно је да број затвореника буде у границама које му омогућавају да добро упознају сваког затвореника. Услед тога у Шведској постоје мале колоније, просечно од око тридесет затвореника, а у Енглеској се тај број креће од сто до триста затвореника, док је у САД њихов број знатно већи. У овом погледу треба остварити једну разумну равнотежу, јер су-

више мале као и одвећ велике установе повлаче собом друге незгоде, на пример у погледу контроле, организације рада, набавке потребног инвентара, итд. На XII Међународном конгресу у Хагу 1950, било је изражено мишљење да у једној отвореној установи не треба да буде више од триста затвореника.

Затим се сматра, да су за правилно и добро функционисање отворених установа од значаја њихов положај и просторије. Ако се установа налази ван насеља, њена издвојеност не треба да буде таква да спречава остварење њеног циља, нити да представља изванредне тешкоће за особље. Једна установа која је постављена далеко од насеља или на неком усамљеном острву може да изазове утисак код затвореника да су искључени из друштва. Сем тога, она не може да довољно користи утицај средине и околине за друштвено прилагођавање осуђеника. Међутим, ако је установа пак исувише близу градског насеља, већи је ризик од штетних утицаја, затим од бекства или искрадања затвореника из саме установе. И у овом погледу је такође потребна једна разумна равнотежа. Што се тиче просторија, нако су отворене установе у том погледу скромније од затворених, ипак поред соба за спавање, радионица, канцеларија и одељења за друге службе, постоји и код њих потреба за просторијама у којима ће се обављати настава, развијати културно-уметничко-фискултурни живот затвореника, проводити слободно време, читати књиге и дневна штампа.

Даље се сматра да ће успех отворених установа у погледу поновног враћања и прилагођавања друштвеном животу учиниоца кривичних дела бити олакшан, ако ови буду запослени на радовима који ће их припремити да после свог пуштања на слободу могу обављати користан и уносан посао. Због овога, нако је корисно прибегавање земљорадничким радовима, ипак се наглашава да је пожељно да се предвиде радионице које ће омогућити затвореницима да стекну и једно стручно и индустријско образовање. Досада су отворене установе, изузев у Шведској, у већини случајева прибегавале земљорадничким радовима што се данас у индустријском веку сматра правим анахронизмом (27).

Најзад, за добро и правилно функционисање отворених установа, нарочито ради што успешнијег прилагођавања учиниоца кривичних дела друштвеном животу, потребно је да се постигне што ефикаснија сарадња јавности, особито заједнице која окружује установу. Стога треба обавестити јавност о циљевима и методама отворене установе, као и о околности да режим који се у њој примењује захтева од затвореника знатан морални напор. Да би се створили односи „доброг суседства“, потребно је да се установа прилагоди заједници, а заједница пак да схвати и прими циљеве установе, као и да је помогне у остварењу њених задатака. За ово је потребно да морал и дисциплина затвореника буду на висини, како би се

(27) Замерајући отвореним установама што се претежно баве земљорадњом, F. Clegg се пита: „Зар мистика сеоских радова није потпуно превазиђена у једном индустријском веку?“, *Méthodes modernes de traitement pénitentiaire*, p. 131, n. 2.

отклонило првобитно неповерење и резервисан став јавности према уставним овакве врсте.

3. — *Користи од отворених установа.* Према искуству оних који су у пракси дуже време испробали отворене установе, затим према резолуцији на конгресу у Хагу и препорукама на конгресу у Женеви, донетих на основу подробног испитивања и проверавања, отворене установе имају знатна преимућства у односу на заводе затвореног типа. Ту се без прикривања констатује да су код отворених установа ризик од бекства и опасности да затвореник рђаво користи своје односе са спољним светом без сумње већи него у другим типовима казних завода, али су ови недостаци широко надокнађени извесним преимућствима отворених установа над другим типовима казних завода (28). Користи и преимућства отворених установа су следећи:

а) Отворене установе су повољније за поновно прилагођавање затвореника друштву и у исто време погодније за њихово телесно и душевно здравље.

б) Гипкост која је својствена режиму отворених установа огледа се у ублажавању правилника, тешкоће затвореничког живота се смањују и тим путем се долази до бољег стања у погледу дисциплине. Осим тога, одсуство материјалне и телесне принуде и односи повећаног поверења између затвореника и особља установе могу да инспиришу затворенике искреном жељом за поновно прилагођавање друштву.

в) Услови живота у отвореним установама се приближавају условима нормалног живота. Услед тога оне омогућавају да се лакше организују жељени додир са спољним светом и да на тај начин затвореника учине свесним чињенице да он није прекинуо сваку везу са друштвом. У овом смислу могу се узети у обзир, на пример, групне шетње, спортска такмичења са екипама ван установе, па чак и лична овлашћења за излаз, одређена поглавито за одржавање породичних односа.

г) Извршење једне исте мере мање кошта у отвореној установи него у заводу другог типа, нарочито због тога што су трошкови зидања више смањени, а особито у случају пољопривредног добра са бољим приходима који произлазе од његовог обрађивања, кад је ово организовано на један рационалан начин.

Поред наведених, главних референт на конгресу у Женеви (29) наводи и остала преимућства отворених установа.

Режим отворене установе је више у стању него све друге методе употребљене досада да гарантује да општи принципи минималних правила о поступању са затвореницима буду стварно примењени (30). Сем тога, ре-

(28) Premier congrès des Nations Unies, A/Conf./6/1, p. 83. t. VIII.

(29) L. Fox: op. cit., pp. 27—28.

(30) Међу поменутим општим принципима минималних правила, усвојених на Првом међународном конгресу Уједињених нација за сузбијање злочина, а за које је режим отворених установа више у стању да гарантује него све друге методе досад да буду стварно примењени, треба навести нарочито: 1) Циљ и оправдање казни и мера лишења слободе је у крајњој линији заштита друштва против злочина. Такав ће циљ бити постигнут само ако се време лишења слободе искористи у највећој могућој мери да делинквент, кад буде пуштен на слободу, буде не само жељан већ и способан да живи поштујући закон и да подмирује своје потребе; 2) Ради овога циља, режим

жим отворених установа је више у стању да учини него све друге методе, да се затвореници врате у друштво бољи у физичком, душевном и моралном погледу него кад су дошли у завод. Ова метода поступања има мање изгледа него све друге досад примењене да произведе штетна дејства на дух и карактер затвореника, које обично прате лишење слободе. Услед тога је и поврат код ових сведен на најмању меру.

Затим, искуство је показало да већина од наведених преимућстава постоји и у односу на особље установе. Ово је срећније и у бољем моралном стању, па следствено томе боље испуњава свој задатак и врши васпитни утицај у нормалнијој атмосфери отворене установе, ослобођеној напетости и обичних покварености, него што је то случај у једној ненормалној средини неке установе ћелијског или затвореног типа.

Даље, отворена установа пружа могућност затвореницима да приме чланове своје породице и пријатеље у много пријатнијим условима. Ове се посете могу обављати у једној атмосфери ослобођеној сваке принуде и потпуно угодној. Због тога оне могу да имају поволан утицај не само на породице затвореника, штедећи их једног сусрета који у другим условима може за њих да буде мучан, већ и на затворенике помажући им да одрже или поврате добре односе са својом породицом. За један велики број затвореника има мало ствари којима они могу да придају већи значај од ових односа.

Најзад, отворене установе су нарочито погодне за лица осуђена на кратке казне лишења слободне и она лица која су зашла у године или су слабог здравља. Тако се помоћу ових установа у многоме могу да реше проблеми који се постављају услед казни лишења слободе у кратком трајању, као и тешкоће у правилном раду завода затвореног типа које настају због затвореника који су слабог здравља или су стари.

Значајно је подвући да су на поменутим међународним конгресима на којима се расправљало о отвореним установама, била истицана преимућства наведених установа углавном баш од стране највиших руководиоца саме администрације о извршењу казни лишења слободе. Тако Ј. Бенет (J. Bennet, Director U.S. Bureau of Prisons, Washington) сматра да је основна корист од отворених установа што оне „прекидају непријатељство према друштву које карактерише многе од оних који су дошли у сукоб са законом. Затвореник научи да ради и живи са другима, да цени потребе других особа и да влада својим жељама. Он учи да се саобрази правилима одређеног друштва“ (31). За овим К. Скудер (K. Scudder, Superintendent, California Institution for Men, Chino, California) наводи: „Отворена поља, одсуство наоружаних чувара и постројавања у ред, овлашћење да људи иду на оброк и на рад без пратње стражара, помажу сваком лицу да поново стане

извршења казни треба да користи сва поправна, васпитна, морална, духовна и друга средства, као и све облике помоћи којима може располагати, настојавајући да их примени сагласно потребама индивидуалног поступања са делинквентима; 3) Режим извршења казни треба да настоји да умањи разлике које могу да постоје између живота у затвору и живота на слободи, уколико те разлике теже да ослабе смисао за одговорност код затвореника или поштовања достојанства његове личности — чл. 58, 59 и 60 Ensemble de règles minima pour le traitement des détenus, Premier congrès des Nations Unies, A/Conf./6/1, p. 77.

(31) J. Bennet: op. cit., p. 41.

на сопствене ноге. Осуђеник је стављен у сваком тренутку пред могућношћу бекства. Чињеница што он одбацује ову могућност доказује да је он учинио један велики морални корак, један велики друштвени корак. Прихватајући ову обавезу он дозвољава самом себи жељу да радије буде друштвено него антисоцијално биће" (32).

4. — *Недостаји и приговори против отворених установа*. Многи необавештени постављају одмах питање како се могу да избегну масовна бекства затвореника из отворених установа, кад за то постоје неограничене могућности. Ово је не само оправдано питање већ и основни приговор противу отворених установа, јер у њима стварно постоји велики ризик од могућности бекства затвореника. Међутим, многобројна искуства добијена у том погледу до данас сведоче да су бекства из отворених установа толико ретка појава да се то просто не може да верује. Ради објашњења ове појаве обично се наводи (33), да је она резултат добро обављеног одабирања затвореника који су смештени у поменуте установе. Уколико су у таквој некој установи и била бекства у већем обиму, приговор због тога се не може упутити на рачун отворене установе већ само на начин одабирања затвореника, јер се у ове установе могу слати само она осуђена лица која су подобна да се користе режимом поверења а да га не злоупотребе, као и она која су у стању да контролишу себе и могу да се потчине добровољној дисциплини. За објашњење малог броја бекства из отворених установа, на другом месту може да послужи околност да један велики број делинквената прима своју казну као свршену ствар и сматра да није могуће да јој се супротстави. А затим, многи затвореници схватају и осећају да је боравак у отвореној установи корист и привилегија за њих, коју не желе лако да изгубе својим понашањем, те је враћање недостојних затвореника у затворену установу веома ефикасна мера за одржавање реда. Сем тога се наводи да између затвореника постоји нека врста солидарности која сузбија нагон појединих да се користе бекством за добијање слободе, јер би то нанело штету целој групи. О овом аргументу би се могло дискутовати, с обзиром на дубоки индивидуализам који је једна од доминантних црта делинквената општег права. Било како било, чињеница је да су бекства из отворених установа ретка појава. Како то сликовито представља Л. Фокс (L. Fox), у зоолошком врту у Анверсу постоји један велики кавез са птицама у коме птице слободно лете и не беже из истога, иако је цела његова предња страна потпуно отворена. Разлог овоме је тај што је казез изнутра осветљен без престанка, док је споља замрачен (34). Нешто слично је и са отвореним установама. Осуђеници не беже из ових установа првенствено због тога јер не желе да свој релативно повољан положај замене са мрачном неизвесношћу која их чека после бекства, евентуалног хватања, враћања у затворен завод и стављања иза решетки и катанца.

(32) K. Scudder: To what extent can open institutions take the place of the traditional prison?, Douzième congrès pén. et pénit. int., Actes, v. IV, p. 133.

(33) Ch. Germain: op. cit., pp. 14—15; P. Cornil: Dans quelle mesure les institutions ouvertes sont-elles appelées à remplacer la prison classique?, Douzième congrès pén. et pénit. int., Actes, v. IV, pp. 47—48.

(34) L. Fox: op. cit., p. 29.

Поред ризика од бекства, као недостатак отворених установа износи се да оне пружају могућност непожељних додир са околином установе и олакшавају вршење кривичних дела од стране затвореника према околном становништву, што све може да поколеба поверење јавности у овај систем. Овај недостатак постоји без сваке сумње, али се сматра да је искуство показало да он може да буде на такав начин умањен да може просто да се занемари (35).

Најзад, отвореним установама се приговара да не воде рачуна или не у довољној мери о самом елементу кажњавања, што може да има за последицу осетно смањење генералне превенције која се приписује казни. Наиме, сматра се да отворене установе представљају велику удобност за делнквенте, а то може да се одрази на повећање криминалитета. Због тога је правилније оно гледиште по коме затворенике не треба „мазати“, већ према њима треба показати „чврсту руку“, како се данас, у времену када се криминалитет у свету повећава, не би за његово сузбијање лишили застрашења, као најважнијег средства на коме почива генерална превенција (36).

На овај приговор се може одговорити да слично схватање обично заступају они који нису упознали или нису усвојили основна начела савремене науке о извршењу казни, као и они који још нису начисто о томе шта у основи делује на кретање и пораст криминалитета у људском друштву. Пре свега чињеница је да испаштање са наношењем физичких патњи и унижавањем достојанства човека припада већ давној прошлости, као и робовање по тамницама уз примену разних метода мучења или „чврсте руке“. Савремени системи извршења казни заснивају се на све већем поштовању личности осуђеника и хуманог поступања, уз примену свих могућих мера ради њиховог оспособљавања и прилагођавања за друштвени живот, што данас уједно представља основни задатак извршења казни. Исто тако чињеница је да вршење кривичних дела, њихов пораст и опадање не зависе толико од оштрине и врсте кривичних санкција или застрашења при њиховом извршењу, колико од саме средине у којој се врше кривична дела, првенствено од материјалних услова живота у њој. Према томе, казнама у опште, а тиме и казнама лишења слободе, не би требало придавати веће генерално превентивно дејство него што га оне у ствари имају, као што с друге стране не би било правилно сасвим и порицати ово дејство и занемарити га. Ово утолико пре што је веома тешко утврдити постојање и меру генералног превентивног дејства казне.

Затим, неправилно је схватање оних који сматрају да се у отвореним установама не води довољно рачуна о елементу кажњавања. Јер, суштина казни лишења слободе не састоји се у употреби окова, катанаца и стражара, већ једино у лишењу слободе кретања и располагања својом личношћу. Према томе, отворене установе представљају у самој основи прави

(35) Такав став по изнетом приговору је изражен у француском пројекту резолуције на конгресу у Хагу 1950, *Douzième congrès pén. et pénit. int.*, Actes, v. I. p. 175. t. 5. a).

(36) О овом приговору и противаргументима на исти, видети: *Douzième congrès pén. et pénit. int.*, Actes, v. I. p. 175. t. 5. c.; Ch. Germain: *op. cit.*, p. 15; L. Fox: *op. cit.*, p. 29.

затвор, јер одређују простор на коме су осуђена лица лишена слободе, удаљена су од места свог боравка, прекинула су нормалан друштвени и породични живот и лишена су задовољства које он садржи, обавезна су да раде посао који им се одреди и потчињена су дисциплини установе у којој се налазе, коју не могу да напусте по својој вољи већ само по одобрењу. Не треба никако губити из вида чињеницу да су учиниоци кривичних дела у отвореним установама потпуно лишени слободе и да зато ове установе по својој суштини представљају прави затвор. Услед тога, њима се не може основано пребацити да не воде рачуна о елементу кажњавања. Уосталом, ако је живот у отвореним установама повољнији за телесно и душевно здравље затвореника, нетачно је веровати да је он у њима удобнији и лакши. Напротив, он захтева од стране затвореника већи морални напор него у затвору затвореног типа, у коме је дисциплина већином аутоматско и слепо покораване правилнику. Често пута материјалне удобности отворених установа у погледу исхране, одећа, намештаја и постељине су далеко скромније од оних које постоје у затвореним заводима. Због тога нису ретки случајеви да поједини затвореници не желе да замене овај са отвореном установом.

5. — Нека питања и проблеми отворених установа. У вези отворених установа постављају се извесна питања и проблеми, међу која се нарочито истиче: какво је њихово место и улога у савременом систему извршења казни лишења слободе. Већина је имала схватање да отворене установе не могу потпуно и у целини да замене затвор класичног, затвореног типа, с обзиром на извесне своје недостатке, а нарочито на могућност бекства затвореника, одржавања недозвољених веза са околином установе и неповољног утицаја на превентивно дејство казне (37). Према томе, отворене установе могу да замене класичан затвор само у извесној мери и то у погледу оних затвореника за које се утврди да су подобни да буду смештени у овакве установе, односно за које се сматра да неће злоупотребити поверење које им се даје и да ће поступање у отвореној средини имати више шансе за њихово прилагођавање друштвеном животу него поступање у затвору неког другог типа.

Међутим, данас долази до израза једно друго схватање. По њему се при одређивању места и улоге отворених установа треба да пође од тога да су нов систем извршења казни и отворене установе као његове најзначајније институције, а који се заснивају на идеји друштвеног прилагођавања делинквентата, позвани историском неминовношћу да замене класичан систем извршења казни, систем испаштања и ретрибуције (38). Према оваквом стању ствари, отвореним установама припада значајније место и улога у данашњем систему извршења казни него што им се то досад придавало. Отуда, отворене установе нису „изузетак“ или „посебне“ установе у старом систему извршења казни већ институције које означавају његову корениту, револуционарну промену. Оне постепено замењују овај

(37) Ch. Germain: op. cit., p. 15; V. Weinzelt: Dans quelle mesure les institutions ouvertes sont elles appelées à remplacer la prison classique? Douzième congrès pén. et pénit. int., Actes, v. IV. p. 166; Cycle d'études du Moyen-Orient, p. 30.

(38) Méthodes modernes de traitement pénitentiaire, p. 83.

систем, пошто се данас развој извршења казни неминовно креће у правцу што већег ширења отворених установа и потискивања затвора класичног типа, све док не преовладају сасвим и не постану редован и општи начин извршења казни. То не значи да ће поменуте установе потпуно и у свим случајевима да замене затворе затвореног типа. Ови ће се заводи, само после дубоких измена у смислу новог схватања лишења слободе, вероватно задржати и даље, али једино као изузетна мера и за специјалне категорије делинквената. Према новој концепцији извршења казни, поред установа минималне сигурности, у које спадају отворене установе, могу да постоје још и установе средње сигурности, тзв. полуотворене установе и установе максималне сигурности, тзв. затворене установе. У коју ће од поменутих категорија бити смештена поједина осуђена лица, зависиће како од општих тако и њихових личних интереса и потреба. Даље и изузетно задржавање појединих установа са елементима сигурности и обезбеђења, неће бити у супротности са новим схватањем лишења слободе, јер ће се наведене установе заснивати у свему на овом схватању, а савременост једне установе се не цени према степену обезбеђења већ према идејама и духу који владају у њој.

За земље које први пут уводе отворене установе поставља се проблем, у низу других питања, да ли је боље ове установе заводити постепено и у мањем броју уз претходну пробу, или их заводити брже и у већем броју. А затим, да ли је потребно да се начин функционисања поменутих установа унапред и детаљно утврди помоћу једног крутог правилника или не. Сматра се да је боље постепено уводити отворене установе и у мањем броју, како би се избегло да не буду рђаво схваћене од јавног мишљења, пре но што се ово подробно и изблиза не упозна са њима, њиховим предностима и позитивним резултатима. Сем тога, увођење једног пробног, експерименталног периода је препоручљиво како би се дошло до већег искуства и до поузданих а не варљивих података у погледу користи од отворених установа. Земље које први пут уводе поменуте установе не треба унапред и детаљно у оквиру једног крутог правилника да утврђују њихов начин рада. Боље је ако се том приликом користе већ утврђена општа начела и препоруке о овим установама изражена на конгресима у Хагу и Женеви, који остављају довољно места за сваку земљу да води рачуна о специфичним условима који су везани за одређену средину, користећи при том лична искуства стечена у пракси (39).

Даље се поставља питање да ли отворене установе треба организовати као самосталне установе или ове могу бити придодате заводу другог типа, као његов саставни део. Сматра се да у случају потребе поменуте установе могу да буду придодате заводу другог типа. Међутим, начелно је правилније да отворене установе буду самосталне установе јер би, на пример, било неприродно да се оне придодају неком заводу који се заснива на класичном систему извршења казни.

(39) О наведеним питањима и проблемима отворених установа, видети: Ch. Germain: *op. cit.*, pp. 16—17; *Cycles d'études du Moyen-Orient*, pp. 27—29; *Premier congrès des nations Unies*, A/Conf.6/1, pp. 82 под II, III, 83 под VII.

За овим се појављује проблем да ли се избор делинквената који су подобни за поступање у отвореној установи треба да врши од стране саме администрације извршења казни и према њеним правилима о класификацији затвореника, или он треба да буде одређен законом и обављен од стране суда који изриче казну. Преовладава мишљење да тај избор треба да обави сама администрација извршења казни, јер је она у бољој могућности да оствари правилан избор делинквената, пошто је овај у тесној вези са њеним системима класификације, а сем тога учињене погрешке и пропусти се могу брже поправити.

Следећи проблем је како треба организовати поступање са осуђеницима у оним системима који имају више врсти казни лишења слободе према својој тежини, као што су робија, заточење, строги затвор и затвор, пошто се извршење ових казни разликује, а у отвореним установама треба предузети ону врсту поступања које најбоље одговара друштвеној реадaptацији затвореника. Стога је проблем унификације казни лишења слободе поново постао актуелан.

Затим се поставља питање да ли се осуђена лица могу слати у отворене установе непосредно, односно од самог почетка издржавања казне или тек пошто су издржала један део казне у заводу неког другог типа. Одговор на ово питање зависи како од система извршења казни који је својствен свакој земљи, тако и од личности самог делинквента и досуђене казне. Без сумње да се примарни и нехатни деликвенти осуђени на кратке казне лишења слободе, могу непосредно и без веће бојазни од бекства упутити у отворене установе, док је за остале потребно да се обави претходно испитивање, на основу кога би се утврдила њихова подобност и корисност од слања у овакве установе, што захтева извесан период опсервације која се обично врши у затвору затвореног типа. Међутим, то не значи да је потребно да се већи део казне лишења слободе издржи у затвореној установи, а остатак у отвореној, јер ова није створена да служи као прелаз или као последња фаза затвореног режима. Отворене установе одговарају новој концепцији лишења слободе потпуно различитој од класичног схватања, због чега поступање у поменутим установама треба применити што пре, уколико је то могуће (40).

На основу свега изложеног може се закључити:

Отворене установе су већ дуже време и у већем броју земаља давале и дају позитивне резултате у погледу поправљања и оспособљавања учioniца кривичних дела за друштвени живот. Исто тако, оне су мање него све друге досад примењене методе у поступању са затвореницима, производиле штетна дејства на дух и карактер затвореника, која су тесно везана за сва лишења слободе ма каквог облика ова била. Иако су ризик од бекства затвореника и опасност да исти рђаво користе односе са спољним светом код отворених установа већи него у другим типовима казаних завода, ови су недостаци широко надокнађени другим предностима, због којих се затвореници враћају у друштво бољи у физичком, душевном и моралном погледу, него кад су из овога дошли.

(40) Méthodes modernes de traitement pénitentiaire, p. 79.

Овакве резултате отворене установе су постигле што су смело раскинуле са класичним схватањем лишења слободе, заснованим на одмазди и испаштању за учињено дело и што су организовале лишење слободе на идеји ресоцијализације учиниоца кривичних дела, настојавајући да се они прилагоде друштвеном животу и оспособе за свој будући користан живот кад се пусте на слободу. Приближавајући због тога затвор што више друштвеном животу, уклањајући материјалне препреке за бекство затвореника и покушавајући на све могуће начине да затвореницима поврати достојанство и част, да их поправи и од њих створи добре чланове друштва, поменуте установе су омогућиле за велики број осуђеника најповољније услове за њихову друштвену реадaptацију.

Због свега овога, отворене установе, које су плод праксе и савремене науке о извршењу казни, а не неких платонских идеја, означавају најбољи метод извршења казни лишења слободе за већину затвореника. Оне представљају најважнију институцију новог схватања лишења слободе, по коме се ово састоји у учењу о животу на слободи, у некој врсти *training vers la liberté*. Сем тога, помоћу наведених установа досад се најбоље решава основни проблем извршење казни лишења слободе јер се целокупни развој извршења поменутих казни од њиховог увођења па до данас, кретао око изналажења најпогоднијег начина поступања са учиниоцима кривичних дела, како би се ови поправили и како би се отклонила штетна дејства која лишење слободе нужно повлачи собом, а која ни најразличитија средства нису могла лако да отклоне, услед чега су се осуђена лица поново одавала вршењу кривичних дела.

Према оваквом стању, отвореним установама припада значајно место и улога у данашњем систему извршења казни. Иако се наведене установе не могу услед извесних својих недостатака применити на све учиниоце кривичних дела без разлике, њихова примена на огромну већину затвореника и поред тога је не само могућа него и пожељна. Стога отворене установе нису „изузетне“ или „посебне“ установе у данашњем систему извршења казни, већ институције које представљају његову корениту, револуционарну промену и које постепено има да га замене, пошто се развој извршења казни креће у правцу што већег ширења отворених установа, све док оне не преовладају и не постану редован и општи начин извршења казни.

Најзад, отворене установе су услед постигнутих позитивних резултата у превенцији криминалитета, а нарочито у сузбијању поврата, добиле међународно признање и препоруку да се свуда уведу, где то досад није још учињено. Наша држава их стога постепено уводи, јер су оне прихватљиве за наш систем извршења казни, пошто се овај у свему заснива на савременом схватању лишења слободе ради поправљања и оспособљавања учиниоца кривичних дела за користан друштвени живот. А социјалистички хуманизам, којим се одликује наше друштво, са његовом вером у правку човека и са циновским напорима да се ово реално оствари, доприноси са своје стране да отворене установе у нашој средини постигну још плодније резултате и остваре свој даљи развој.

Др Милош Радовановић

ПРАВНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ОДВОЈЕНОГ ЖИВОТА БРАЧНИХ ДРУГОВА

1. — Из природе брака, из његове основне сврхе, проистиче да брачни другови живе у заједници. Зато се брак и дефинише, пре свега, као заједница живота мушкарца и жене. Тиме се, истовремено и објашњава што је прво правило брачног права оно које се односи на заједницу живота мужа и жене. Остварење овог правила, које иначе можемо наћи у правима свих земаља (1), зајемчено је у њима у зависности од начина на који је уређен правни положај мужа и жене. Али то правило, као и многа друга која налазимо у прописима што регулишу односе у браку и породици, више је у сфери морална него права. Ово видимо по томе што је готово потпуно и готово свугде напуштена свака принудна мера која би натерала неко лице да живи са својим брачним другом, ако он сам то не жели. Ово је у највећој мери случај у правима оних земаља где се брак третира, пре свега, као добровољно закључен споразум између мушкарца и жене да живе заједно а поготово тамо где, као врховно начело, влада начело личне слободе и равноправности мужа и жене у браку. Али и у правима оних земаља која признају доминантан положај мужа у браку, нема више могућности да жена, противу своје воље, силом буде натерана на заједнички живот са мужем. Стога је и у тим правима, као и онима где су муж и жена равноправни, одређена само посредна санкција за случај када један од брачних другова прекрши правило о обавези заједничког живота.

Према томе, иако постоји обавеза кохабитације, може се догодити да брачни другови живе и одвојено. Размотрићемо како је ово питање решено у упоредном и нашем праву и испитати каква дејства, у разним случајевима, може имати чињеница да брачни другови не живе заједно.

2. — По француском праву, на пример, муж одређује заједничко пребивалиште а жена је дужна да у њему са мужем живи (в. чл. 215 Француског грађанског законика). Исту одредбу садржи и немачко право (в. § 1354, ст. 1. Немачког грађанског законика), као и швајцарско право (в. чл. 160. Швајцарског грађанског законика). Али у свим цитираним правима, жена може, у одређеним случајевима, да одбије да живи у пребивалишту које је одабрао муж, (в. чл. 215, ст. 2, Француског грађанског законика; § 1354, ст. 2, Немачког грађанског законика; чл. 170, ст. 1, Швајцарског грађанског законика). То ће бити у случају ако је муж злоупотребио своје право одређивања заједничког пребивалишта, како се то каже у Немачком грађанском законнику, или ако живот у пребивалишту које је изабрао муж, представља за жену опасност „у физичком или моралном погледу“, како то стоји и Француском грађанском законнику и најзад, ако су женино здравље, добар глас или напредак послова тешко угрожени у пребивалишту које је одредио муж, што налазимо у Швајцарском грађанском законнику. Узгред напомињемо да француска судска пракса иде и даље, допуштајући жени да

(1) В. например, чл. 215 Француског, § 1353 Немачког, чл. 159 Швајцарског, § 108 бив. Српског грађанског законика.

живи одвојено од мужа и у случајевима кад он не извршава своје дужности према њој (2).

Као што се види, на одвојени живот жена има право, према наведеним законодавствима, само из оправданих разлога, тј. из разлога прописаних у закону. То је логична последица правила по коме муж одређује место заједничког пребивалишта као и немогућности да жена силом буде натерана да живи тамо где одреди муж.

Поред ових случајева, до одвојеног живота брачних другова може доћи, у овим правима, и на основу пресуде о растави од стола и постеље а такође и за време бракоразводне парнице као и за време парнице по захтеву за раставу од стола и постеље. Ови случајеви одвојеног живота регулисани су посебним прописима.

3. — По томе што је признавао мужеву превласт над женом, бив. Српски грађански законик, као и његов изворник Аустриски грађански законик, могу се сврстати у исту групу законодавстава као и француско и немачко.

Обавеза кохабитације била је утврђена у § 108 бив. Српског грађанског законика. („Оба супружника дужна су неразделно живети“), али избор пребивалишта припадао је мужу („супруга је дужна свога мужа слушати [...] за њим ићи и где он за добро нађе с њим онде живети [...]“, в. § 110 Српског грађанског законика). На сличан начин регулише ово питање и Аустриски грађански законик (§ 92). Санкцију женине обавезе да прати мужа налазимо у уредби од 5 фебруара 1857. која је додата уз § 108 Српског грађанског законика. Према тој уредби, нико не сме примити жену која је одбегла од мужа, осим родитеља, сродника и месне власти али су и ови дужни да о томе, у року од 24 сата, извести полицију. Полиција је дужна да и одбеглу жену и њеног мужа, без одлагања, упутити надлежном пароху ради мирења и даљег поступка. У чл. 3 те уредбе каже се да ће жена морати да поступи по конзисториској пресуди којом би било одређено да се одбегла жена има вратити своме мужу. Ако жена, ипак, не би то хтела, мужу није преостајало ништа друго до да тражи развод брака на основу § 94, т. 5, Српског грађанског законика.

Осим случаја „одбегавања жене“, по Српском грађанском законнику брачни другови су могли живети одвојено и на основу судске пресуде (§ 102). Овој мери прибегавало се када се развод брака тражио по члану 218 Закона о црквеним властима од 27 априла 1890. због немогућности заједничког живота. У оваквој парници је суд, пошто испита ствар, доносио пресуду да брачни другови живе одвојено пет година. Ако се они у том року не помире, брак ће се развести на захтев једног брачног друга (3).

4. — Уважавајући чињеницу да би, без заједнице живота брак изгубио свој основни смисао, наше ново брачно право, поред осталих дејстава брака установљава и обавезу кохабитације брачних другова. Али наше

(2) Тако, на пример, ако муж не врши своју обавезу полног општења са женом, ако не врши своју дужност помагања и издржавања жене, итд. В. G. Ripert et J. Boulanger: *Traité élémentaire de droit civil de Planiol — Réfondue et complétée*, IV. éd., tome I, Paris, 1952, pp. 608—609.

(3) В. Г. Никетић: Грађански законик Краљевине Србије, протумачен одлукама одељења и опште седнице Касационог суда, Београд, 1909, с. 62.

право је уважило и чињеницу да та обавеза, ма колико битна за остварење суштине брака, не може да се оствари принудним путем. С друге стране, начело слободе личности брачних другова и начело њихове равноправности, која чине основу узајамних односа брачних другова у нашем праву, условила су друкчије решење обавезе кохабитације од онога које постоји у правима неких других земаља. У нашем праву нема прописа по коме би муж одређивао место заједничког живота а који би обавезивао жену да тамо са њим живи. Напротив, препуштено је да и о томе, као и неким другим питањима својих узајамних односа, брачни другови решавају споразумно (чл. 8, ст. 4, основног закона о браку). Законодавац је пошао од становишта да такав начин решавања овог питања пружа више гаранције за формирање и одржавање складних односа у браку.

И у совјетском праву, као и у правима источноевропских земаља, решено је ово питање на исти начин (в. на пример, чл. 9, Кодекса закона о браку, породици и старатељству РСФСР) (4).

Иначе, у нашем праву нема прописа којим би један брачни друг био овлашћен да у одређеним случајевима живи одвојено од свог брачног другга (5). Постављено је само правило да брачни другови живе заједно а да место заједничког живота одређују споразумно.

5. — У највећем броју случајева брачни другови без тешкоћа долазе до тога споразума. У ствари, тешко је замислити да би вереници уопште ступили у брак ако већ претходно не би постигли споразум о основним питањима свог будућег живота. Одређивање места где ће по ступању у брак живети сигурно представља једно такво питање.

Међутим, разни узроци могу довести до тога да постигнути споразум више не одговара и да треба одредити ново место где ће брачни другови живети. О томе они треба поново да се споразумеју. И до тог новог споразума брачни другови, по правилу, лако долазе. Али ако до споразума не дође, брачни другови ће живети одвојено. Исто то ће се догодити и ако један од брачних другова прекрши споразум који постоји, и оде да живи другде. Остављамо по страни да такво стање у односима брачних другова може довести до крупних поремећаја па и до раскида међу њима.

Али до одвојеног живота може доћи и из других разлога. Ако један брачни друг мора, због болести, да предузме лечење ван куће или ван места у коме брачни другови живе, ако он крене на дужи путовање или ако, по потреби службе, буде премештен у друго место, итд., то ће имати за последицу и одвајање брачних другова. У таквом случају до одвојеног живота долази, или услед неспоразума брачних другова о новом заједничком пребивалишту, или напротив, баш по споразуму о привременом одвојеном животу.

(4) В. Г. М. Свердлов: Совјетскоје семејноје право, Москва, 1958, с. 82, 283.

(5) Наводимо један случај из наше судске праксе у коме је суд решио да брачни другови живе одвојено. На тужбу, којом је жена тражила развод брака, окружни суд је тужиљи дозволио да живи одвојено од мужа, коме је наложено да жени даје издржавање. Уколико се брачни другови за време деветомесечног одвојеног живота не би помирили, упућени су да могу тражити развод брака. Врховни суд НР Хрватске је, разуме се, поништио ово решење окружног суда. В. одлуку Врховног суда НР Хрватске, Гж 201/46, објављену у „Народном правнику“, бр. 6/46, с. 125, 126.

Споразум о привременом одвојеном животу брачних другова није ретка појава и може се рећи да је мало бракова у којима брачни другови, из наведених и других разлога, нису имали више пута прилику да га практикују (6).

Осим споразумног одвојеног живота брачних другова за ограничено време, изазваног изузетним приликама, у животу се дешава да међу брачним друговима дође и до споразума о трајном одвојеном животу; дошло је до поремећаја односа и брачни другови, не желећи да траже развод брака, одлуче да трајно прекину заједницу живота. Ово се, наравно, знатно ређе догађа.

6. — Упркос правилу по коме су брачни другови дужни да живе у заједници, као што се види, различити узроци могу довести до тога да они живе одвојено. Да би одговорили на питање о дејствима која може имати непоштовање обавезе кохабитације, а одмах ћемо истаћи да су та дејства и у нашем и у упоредном праву мање-више прецизно прописана, размотрићемо да ли она зависе од узрока који је довео до одвојеног живота или од неких других околности.

Као што смо истакли, у нашем праву, за разлику од права неких других земаља, нема правила које би допуштало да брачни другови, било у којој ситуацији, живе одвојеним животом. Истина, има један пропис који, иако посредно, предвиђа ту могућност. Реч је о чл. 405 закона о парничном поступку према коме суд може, у току брачног спора, одредити привремене мере за смештај и издржавање необезбеђеног брачног друга (7). Очигледно, кад се овде говори о смештају необезбеђеног брачног друга, мисли се на његов одвојени смештај, ван онога где је дотада живео у заједници са својим брачним другом.

Међутим, овај пропис се односи на период трајања бракоразводне парнице, дакле, на време када је само питање часа, да се и формално, растави једна пољуљана брачна заједница, која је стварно већ престала. До душе, може се догодити да се брак не разведе и да брачни другови, пошто тужба буде повучена или одбачена, поново успоставе брачну заједницу. Али, то ће се догодити сасвим ретко јер, ако је необезбеђени брачни друг већ затражио примену чл. 405 закона о парничном поступку, онда су изгledi на одржавање брака обично сасвим слаби. Због тога нам изгледа да тај пропис, за питање које разматрамо, можемо занемарити.

7. — Пређимо сада на постављено питање о дејствима одвојеног живота брачних другова. Размотрићемо најпре случај када је до прекида заједнице дошло на основу споразума брачних другова.

Ступајући у брак, брачни другови узимају на себе низ узајамних права и обавеза. Највећи део тих права и обавеза утврђен је у закону. Нека од њих одређена су тако да се о њима брачни другови не могу споразумевати нити их могу било у чему модификовати. Такав је, на пример,

(6) Да то код нас није редак случај, сведочи и пропис о посебном додатку за одвојени живот, под условом да један брачни друг, по потреби службе, живи одвојено од свог брачног друга, а у месту где ради нема могућности да нађе стан где би живео са својом породицом.

(7) Правило које садржи овај пропис постојало је и раније, в. чл. 81 основног закона о браку.

случај са обавезом верности или помагања. Друга су, напротив, уређена тако да њихово остварење брачни другови могу подешавати на основу узајамног споразумевања. Али без обзира на то, сва права и дужности између брачних другова, која су прописана у закону, одређена су нормама императивне природе и брачни другови не могу никако отклонити њихову примену.

И обавеза заједничког живота представља једно такво право и дужност. Отуда, брачни другови се могу споразумети о месту заједничког живота али не и о томе да ли да живе у заједници или не. Према томе, пошто брачни другови не могу никако па ни својим споразумом отклонити ниједно од дејстава која производи брак, такав споразум неће ни произвести никаква правна дејства.

Међутим, иако за питање које овде расправљамо није битно, узгред ћемо поменути да ситуација није у свему једнака за сваки споразум о одвојеном животу. Тако, на пример, ако је споразумом одлучено о привременом одвојеном животу, изазваним оправданим разлозима и, ако, како каже проф. М. Беговић „[...] постоји воља супруга да буду муж и жена, да једно другом помажу и да испуњавају остале дужности које им намеће брак [...]“, онда се такав споразум „[...] не би противио духу закона и сврси брачног живота“ (8). Привремени одвојени живот брачних другова, који је, у ствари, неминовна последица чињенице да је човек, као биолошко и друштвено биће, стално изложен многобројним и различитим утицајима који уносе промене у његов живот, по правилу не угрожава брак, па је отуда резонување проф. Беговића о томе сасвим на месту.

Ствари стоје друкчије у погледу споразума о трајном одвојеном животу. Трајан прекид животне заједнице задира у саму суштину брака и представља, стварно, негацију брака. Због тога, за овај споразум не може важити оно што смо малочас истакли, јер је он противан и духу закона и сврси брачног живота.

У томе је разлика између ова два споразума. Подвлачимо, међутим, да ни први ни други споразум брачних другова не може спречити наступање последица које проистичу из брака, па отуда, на томе плану, међу њима нема разлике.

8. — Осим на основу споразума, до одвојеног живота брачних другова може доћи и кад један брачни друг самовољно напусти брачну заједницу.

Уопште узев, један брачни друг може напустити брачну заједницу из оправданих или неоправданих разлога. Због тога се и каже да је он крив или невин што је дошло до одвојеног живота. Остављамо на страну да је често веома тешко утврдити да ли у таквом случају уопште има кривице и на коме брачном другу она лежи.

Не упуштајући се у питање из којих све узрока може један брачни друг напустити брачну заједницу, напомињемо само, да су дејства кривице једног брачног друга за одвојени живот прецизно прописана у нашем праву. Тако ће брачни друг који није крив што је дошло до одвојеног живота

(8) М. Беговић: Породично право, Београд, 1959, с. 76.

моћи да тражи развод брака. Он ће имати то право у случају када одвојени живот има обележја злонамерног или чак само и неоправданог напуштања (чл. 61, основног закона о браку) или ако је одвојени живот, који се може уписати у искључиву кривицу другом брачном другу, довео до таквих поремећаја да је заједнички живот постао неподношљив (чл. 56).

Треба, међутим, приметити да могућност подношења захтева за развод брака постоји и у случају кад је до одвојеног живота дошло на основу споразума. То ће бити ако један од брачних другова прекрши постигнути споразум и затражи поновно успостављање заједнице а овај други на то не пристаје. У том случају брачни друг, који одбија поновно успостављање заједнице, ствара, иако посредно, другом брачном другу узрок за развод брака по чл. 61. Али и иначе, споразумни одвојени живот брачних другова, поготову ако дуже траје, може довести и до услова за развод брака по чл. 56 основног закона о браку.

Могућност развода брака јесте уједно и једина последица коју наше брачно право везује за чињеницу да брачни другови живе одвојено. Покажемо нешто касније да наше наследно право такође придаје одређени правни значај тој чињеници.

9. — У упоредном праву ствари стоје унеколико друкчије. У земљама чија права предвиђају могућност да муж одређује место заједничког пребивалишта и која допуштају жени да у одређеним случајевима може живети и ван тога пребивалишта, дејства одвојеног живота различита су у зависности од тога да ли је до одвојеног живота дошло из разлога које предвиђа закон, или из неких других разлога. У првом случају, с обзиром да одвојени живот не утиче на постојање брака, он и даље производи сва прописана права и дужности брачних другова, изузев обавезе кохабитације која је суспендована одлуком суда. Ако је, пак, до одвојеног живота дошло из других разлога, та чињеница у одређеним случајевима може послужити невиној страни као узрок за развод брака (в., на пример, чл. 232 Француског грађанског законика).

10. — Има у упоредном праву и других схватања о дејствима одвојеног живота брачних другова, односно о прекршају обавезе кохабитације од стране једног од њих. Према Планиолу, у француској судској пракси могу се наћи о овој ствари и оваква резонувања:

„Брак ствара између супруга ситуацију, сличну оној која настаје из двостраних уговора, тако да једна страна не може ништа захтевати од друге ако она сама није спремна да изврши све своје обавезе“ (9).

На основу овог схватања судови у тој земљи признају, на пример, мужу, право да одбије издржавање жени ако је она крива за одвојени живот. Овакво схватање је потпуно неприхватљиво. Брак заиста није уговор како се то обично каже. Брак је комплексна правна ситуација уређена законом која настаје уговором. Уговор се налази у његовом пореклу али он не одређује његову суштину. Отуда се на брак, ни по каквој аналогији, не могу применити правила која важе за двостране уговоре. При томе, ово, из-

(9) G. Ripert et J. Boulanger: *op. cit.*, pp. 609, 610.

гледа нам, не важи само за наше право јер, као што смо истакли раније, и по француском праву су дејства одвојеног живота брачних другова прописана законом, па је оваква пракса судова и у тој земљи противзаконита.

Поменућемо узгред да и наша судска пракса, иако не са истим образложењем, поступа слично и одриче право на издржавање оном брачном другу који би био крив за одвојени живот, иако он, иначе, задовољава све законске услове за стицање тога права. Нећемо се упуштати у анализу овог става наше судске праксе, али ћемо истаћи да је он исто тако незаконит јер приписује чињеници одвојеног живота, као и чињеници да је један брачни друг крив за одвојени живот, више дејстава но што то проистиче из закона.

11. — Осим дејстава на плану брачног права, одвојени живот брачних другова има дејстава и на терену наследног права.

Према чл. 27, ст. 2, т. 3, нашег закона о наслеђивању, једно лице губи право да на основу закона наследи свог умрлог брачног друга „[...] ако је његова заједница живота са оставиоцем била трајно престала његовом кривицом или у споразуму са оставиоцем.“

Могло би изгледати да се овим прописом, поред тога што се санкционише сама чињеница трајног одвојеног живота брачних другова, истовремено придаје и неко правно дејство споразуму брачних другова о трајном одвојеном животу. Такво гледање на ову ствар било би погрешно. Губитак наследног права у овоме случају није последица тога споразума. Реч је о томе, да трајан одвојени живот брачних другова представља повреду суштине брака. Без обзира како је до њега дошло, кривицом преживелог брачног друга или у споразуму са оставиоцем, сама чињеница трајног одвојеног живота, из једног или другог разлога, као повреда обавезе кохабитације брачних другова, има за последицу поменућу наследноправну санкцију.

Описано дејство на терену наследног права, заједно са оним на које смо указали у области брачног права исцрпљује правна дејства које наше право признаје чињеници одвојеног живота брачних другова.

12. — Али упркос томе, судови у нашој земљи придају чињеници одвојеног живота брачних другова још нека значајна правна дејства.

У више пресуда Врховног суда НР Србије, изражено је мишљење да „[...] дуг одвојен живот брачних другова, који би показивао да је немогуће поново успостављање брачне заједнице, може као објективна околност сам по себи да представља разлог за развод брака“ (10). Исту мисао изразио је овај суд још јасније када је у образложење једне своје одлуке ставио и ово: „Правилно је правно схватање суда првог степена да је дуг одвојени брачни живот један од узрока за развод брака, кад је он не само манифестација поремећаја, него је постао и узрок поремећаја“ (11).

У пракси се може срести и схватање, које иде корак даље од изложеног а према коме, дуг одвојени живот брачних другова, до кога је дошло

(10) В. решење Врховног суда НР Србије Гж 1039/54 од 1. октобра 1954., објављено у Збирци одлука врховних судова донетих у кривичном и грађанском поступку, 1953—1955, Београд, 1957, одлука бр. 280, с. 270.

(11) В. пресуду Врховног суда НР Србије Гж 775 од 29. децембра 1952, објављену у Збирци одлука врховних судова донетих у кривичном и грађанском поступку, Београд, 1954, одлука бр. 191, с. 167.

кривцом једног брачног друга, дерогира правило по коме криви брачни друг уопште, а посебно онај који је искључиво крив у смислу чл. 56 основног закона о браку, не може поднети тужбу за развод брака. Ово схватање дошло је до изражаја у више пресуда као, на пример, у следећој: „Дуг одвојен живот брачних другова као објективна околност није такав узрок који би сам по себи одстранио кривицу брачног друга који је својим поступцима довео до одвојеног живота, већ само околност која омогућује тражење развода брака и оном брачном другу, који је био искључиво крив што је дошло до првобитног поремећаја брачних односа“ (12). Исто то мишљење може се наћи и у пракси Савезног врховног суда (13).

13. — Оваква схватања судова дошла су као последица њихове тежње да омогуће да се, и правно, раскине један брак који већ дуже времена стварно не постоји. И то нарочито у случајевима када брачни друг, који није крив за одвојени живот, не жели развод и не подижући тужбу за развод брака на основу кривице другог брачног друга, онемогућава овога да се ослободи те брачне везе, чиме би добио право да озакони своју нову, ванбрачну, везу у којој, евентуално, има и деце.

Наведено схватање наших највиших судова, инспирисано племенитим побудама, усмерено на решавање драматичних ситуација до којих у животу може доћи, одступа од јасних правила нашег права по којима брак не може престати сагласном вољом брачних другова, као што ни онај брачни друг који би био искључиво крив што је дошло до поремећаја у браку и до одвојеног живота не може захтевати развод брака. Због тога је немогуће прихватити такав став. Али чак и ако би се законска правила у томе погледу променила тј. ако би се право на подношење тужбе за развод брака дало и оном брачном другу који је искључиво крив, то би водило резултату који вероватно не желе ни протагонисти наведеног схватања. Како је то показао у једном чланку проф. М. Константиновић, с обзиром да наше право познаје дозвољено бракоразводних узрока:

„Генерални узрок за развод брака како је формулисан у чл. 56 толико је широк да обухвата скоро све случајеве у којима је дошло до одвојеног живота брачних другова, те дозвољава сваком брачном другу да због поремећености брачних односа тражи развод брака. Искључени су само они изузетни случајеви у којима је до одвојеног живота дошло искључиво кривцом једног брачног друга. То ће обично бити случајеви у којима један брачни друг отера другог од куће, или га зоставља и угрожава његово здравље и телесни интегритет и тако га натера да га напусти и живи одвојено. Зашто би у тим случајевима било дозвољено брачном другу који је виновник одвојеног живота, да после извесног времена тражи развод брака? То би значило дати му законом још једно средство притиска на свог брачног друга. А како је то обично муж, то би значило дати му могућност репудације у новом облику. И тако би се дошло до чудног резултата да се помоћу разлога слободе и правичности васкрсне прастара уста-

(12) В. пресуду Врховног суда НР Србије Гж 3553/54 од 20 октобра 1954, објављену у Збирци одлука врховних судова, 1953—1955, одлука бр. 281, с. 270.

(13) В., на пример, Решење Савезног врховног суда Гзз 5/55, од 25. фебруара 1955, објављено у наведеној збирци, одлука бр. 282, с. 271.

нова репутације, која је била привилегија мужева у патријархалним друштвима" (14).

Не упуштајући се у даље разматрање овог сложеног питања, упућујемо заинтересоване на чланак који смо овде цитирали. Усвајајући у целини све што је о томе у њему речено, истичемо да смо ово питање покренули само ради потпуности излагања о дејствима одвојеног живота брачних другова, што смо у овом раду ставили себи у једини задатак.

14. — Завршићемо разматрање питања одвојеног живота брачних другова и дејстава која право придаје тој чињеници, резимирајући неке ствари.

Обавеза кохабитације брачних другова, као једна од правних последица брака, по својој правној природи не разликује се од осталих последица које изазива брак. Она је регулисана нормама когентне природе и брачни другови је не могу отклонити ни на који начин.

Када дође до трајног или привременог прекида животне заједнице без обзира из кога узрока и свеједно да ли су, један или, оба брачна друга крива за то, или је до тога дошло без ичије кривице, та чињеница не мења ништа у правним односима брачних другова. Брак и даље постоји и производи сва своја дејства тако да и даље остају и сва права и дужности брачних другова. Изузетно, и то само у оним правима где суд може допустити да жена живи одвојено од мужа, за време одвојеног живота, обавеза кохабитације је суспендована. Али и у тим правима, остала права и дужности брачних другова остају и за то време непромењена.

Чињеници одвојеног живота брачних другова, право придаје одређена правна дејства која су прецизно прописана законом. У области брачног прва, ако одвојени живот има одређене квалификације — безразложно или злонамерно напуштатање брачног друга, несталост једног брачног друга, или ако је проузрокован неподношљивошћу заједничког живота било из ког разлога — он може бити узрок за тражење развода брака. У зависности од случаја у питању право на подизање тужбе имаће само један или оба брачна друга, у складу са јасним прописима који постоје у тој области. На терену наследног права, одвојени живот, нарочито квалификован, има за последицу губитак наследног права брачног друга према свом умрлом брачном другу.

То су једина дејства одвојеног живота. Нема разлога и противно је закону придавати тој чињеници и неке друге последице.

В. Станковић

НЕКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРАВНО-ПОЛИТИЧКОГ РАЗВИТКА СРБИЈЕ ОД 1903—1914

Да би се нагласили значај и ширина будућих политичких промена у Србији и да би се елиминисало питање кривичне одговорности за убиство краља, влада која је образован после 29 маја 1903, углавном од завере-

(14) М. Константиновић: Развод брака због дуготрајног одвојеног живота и право разведеног брачног друга на издржавање, „Анали Правног факултета у Београду“, бр. 4/56, с. 483.

ника и атентатора, названа је „револуционарном владом“. Из истих разлога, и догађаји из 1903. названи су „револуцијом“, пошто је, како је један од савременика додужије истакао, — „у револуцији легално оно, што је револуција својим успехом постигла и створила као свршен чин“⁽¹⁾.

У прокламацији упућеној „свим државним властима“ поводом расписивања нових избора за народну скупштину, ова влада је ближе одредила те предстојеће политичке промене, као и циљеве „револуције“. — Тако је, прво, наглашена „одлучна решеност“ владе „да се народу поврати јако поколебана вера у закон и законитост“, а затим, да се „свима грађанима обезбеди подједнако заштита закона и њихових права“. То би истовремено била и „једна од првих одлика новог стања које је и постало зато да се раскрсти с целим системом под којим није било ни слободе ни безбедности“. — Отуд, како је у истој прокламацији даље наведено, — „пошто Србија сад улази у период праве уставности и парламентарности — и Народна скупштина, која се има изабрати [...] треба да буде чист и слободан израз народне воље, правог народног расположења“ (Подвукла Р. Г.).

Као што се види, већ у првој прокламацији нове владе истакнути су („као одлика новог стања“) — сви они познати, политичко-правни принципи на којима су много раније биле засноване либералнобуржоаске државе Западне Европе, тј. — уставност, парламентаризам, начело поделе власти и законитост. Истовремено, на место ранијих личних режима, проглашена је народна сувереност (парламентаризам као форма) и пуна правна заштита личних права и слобода грађана.

Уставом од 1903 (односно уставом од 1888 који је поново изгласан у скупштини већ 2 јуна 1903), сви ови принципи су јасно формулисани и правно загарантовани. Допунским или органским политичким законима, који су исто тако по атентату од скупштине донети, шире су разрађени и прецизирани (2). — На тим принципима успостављени су и у Србији одговарајући органи буржоаско-демократске државе, побројане су им надлежности и обележене границе у вршењу власти. Само њихово функционисање строго је подређено уставу и законима. Мада је Србија и даље остала „наследна монархија“, у њој није више доминирао чисто монархиски принцип као у ранијим уставима.

Парламентаризам, који је тада у пуној мери успостављен, огледао се и у Србији у широј надлежности народне скупштине: — у њеном праву законодавне иницијативе и доношења закона, у праву усвајања (и неприхватања) завршних рачуна и одобравања (и неодобравања) државних буџета, у њеном праву контроле владе (а преко владе и краља) у раду и позивању министара на одговорност, итд.

Подела власти (на законодавну, извршну и судску) огледала се и у потпуном разграничењу надлежности између парламента и краља (као шефа извршне власти, односно владе) и између владе и судова. Затим, огледала се и у забрани мешања извршне власти (владе и краља) у надлежност

(1) Драгиша Васић: Деветсто трећа, Београд, 1925, с. 129.

(2) Закон о избору народних посланика; закон о пословном реду у народној скупштини; закон о министарској одговорности; закон о јавним борбовима и удружењима; закон о штампи, и други.

судова, као и у судској контроли поштовања и примене закона од стране тих органа по начелу „потчињености државе праву“, односно, у судској контроли те потчињености.

Владавина права или законитости огледала се у прокламовању подређености законима и оних који владају и оних којима се влада, односно, у израженој „једнакости свих грађана пред законом“ („сви су Срби пред законом једнаки“ — чл. 7 Устава). Владавина права се и у Србији заснивала, према томе, на тако званом „мистицизму закона“, коме се као „производу“ и „стецишту“ одређених друштвено-политичких односа, додељивала двострука функција: да заштити личност од самовоље државних органа, а затим, да подвргне и саму личност, сваког појединца законима, одређујући тако „правним формама“ оквира у којима обе стране има да се крећу. Самом, пак, применом, вршењем одређених задатака (императивно наређујући, уз санкцију, понашање у друштву), закон „оживљује“, постаје фактор и регулатор односа чиме добија „законску вредност“. — У крајњој анализи процеса доношења закона од стране народних посланика као представника народа у парламенту и његовог усвајања од стране свих чланова друштва, суштина закона би се свела на саму „вољу личности“, коју има да заштити, и да јој одреди границе делатности. Крајњи циљ, који се крије, међутим, у његовој тенденцији, био би и овде, као и у другим буржоаским земљама, — одржање једног одређеног државног и друштвеног поретка, који је уставом и другим законима успостављен и који је од изабраних представника народа, а преко њих како се наводи, и од самога народа усвојен.

Неки од ових принципа били су заступљени и у ранијим српским уставима — најшире у уставима од 1835 и 1888, а најуже у уставу од 1838, у коме није била предвиђена народна скупштина. Највиша власт дата је Савету, док су само неке одредбе о „личним правима“ поменуте (као заштита приватне својине). — Али, Устав од 1835 је ускоро по доношењу укинут, а Устав од 1888 важио је око пет и по година — у ствари за време малолетства када кнеза Александра Обреновића и владе намесништва. — У Уставима од 1869 и 1901 доминирао је изразито „монархиски принцип“, превласт владара у руковођењу државом над парламентом, коме је додељена улога саветодавног тела, неке врсте политичке трибине, која је врло дуго функционисала без јачег политичког дејства.

Отуд и уставна историја Србије може да покаже у којој је мери примена ових принципа, односно организовање унутрашњег уређења једне земље на овим принципима, зависно од бројности, економске и политичке снаге буржоазије, а затим, у многоме, разуме се, и од броја, организованости и политичке снаге и радничке класе, на коју се буржоазија ослања и у борби против феудалних односа и у борби против личних режима, пошто је и једнима и другима у интересу њихово укидање. Као што је познато, двадесетдеветом мају 1903 претходиле су велике радничко-ђачке (мартовске) демонстрације, које су имале јаког утицаја на даљи „ток догађаја“. — Отуд се може претпоставити да су се такви услови у Србији стекли, у потребној мери, тек почетком XX века са развитком привреде и посебно индустрије.

Тада уведени, служили су као основ њеном политичко-правном и државном уређењу све до 1918.

Нагли развој индустрије, нарочито за време Царинског рата (1906—1910), и привредно и политичко осамостаљивање Србије према Аустрији, и истовремено шире економско и политичко повезивање и са другим земљама, отварају су и нове проблеме и стварали су и нове унутрашње односе, који су се морали и законски регулисати. Отуд су, уз Устав и друге политичке законе, од којих су се ови последњи исто тако често допуњавали и мењали, донети и многобројни тако звани „технички закони“ неопходни привредној политици капитализма, као и низ уредаба и закона о регулисању и модернизовању железничког и поштанског саобраћаја. Уз законе о зајмовима за далеко већу изградњу и експлоатацију железница, овим законима су се први пут захватили проблеми поштанског и железничког саобраћаја у целини, укинута су ранија застарела прописи (из XIX века) о томе и регулисани су, према новим потребама, и положај и права и дужности железничара и поштара, као и све друго — почев од возарине и тарифа до превоза путника и робе (3).

Највећи број закона донет је, разуме се, у области обезбеђења покривања државних расхода, који су постајали све већи услед повећаних потреба државе у развоју и закључених иностраних зајмова, не само за изградњу железница, већ и за наоружање и организовање војске и припреме за Балканске ратове.

Како је, пак, за развитака капитализма и спровођење капиталистичке експлоатације неопходан унутрашњи мир, као и спољашњи, то је донет и нов *Закон о јавној безбедности* (од 31 јануара 1905), који је све демократске установе и слободе, уставом и другим политичким законима загарантоване, свео у оквире који су најпогоднији за такав развитака и ту врсту експлоатације.

Убрзан привредни развитака у овом периоду, као и организовање државе и администрације на модерним основама — отворили су и потребе за стручним кадровима. Из тих разлога „нови режим“ је шире захватио и у „просветну политику“. И ту политику карактерише доношење низа закона и измена закона о школству — почев од првог закона о народним школама, затим стручним и занатским — па до првог правилника за децје читаонице и књижнице, за удруживање ученика и њихово понашање „у школама“, на „јавним местима“ и „према старијима“. Међу најважније свакако долази и први закон о Универзитету (од 27 фебруара 1905), којим се дотадања Велика школа проглашује Универзитетом са пет факултета (богословски, философски, правни, медицински и технички). У духу наглашеног буржоаског демократизма и Универзитет је тада организован као „највише самоуправно тело за вишу стручну наставу и за обрађивање науке“, са одговарајућим универзитетским и факултетским органима: ректором, деканима факултета, Универзитетским саветом, Универзитетском управом, Универзитетским судом итд. Исте године донета је и општа уредба о Универзитету

(3) Правилник за железнички саобраћај који има силу закона од 20 октобра 1907; Општа поштанска конвенција, закључена између Србије и других држава (донета у виду закона — 6 фебруара 1909).

у Београду, којом је врло опширно разрађена организација Универзитета и факултета појединачно.

Осим регулисања све развијенијих економских и друштвених односа новим законима, и саобразно томе и проширивања културно-просветне делатности, разрађиване су и допуњаване и остале гране права — кривично и грађанско — и све више су се промене које су настајале у „економској бази“ одражавале и у „друштвеној надградњи“ — мада је Србија, готово увек, својим „правним системом“ превазилазила „економску базу“ услед спорости развоја капитализма, а са друге стране, услед рецепције туђег, развијенијег права (као преузимање аустриског Грађанског законика 1844 или угледања на законодавство европских држава при доношењу и устава и других закона). — Зато се може констатовати да су „правна страна“ и „демократска структура“ српске државе од 1903 до 1914 подробно разрађене, чиме се Србија, по свом политичко-правном и државном уређењу, тек тада у ствари и сврстала у ред модерних буржоаско-демократских европских монархија.

Може се поставити питање како су се у Србији примењивали, 1903 прокламовани и уставом и законима загарантовани, политичко-правни принципи буржоаско-демократске државе, којима је, како се наводи, отворен пут „новоме стању“ у Србији?

Што се тиче Устава — он је за све време формалноправно остао неизмењен и поред настојања и опозиционих партија и нарочито представника социјалдемократске радничке партије, да се Устав или у целини или у неким својим одредбама, измени, чиме би се још више демократизовало унутрашње уређење Србије (као што су увођење општег права гласа без обзира на пол, укидање забране војницима да гласају док су на одслужењу војног рока, а нарочито, проширивање надлежности локалних самоуправних органа, који су се налазили под строгим контролом среских и окружних начелника, и друго). Али су се зато неке одредбе Устава у пракси запостављале, а посебним законима и њиховим изменама и допунама и ограничавале. — Највише су била на удару „лична права грађана“, у првом реду политичка, пошто су већ самим Уставом та права и дата — или „у границама закона“, или под условом да у „закону није друкчије прописано“. — Тако се чланом 4 поменутог закона о јавној безбедности, даје право влади да, уколико се „у једном округу, срезу или општини догоде велики нереди, који се не би могли сузбити сталним органима, употреби војска сталног кадра из најближе команде за угушивање нереда“. Ова одредба је врло често служила владама, односно окружним и среским начелницима, као „правни основ“ за употребу војске при угушивању радничких штрајкова, који нису били законима забрањени, али чији се број с годинама повећавао, као и број радника који је у њима учествовао. Војска је покретана чак и после доношења закона о радњама (1910), којим је, у односима између радника и послодаваца — радницима дато право на штрајк. Или, одредба Устава (чл. 25) о „слободи удруживања грађана“, коју је влада кршила кад су били у питању рударски радници (1908 било је у Србији у 56 рудника са 5.378 радника) или железничари. — Наиме, на захтев концесионираних рударских друштава, влада је запретила једном министарском наредбом да ће

сваки рударски радник „бити отпуштен с посла без отказа, ако врши утицај на друге раднике или се са њима удружује да би обуставили рад и изнудили побољшање надница и других радних услова“, (како је забрана очевидно била незаконита радници свих струка и у целој земљи, нарочито у Београду, покренули су, велике демонстрације против владе — 8 јуна 1908).

У погледу „очувања правног поретка“, „законитости“ и исто тако „поштовања права грађана“, један од посланика из опозиције истакао је у скупштини да рад влада у том домену карактерише „афера од 16 септембра“. Иако је уставом прописано „узимање на одговорност искључиво од надлежних органа“, иако је „забрањена смртна казна за чисто политичке кривце“, тона дана је, 1907, убијен без суда, у затвору, од стране полицијских органа, један официр (са својим братом), пошто је откривен у покушају стварања контра-завереничке организације у војсци у циљу борбе против атентатора. Јавности је саопштено да су убијени „као бунтовници“ и „у самоодбрани“, пошто су, наводно, отели оружје од стражара — и на њих припуцали. Поводом тога, и због великог огорчења у јавности — (пошто се министар унутрашњих дела „[...] да некако што више задужи господу заверенике“ као ствараоце „новог реда ствари [...] затрчао у тој својој услужности и ревности [...]“) — опозиција је затражила од Скупштине да се министар унутрашњих дела, као најодговорнији, смени и преда суду, утолико пре што је и општа седница Касационог суда нашла да је крив, Скупштинска већина (радикали) није пристала на то, па се дискусија доцније, кадгод би се давала оцена рада влада — заоштравала на питању *права управних органа на употребу оружја и права суда да цени законитост поступака и тих органа* (да ли је оружје употребљено у случајевима који су законом предвиђени). Али, мада је Уставом јасно стављено у надлежност *суду да цени законитост поступака свих органа власти*, министар унутрашњих дела о коме је реч, одговорио је у скупштини: „Ко би се смео примити за министра полиције, кад би се још и суду признало право да цени, да ли је добио мандат за употребу оружја или не“ (Стенографске белешке са заседања Народне скупштине од 19 априла 1911).

Ипак, највише злоупотреба и кршења Устава и закона од стране власти, изгледа да је било у области примене прописа о избору народних посланика и посланика за самоуправне органе, (за среске и окружне скупштине), и права грађана на учешће у изборима. То је и сасвим разумљиво, пошто је реч о најбитнијој ствари: која ће странка добити већину у скупштини те према томе и образовати владу, односно и добити стварну власт у земљи. — Најчешће је у скупштини истицано да су пореске власти пред изборе давале „лажне извештаје“ о висини пореза присталица опозиције како би их онемогућили да гласају (пошто је право гласа било везано за плаћање непосредног пореза од 15 дин. годишње), док би накнадно, после избора, за иста лица достављали пореске „исправке“. Затим, да полицијски чиновници „изнуђавају оставке председника, кметова и одборника, који не припадају данашњем режиму“, као и да се „веома умножио број случајева да бирачки одбори по појединим општинама фалсификују изборне резултате у свом месту“ (Стенографске белешке са скупштинског заседања од

28 октобра 1910). Насупрот томе, скупштинска већина и влада су исте такве поступке приписивали опозицији за оне крајеве у којима је њен утицај на органе власти и становнике био пресудан, итд. Политичка историја Србије пуна је података о кршењу Устава и других закона у оној мери у којој су то налагали интереси друштвених слојева чији су се представници налазили у влади, а који се нису могли остваривати, како се у пракси показало, уз стриктну примену Устава и закона.

Међутим, парламентаризам се све до краја у Србији одржао. Краљ је остао углавном по страни међупартиских политичких борби. Томе су допринели и измењен однос политичких снага у земљи и међународне околности. После 29 маја повећао се, наиме, и број странака (од три на седам). Најјача радикалска странка се поделила у две странке — радикалску и самосталну. Затим, 1903 основана је и социјалдемократска радничка странка, што је било од великог значаја, пошто је ова странка дотле неорганизована и политички бесправну радничку класу, икупила и увукла у политичку борбу. — Све те странке, без обзира на разлике у њиховим програмима и у сватањима о практичној политици влада и без обзира на међусобна оптуживања у Скупштини и преко штампе — биле су сложне у погледу одбране парламентаризма и увек спремне да се супротставе евентуалним покушајима владара да узурпира власт. — Захваљујући, међутим, околностима под којима је дошло до промене династије и до избора Петра Карађорђевића за краља у његовим позним годинама, што је тако исто много утицало на крајево држање — политичке странке нису готово ни имале прилике да ту спремност и стварно покажу. С друге стране, међународне околности су непрекидно наметале и мобилизацију и збијање свих снага за одбрану најбитнијих интереса — привредног развоја земље и подизање индустрије, економско осамостаљивање према Аустрији и заштиту националне независности — а што је било угрожено и „даринским ратом“ са Аустро-Угарском и анексијом Босне и Херцеговине од стране Аустрије („анексиона криза“ од 1908) и Балканским ратовима, и, на крају и Првим светским ратом. Али, ипак, поред свега тога, одржању парламентарног режима у Србији је много допринела јака опозиција, или, тачније речено, сам однос политичких снага и у парламенту. — Већ на првим изборима за Народну скупштину самосталци, на челу са најистакнутијим и млађим интелектуалцима, углавном професорима, књижевницима и другим јавним радницима — добили су 66 мандата, према 75 старијих радикала. Смелији у предлагању политичких мера („радикалнији део радикалске странке“) — самосталци су готово редовно били у опозицији, тј. кад нису сами образовали владу, што се сасвим ретко дешавало, или кад су улазили у коалиционе владе, што се увек дешавало у тешким моментима по земљу. Тако јака опозиција и по броју посланика, а нарочито по саставу руководства, привлачила је на своју страну и неке посланике из других мањих партија незадовољних политиком скупштинске већине, односно владе. — Захваљујући закону о пословном реду у Народној скупштини, који владајућа странка, и поред настојања, није могла да измени, опозиција је сваки час водила опструкцију, (чак и за време Првог светског рата). — Осим тога, кори-

стећи слободу штампе за нападе на владу и владајућу странку — опозиција је успевала да за своје ставове све више придобија и јавност. Она је постепено стварала и „јавно мњење“ и њим се користила увек кад би радикали претерали у „упрезању државе“ искључиво у интересу припадника странке. Тако су буржоаске снаге сврстане у борби за власт у неколико партија, једна другу спутавале у претераном „кршењу“ Устава и закона, условљавајући тиме извесну равнотежу у политичким односима и у Скупштини, која је неопходна за одржање парламентаризма.

Подела власти на законодавну, извршну и судску — задржана је до краја. — Међутим, на скупштинским заседањима често су се чуле примедбе да се владе мешају у надлежност судова сугеришући одређене пресуде или ослобођење од казни кад су биле оптужене истакнуте владине присталице — и поред тога што је Уставом „забрањено мешање законодавне и управне власти у рад судова“ (чл. 146), и што су прокламовани и „независност судова у изрицању правде“ и „руковођењем при том искључиво законима“, а не и „политичким мотивима“. — Затим, судови су нападани због корупцираности многих судија, те је у Скупштини предлагано као примера да им се повећају плате, итд.

После ових кратких напомена из којих се види да принципи буржоаске демократије иако прокламовани после 29 маја 1903, нису увек и поштовани и стриктно примењивани, може се поставити питање *зашто су прокламовани и у чему је онда био њихов друштвено-економски и историјски значај за Србију?*

У борби против застарелих и превазиђених политичких режима, који су се у капитализму одржали на остацима феудалних економских односа (натуралној привреди и разним облицима кулука, као у Србији скоро до средине XIX века), буржоазија — која се тек јавља — тражи потпуно укидање тих заосталих односа, изражених и у аутократској владаочевој власти. — Затим, она тражи слободно и шире домаће тржиште, неспутавано повезивање са иностраним пијацама за пласирање робе и веће унутрашње политичке слободе. — Све јој је то потребно за развитак трговине, индустрије и других облика капиталистичке производње, у ствари, основних услова њеног опстанка као друштвене класе, односно и саме државе, чији органи треба у томе да јој послуже. — Претходно или истовремено је неопходно, разуме се, да се постигне потпуна национална независност онамо где је нема и неvezаност оних који стоје на челу државе искључиво за једну или за одређене земље у спољној политици, пошто то доводи, врло често, онамо где постоји, неразвијену земљу према развијенијој у колонијалан или полуколонијалан положај. — Србија је била до 1878 аутономна покрајина Турске и без права на склапање било каквих уговора са другим државама, те је у спољнополитичким и спољнотрговинским односима била везана за Турску. Из тих позиција Турска је морала утицати и на унутрашње политичке односе у Србији. — Кад се Србија ослободила — потпала је под врло јак утицај Аустрије. Аустрија је заступала Србију на Берлинском конгресу, због чега, нарочито после склапања „тајне конвенције“ којом је краљ Милан потпуно подредио Србију Аустрији — представници Србије нису

могли направити ни један смелији економски или политички потез према другим државама. И, од тада, преко 80% извоза Србије ишло је у Аустрију или преко Аустрије — уз најшира овлашћења у трговини за Аустрију. — Две странке које су се уз владара, смењивале на власти, — либерална и напредњачка — нису биле способне, будући без ослоњаца у ширим масама и услед својих ограничених политичких погледа — да се супротставе владарчевој неограниченој власти. То се најбоље показало кад су, после смрти кнеза Михаила, а за време малолетства Милана Обреновића, либерали довели Устав (1869), који је обезбедио и будућем владару неограничен политички утицај у земљи.

Као реакција на тешко унутрашње стање земље (врло заостала привреда — потпуни недостатак индустрије, — бирократски систем управљања и свемоћ полиције) јавља се, као што је познато, седамдесетих година XIX века први социјалистички покрет у Србији на челу са Светозаром Марковићем. У главном делу политичког програма захтевају се и укидање бирократије и проширивање унутрашњих слобода и народне самоуправе. Осамдесетих година, повезан са претходним покретом и са истим захтевима — јавља се, до тада најјачи и најмасовнији политички покрет — радикалски — који се први повезује са сељаштвом и увлачи га у активан политички живот. — Резултат борбе радикала представља Устав од 1888 који је и ограничено владара у вршењу власти и увео парламентаризам и проширио демократске слободе и успоставио — макар и половично — народне самоуправе (среске и окружне скупштине и среске и окружне одборе) — уз среске и окружне начелнике којима су самоуправни органи били подређени.

Пре доношења Устава, радикали су, у раду са масама, истицали познате буржоаско-демократске пароле о слободи грађана и народној суверености. Користећи се тешком ситуацијом у земљи и конкретним чињеницама о свим могућностима злоупотребе власти у постојећем личном режиму, они су указивали на сва преимућства својих предлога о државном и политичком уређењу земље над тим режимом. Ове пароле показале су се као врло успешно агитационо средство у мобилисању градске буржоазије и сељаштва и њиховом везивању за програм радикалске партије, што су радикали неоспорно знали. — Али, доношење Устава представља краткотрајну њихову победу. Доласком на престо прво Милана Обреновића, а затим и Александра (уз два државна удара) и враћањем устава од 1869, краљ Александар Обреновић је поново завео апсолутистичку владавину. Међутим, начин управљања краља Александра, са свим додацима из приватног краљевог живота (краљева женидба са Драгом Машин), потпуно су одударали од политичких кретања које су изазивали и усмеравали радикали већ од тренутка кад су се организовали. Зато је поново избио отпор против такве владавине, у који је сад увучена и војска. Завером је уништена династија Обреновића, и дата је пуна власт буржоазији, односно радикалима као представницима најширих њених слојева. Овога пута радикали нису морали нарочито да истичу буржоаско-демократске пароле — оне су ухватиле корена у народу и представљале су чврст и готово општи политички

програм, чијем је потпуном реализовању, по мишљењу најнапреднијих политичких група, сметала једино династија.

Преузимајући пуну власт, буржоазија, заступана од радикалске странке, организовала је поново државу на означеним демократским принципима. Ти принципи су прихваћени, јер на тадањем степену развоја капитализма у свету, и буржоазија у Србији не би могла даље развијати и свој капитализам од кога је њен опстанак и зависио. Зато је било неопходно да се и унутрашњи политички и државни систем Србије усклади са политичким и државним системима европских буржоаских држава са којима је, из истих разлога, морала убудуће долазити у економске и политичке односе. — Другим речима, и буржоазији у Србији за обезбеђење најбржег и свестраног сопственог просперитета, било је неопходно и уклањање апсолутистичке владавине и увођење буржоаско-демократске управе. — Али, с друге стране, њена настојања да уведе режим „погодан за буржоазију“ и за капиталистичку економију, неминовно ствара и друге прогресивне снаге, у првом реду радничку класу, које јој се супротстављају. И тако, док су буржоазији потребне шире демократске слободе за њене економске и политичке интересе, због чега и ступа у борбу против претходних режима, она истовремено није у стању да спречи — иако на томе настоји — да се друге друштвене снаге, које њена привредна политика рађа — и саме њима користе. Односно, не може да спречи да из развоја капитализма не извиру и такве противречности. Зато је принуђена да примењује половичне мере и никад до краја ефикасне, тј. кад дође на власт, да политичко-правне буржоаско-демократске принципе *релативно* примењује, да „крши“ Устав и законе и да државне установе покушава да „прекраја“ искључиво према својим политичким и економским потребама. Али, и поред злоупотребе власти у своју корист, владајућа буржоазија на почетку свога успона није у стању да у томе пређе границе које би потпуно угрозиле и све животне интересе и оних група које јој се у политичкој борби супротстављају, а да се и сама не претвори у своју сопствену супротност — у диктатуру једне групе буржоазије над читавим друштвом. — У крајњој линији, разуме се, све бржи развој капитализма томе неминовно води, али истовремено доноси економско и политичко разрешавање и нових друштвених снага на челу са радничком класом. Србија је, међутим, тек нешто одлучније закорачила тим путем између 1903 и 1914. И, управо, за толико за колико је и закорачила на том путу интензивног развоја капитализма, тај период је у том смислу, и био револуционаран за Србију. Јер, иако су владе тада покретале и „државни апарат“ и чак војску у борби против радничке класе, произишле из тог развоја (1903 Србија је имала само 4060 индустријских радника, а 1913 — преко 18.000), спречавајући њихово политичко организовање и политичко образовање (забраном растурања радничке штампе и поред „слободе штампе“), радничка класа, користећи се ипак „прокламованим слободама“, чије потпуно укидање је и својом политичком борбом спречавала, — организовала се и све више, у борби против капиталиста, покретала штрајкове (1910 — 47 штрајкова, 1911 — 75, 1912 — 65 — од којих су са успехом завршени — повећањем надница и скраћењем радног времена — 1910 —

77%, 1911 — 84%, а 1912 — 68%). Исто тако је радничка класа могла да подиже масовне демонстрације у градовима и пред Скупштином против конкретних мера влада на штету радника, као што је могла, и поред спречавања, да организује и првомајске прославе чак и у радне дане. У томе би, дакле, било и велико преимућство буржоаске демократије за Србију над ранијим режимом, што, наиме, њено увођење разрешава дефинитивно све производне и друге прогресивне снаге реакционарних и полуфеудалних веза, стварајући истовремено, снагом свога развоја, и најпрогресивнију друштвену и политичку снагу — пролетаријат. И тек ће пролетаријат својом даљом борбом, *правну једнакост*, тј. једнакост свих грађана пред законом, претварати у фактичку једнакост, као што ће на место формалне увести стварну демократију — постепено, разуме се, и увек у оној мери у којој буде и освајао власт.

Историски гледано, промене уведене у државноправном уређењу Србије после 29 маја 1903 представљају и завршну етапу унутрашње политичке борбе започете још у првом српском устанку када је од школованих војвођанских Срба постављено да у новој Србији — „закон буде воља вилајетска“. Још на првом кораку стварања српске државе војвођански Срби су, као што се види, настојали да заведу буржоаску законитост, оцењујући правилно смернице друштвеног и државног развоја будуће српске државе, замењујући у томе и одсутну градску буржоазију у Србији и њену идеологију. Затим, тек тада су остварене и тежње народних „дрвака“ и трговаца-сељака, угрожених у својим најбитнијим интересима начином управљања кнеза Милоша Обреновића после другог устанка, да се личност и имовина обезбеде „конституцијом“, — као и захтеви „уставобранитеља“ (после 1830) да се у Србији заведе „уставност и законитост“, на место кнежевог деспотизма и безакоња. На крају, остварени су напори свих друштвених слојева у Србији, изражени кроз буне у првој половини XIX века, а затим кроз масовну подршку радикалној странци, за што већом демократизацијом српског друштва и државе. Кад је остварена, највише користи је од тога имала имућнија класа, која је борбу и повела, али се показало да је и осталим класама, ако ништа друго, остављено много шире место за политичку борбу.

Пређени пут је био врло дуг и испуњен тешким унутрашњим сукобима и спољашњим ратовима. Због тога је за Србију и речено да „ни мање земље, ни бурније историје“. — Али је и та „бурна“ историја потврдила, као и много раније историје неких других народа, да пуно реализовање парола о једнакости, личним слободама и политичким правима човека, превазилазе оквире развоја буржоаске државе.

Један од највећих србијанских буржоаских научника је за радикале констатовао да је „њихово револуционарство било само интелектуални кицошлук“ (осамдесетих година XIX века). Кад су дошли на власт (1888), по мишљењу истог научника, — „радикали су се брзо научили опортунизму“ (4). — Тај опортунизам се испољио и после 1903, само што су сада, због раније стеченог искуства и измењених околности, показивали више зре-

(4) Слободан Јовановић: Влада Милана Обреновић, 1934, књ. III, с. 509.

лости и вештине у руковођењу државом. И, као што могућности остваривања демократских принципа превазилазе оквире буржоаске државе, тако и радикали, као најјачи и најизразитији грађански политички представници у Србији, нису могли, у свом „револуционарству“, да превазиђу оквире оне епохе, тј. капиталистичке, у којој су пре свега имали да воде рачуна о интересима владајуће класе којој су припадали. —

Што у оквиру те епохе и пролетаријат, који се рађа са буржоазијом и јача у оквиру поретка који она доноси, може понешто да добије — управо онолико колико покажу политичке снаге — то је само исто тако једна историска неминовност, потврђена и у политичко-правном развоју Србије између 1903 и 1914 године.

Др. Ружица Гузина.

НЕКА СХВАТАЊА ХАНСА КЕЛЗЕНА О ПОЈМУ ПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ И О МАРКСИСТИЧКОЈ ПОЛИТИЧКОЈ ТЕОРИЈИ

Увод. — О научном стварааштву професора Келзена код нас је мало писано. И оно што је писано није прешло границе чланака. Ми немамо такву монографију као што је Вроблевскова *Критика нормативистичке теорије права и државе Ханса Келзена* које је 1955. објављена у Пољској (1). Истина, она је донекле новина и у марксистичкој књижевности уопште у којој нормативизам проф. Келзена до сад није систематски обрађен, за разлику од богатства грађанске литературе о његовим гледиштима. Далеко је оскуднији биланс југословенске и опште марксистичке студије кад је у питању Келзенова критика социјалистичких државно-правних схватања. Ту, колико смо упознати, нема ничег обимнијег од неколико приказа, и то само његове *Комунистичке теорије права* (2). О другим Келзеновим радовима са социјалистичком тематиком дате су само успутне примедбе у извесним написима. *Политичка теорија болшевиизма* није ни поменута.

Зашто је овај научник, који је цео свој век посветио изграђивању пуритански чисте и једностране нормативистичке правне теорије, предузимао на почетку и на врхунцу своје каријере велике екскурзије у односу на свој животни правац, екскурзије у историју савремених доктрина, тачније у само једну групу доктрина — државноправна учења социјализма, тог ваљда највећег антипода нормативизма? Зашто се Келзен тиме бавио највише од свих најистакнутијих буржоаских правних теоретичара? Због чега у студијама из познијих година он третира не социјализам уопште, већ једино комунистичку идеологију? Да ли због њеног претежног утицаја у међународном радничком покрету?

То је сасвим разумљиво од стране мислиоца таквог формата као што је проф. Келзен. Први подухват представљао је покушај рашчишћавања са најсупротнијим идејама које су још тада почеле све брже да освајају пространства савременог друштва, тј. у крајњој линији био је то покушај преиспитивања своје научне савести да би се мирне душе могло приступити систематскијем изграђивању нормативистичке, тј. уско правне синтезе. О тадашњем Келзеновом покушају критике социјализма (3) проф. др. Ј. Ђор-

(1) B. Jerzy Wroblewski: „Krytyka normatywistycznej teorii prawa i państwa Hansa Kelsena”, 1955, Warszawa (резиме на руском језику). В. приказ С. Врчара у „Архиву за правне и друштвене науке”, 4/57, нарочито с. 517.

(2) В. приказе др. Р. Лукића у часописима „Анали за правне и друштвене науке Правног факултета у Београду” и „Југословенска ревија за међународно право”.

(3) B. Sozialismus und Staat, Leipzig, 1923, нарочито pp. 114–153, 194–208. Маркс или Ласал, Лајпциг, 1925, Диктатура партије [...] наведено према предговору др. Ј. Ђорђевића у књизи Х. Келзена: Општа теорија права и државе, Београд, 1953, с. 3. Упадљиво је да Келзен у селекцији својих одабраних радова о социјалистичкој државно-правној теорији наводи, што се тиче дела из предратног периода, само Sozialismus und Staat (В. The Communist Theory of Law, p. 1).

Ћевић каже: „Његово познавање марксизма је површно, а његова критика марксизма не прелази [...] ниво немачког либерала и формалног демократа (4). Други подухват резултат је тежње да се спроведе поновна расправа са учењем чије је дејство и разрађеност достигло размере које Келзен вероватно, то се може закључити из предговора *Комунистичке теорије права*, ни сам није очекивао (5).

Није само комунистички покрет напредовао. И Келзенова критика одмакла је напред (ма да му је велика сметња непознавање руског и осталих језика неопходних за боље праћење савремених аутентичних извора). Не може се више рећи да је његово познавање марксизма површно. И мада великим делом остаје у суштини либерал и буржоаски демократа, поред много погрешних закључака и мана у испитивању, он има и неких веома дубоких примедби, о чему ћемо се уверити касније (6). Такође, псеудосоцијалистичко рухо Келзенове критике марксизма је отпало (да парафразирамо совјетске рецензенте *Комунистичке теорије права* (7)). (карактеристично је да је Келзен већ после Првог светског рата био непомирљив противник марксизма, док је према осталим социјалистичким правцима показивао симпатије, а видећемо да још у *Политичкој теорији болшевизма* (1948), Келзен показује наклоност у извесној мери према лабуристичкој политици у Енглеској).

Највећи ниво, мислимо, Келзен је постигао баш у *Политичкој теорији болшевизма* која је први корак репризе његовог отискивања у проучавање идејне ефере социјализма и у којој после Другог светског рата улази систематскије баш у област политичке науке, а, исто тако, и политичке теорије марксизма као такве. У њој нема тако несхватљивих погрешки као што је повремено интерпретирање марксизма на основу шаблонског супротстављања Марксових мисли из неохегелијанског периода и зрелијих фаза његовог развоја, односно нема тумачења марксизма на неким местима искључивим коришћењем неохегелијанског периода који је и сам Маркс у много чему критиковао. Тако, на пример, Марксова докторска теза (8), па чак и једно писмо оцу из студентских дана служи. Келзену као подлога за критиковање научног социјализма (9). Кажемо несхватљиве су те погрешке у фундаирању критике ако се не претпостави да су оне тенденциозне или израз сувише круте формалне логике њиховог аутора (10). *Политичка теорија болшевизма* је шира по предмету, а доста ужа по опсегу од *Комунистичке теорије права* која је, бар засад, последња реч Келзена о марксизму.

Схватања професора Келзена о појму политичке науке. — *Политичка теорија болшевизма*, иако релативно мала студија, кон-

(4) Наведени предговор, с. 5.

(5) *The Communist Theory of Law*, New York, 1935, p. 3.

(6) В. др. Р. Лукић: Друштвени услови одумирања државе и права, „Архив за правне и друштвене науке“, 1—2/60, с. 35—38.

(7) В. „Советское государство и право“, 3/57, Москва, приказ В. О. Богданова и А. В. Туманова.

(8) Исто, с. 17.

(10) Упор.: Дискусија „Око округлог стола“ о актуелним проблемима марксизма, „Наше теме“, Загреб, 1/60, с. 53—127.

центрисан је израз Келзеновог мишљења о научном социјализму и, према томе, најважнији и најадекватнији извор о томе. С друге стране, појављивање извесних социолошких и аксиолошких дисонанци, које су јерес по нормативистичком исповедању проф. Келзена, чешће је овде него у осталим његовим делима, *Комунистичкој теорији права* и поготову у *Општој теорији права и државе* од 1945, а о искључиво позитивистичком *Праву УН* да се и не говори. Дакако, један од разлога је сам предмет политичке теорије, (11), која не може бити чиста теорија права и државе (12). Затим ту долази и изразито социолошки карактер саме доктрине коју анализира (то важи и за *Комунистичку теорију права* (13). Међутим, ако се Келзеново научно стваралаштво посматра са самог његовог, келзеновског становишта, он никако не може оправдати прикривене аксиолошке девијације. Келзенова најкрупнија замерка марксизму за његов „научни“ грех јесте то што је најдаље отишао у сједињавању своје врсте науке и аксиологије. Чак и у класичној, чистој Келзеновој *Општој теорији права и државе* има дисхармоничности (14). А у *Политичкој теорији* већ на првој страни појављује се први и основни субјективни вредносни суд аутора: Сврха „овог дела“ [...] је одбрана правне идеје демократије (значи не објективно рашчлањавање, већ, како би проф. Келзен рекао, одбрана правне, што је исто што и праведне идеје према којој Келзенова научна савест заузима негативно држање — АС), „наспрот неправедне идеје да је партија диктатуре институција самоопредељења слободног народа“ (15). И даље, што је још интесантније, видљиво је ауторово прећутно слагање са настојањем енглеске нације под лабуристима да дође до крајњег циља, који је, према проф. Келзену, једнак совјетском крајњем идеалу, али корача еволутивним и истински демократским путем, наспрот совјетском аутократизму. Само, приметимо да у другим одељцима и у *Комунистичкој теорији права* проф. Келзен не верује у остварљивост таквог циља. И оно што је најзначајније за аксиологичност ових излагања „Тумачење демократије садржи одлуку (избор — А.С.) у погледу два у основи различита процеса, од чега ће мо-

(11) У „Комунистичкој теорији права“ проф. Келзен каже: „ниједан озбиљан буржоаски писац који није присталица теорије природног права не искључује из своје дефиниције права друштвени поредак који је у интересу владајуће класе и већина буржоаских писаца сигурно неће порећи да је постојеће право више у интересу једне класе него друге [...] Ако буржоаска правна наука не уводи класни елемент у појам права [...] то није зато што не зна за класни карактер друштва“ (цитирано према др. Р. Лукићу: *Теорија државе и права*, I, Теорија државе, Београд, 1960, с. 125). Ако класни карактер државе није предмет правне науке, онда он мора бити предмет неких других друштвених наука, дакле и политичких, а то је већ залажење и у социологију, што ни Келзен, баш према свом схватању, не може избећи када се бави проблемима политичке науке. Друго је питање што и према многим буржоаским ауторима, на пример, по проф. С. Friedrich-у, концепција права, која не узима у обзир друштвену стварност и људско искуство, не може имати филозофски значај (В. *The Philosophy of Law in Historical Perspective*, Chicago, 1958).

(12) У наведеној „Општој теорији права и државе“ (с. 13) говори се да су аксиолошки судови суже политике, односно предмет политичке теорије у ненаучном смислу речи (упор. Политичку теорију большевизма, с. 9). Дакле, повезано са Келзеновом дефиницијом социологије, научно политичка теорија је грана социологије. Келзен углавном није довољно дубок социолог.

(13) За Келзеново схватање социолошког метода вид. нарочито: „О границама између правничке и социолошке методе“, Београд, 1927.

(14) В. др. Ј. Ђорђевић: Исто, с. 9.

(15) Слобода је, према „Општој теорији права и државе“, предмет субјективног, аксиолошког суда.

жда зависити судбина људског рода" (16). Овим последњим је цела књига стављена под некакво аксиолошко знамење, које је утолико лошије што је једнострано и непродубљено; у ствари, што је најтеже за проф. Келзена, исувише је субјективистичко, јер се совјетски пут потпуно одбацује без свестраног обухватања и анализе чињеница.

Ако се остави по страни доктринарна фразеологија проф. Келзена о поменутим путевима, практичан циљ његове аргументације, по свему судећи, јесте стављање под сумњу „удруживање Совјетске Уније и западних сила које је њима наметнуто од стране Повеље Уједињених нација, а што је створило проблем да ли, са становишта различитости њихових политичких система, сарадња може да се оствари у оквиру релативно централизоване међународне организације" (17).

Иначе, да би одбранио „праву" идеју демократије проф. Келзен полази од правилне поставке да је неодржива подела демократије на формално-политичку и суштинско-економску (18). Али, затим, он извлачи парадоксалне консеквенце да у комунистичком свету, како би западњаци рекли, нема уопште демократије. Келзен не узима у обзир постојање два типа демократије, од којих је социјалистички, марксистички (да употребимо неадекватан термин проф. Ведела) виши квалитативно, и да он има разне појавне облике и фазе. Келзеновска демократија не излази из политичког домена, тако да јединство економске и политичке демократије остаје ван домаћаја његове конструкције.

На страну чињеница да је Келзеново карактерисање владавине лабуриста у смислу истинске демократичности и могућности постизања социјализма еволуцијом (што значи сасвим друго од марксистичке употребе атрибута еволутивни за релативно мирни пут социјализма) закључак који се не може примити без озбиљне дискусије о његовој тачности. Много је важније да Келзен таквом сврхом својих радова противречи једној келзеновској битној карактеристици политичке теорије, односно, како он прецизира, теорије о политици. Келзен каже: „Као научник природних дисциплина, тако и научник политичке дисциплине [...] посматра своје објекте споља и региструје непристрасно оно што види као да није лично заинтересован" (19). Таква лична научна декларација може се упоредити са реалистичким ставом буржоаскодемократског писца Х.Б. Мејоа у делу *Демократија и марксизам* да је „потпуну неприкосновеност тешко домашити с обзиром на присутност идејног опредељења код самог истраживача, што не значи да научник не треба да уложи све напоре да се приближи тој непристрасности. Баш његово демократско убеђење (тј. буржоаско-демократско — АС) и интелектуална част то захтевају (20)". А проф. Жан Мејно у предавању

(16) The Political Theory of Bolshevism, p. 2.

(17) Op. cit., p. 1.

(18) Као што то чине Б. Расл и још извесни западни теоретичари (В. о томе др. Ј. Ђорђевић: Уставно право ФНРЈ, Београд, 1953, поглавља о демократији).

(19) The Political Theory of Bolshevism, p. 8. — Упор. Љ. Тадић: „Проблеми идеологије у Келзеновој „чистој теорији права", „Преглед", 1—2/60, Сарајево. В. још о односу науке и идеологије др. М. Марковић: Наука и идеологија, „Наша стварност", 1959, Београд; Р. Ратковић: О односу науке и идеологије, „Социјализам", 1960.

(20) Mayo: Democracy and Marxism, New York, 1955, pp. VIII—IX.

„Неке опаске о политичкој науци“ подвлачи: „потера за апсолутном непристрасношћу је вероватно самообмана“ (21), премда треба налазити средстава да субјективност буде што мања. Проф. Мејно се чак позива и на открића у микрофизици да је субјективност стални гост чак и у природним наукама (21a). Тим пре је проблем ограничавања пристрасности, јер њено потпуно отстрањење овде поготову не може доћи у обзир, веома тежак у друштвеним наукама с обзиром на специфичност њиховог објекта, премда су научници-субјективисти, како у друштвеним тако и у природним наукама, по свему судећи, на погрешним позицијама.

Келзенова ознака апсолутне објективности, поврх тога пасивистичке, у дефиницији политичке науке почива на вештачком ограђивању политичке науке непрелазним опкопом, што проф. Мејн рецимо у далеко мањој мери чини (22) од политичке аксиологије или, како је на Западу обично зову, политичке филозофије. Мање поверење у политичку аксиологију него у политичку теорију потиче због њене веће близине политици у којој проф. Келзен и слични занемарују научне елементе. На тај начин се проф. Келзен труди да спасе политичку науку од било какве субјективности. Он, а слично и проф. Мејно, у крајњој линији, сматра да је политичка теорија наука а да политичка филозофија то није, већ да је она нека спекулација платоновског стила у лошем смислу или Кантова ствар по себи. Уствари, давно је прошло то време. Политичка наука и политичка аксиологија су две научне дисциплине које посматрају исти и веома широк предмет у различитим аспектима, који су можда предмети (ужи) своје врсте. У политичкој аксиологији је главно *de lege ferenda*, с тим што њена подлога мора бити *de lege lata*, док у политичкој теорији се главно изучавање *de lege lata* — врши с обзиром на *de lege ferenda*. Међутим, субјективност није могла никад бити искључена ни из науке у ужем смислу ни из аксиологије. Ствар је у томе која је субјективност у питању, да ли је на линији прогреса као и да ли је слепа страст или разумски односно емоционално ограничен елемент личности. Природно је да пристрасност има веће могућности на подручју аксиологије. (Чак и у толико субјективистичкој сфери као што је књижевност, пристрасност се ограничава једном другом емоционалном тежњом ствараоца — жељом за истином. Тако Ђ. Лукач у својим *Огледима о реализму* подвлачи да је Балзак, упркос симпатија за аристократију, баш због своје борбе за истину најдубље анализирао њену декадансу. Захтевати од научника или уметника ледену објективност, без ичега емоционалног, значи осудити га на осиромашење инвентивности и еснафски дух истраживања).

(21) „Архив за правне и друштвене науке“, 4/59, Београд, с. 509.

(21a) У једном чланку др. Б. Шешића о том проблему у природним наукама (Истина и вероватноћа. „Филозофија“, Београд, 1/59) указује се на друштвене и идејне утицаје, поред објективних околности и могућности истраживања, због којих су крајњи субјективисти физике, међу њима чак и научници капацитета Нилса Бора и Хајзенберга, конструисали појам пробабилитетских, статистичких законитости и тиме и све своје резултате ставили под ултраскептички знак питања.

(22) Неопходно је нагласити да проф. Мејно долази ту у контрадикцију са својим схватањем непристрасности у политичкој науци. Он у тим пасусима у сваком случају није јасан (Н. д., с. 513—514).

Келзенов напад на субјективност је припрема за оптуживање марксистичке теорије да је слуга политике и то такве која је само ново издање теологије у извесном смислу, да је марксизам врста морала и то лошег морала, од чега се и многи буржоаски теоретичари ограђују. Но, Келзенова критика је, с друге стране, још један подстицај за дијалектичко-материјалистичко негирање стаљинистичког гледања на партијност које је неопрагматизам деформисане врсте и које фактички обезбеђује и деперсонализује све сем бирократије.

Кад је реч о спонтаној аксиологији самог проф. Келзена, мора се рећи да ништа није горе него прокламовати потпуно одбацавање једне концепције која се, баш због тога, потајно појављује. Уколико је писац то намерно урадио, онда задобија положај за креирање злонамерних апсурдних или једностранних формулација — са могућношћу да истиче своју неодговорност. Ако је аутор то несвесно учинио, зло је можда још веће, јер тада дотична појава њиме стихиски влада. Конкретно, овде се има у виду штетан одраз тога што Келзен није научно расправио питање аксиологије и удео субјективности баш у његовом приступу појединим проблемима.

Само, призна ли Келзен неопходност инфилтрације политичке аксиологије у политичку теорију, тј. науку, тада долази у ситуацију да ода признање марксизму као научној доктрини која је најдоследније извела синтезу политичке науке и политичке аксиологије са битним уделом субјективности воље пролетаријата као одраза његовог објективног положаја. Тада би требало да потврди да је суштинска Марксдова идеја о дезалијенације човека (23) заснована на социолошкој поставци да је човек гравитационо средиште друштвеног развика (24), зато што је најважнија производна снага (25), потпуно тачна. Овде се Келзен научник — норманиста супроставља Келзену — поборнику људских права и слобода.

Проф. Келзен сужава природу политичке науке и у једном другом смеру. Из њеног објекта он избацује право, ваљда зато што је држава, по њему, само персонификација права. Проф. Лукић у једном чланку закључује да, према Келзену, државе као посебне категорије и нема (26). Стога, лидер нормативизма, у следству тих својих мисли, изостављајући оно што ми сматрамо правом, вероватно сматра да изоставља само она правна питања која не падају у област персонификованог права. Међутим, она су за њега најважнија; највећи правни пуританизам је достигнут баш у неперсонификованом подручју права, а држава је само његов дериват. Келзен чува ту цитаделу нормативизма од додира са социологијом. Тиме он крњи политичку науку. Наведимо одломак Келзенове дефиниције политичке науке: „Анализа различитих облика државног поретка [...] и испитивање типичне

(23) В. А. Лефевр: Дијалектички материјализам. Критика свакидашњег погледа на свет, Загреб, 1959.

(24) В. поменуто „Дискусију око округлог стола“, с. 106—110.

(25) В. Др. М. Ерић: „Човек као производна снага. Совјетски теоретичари о садржини појма „производне снаге“, „Преглед“, Сарајево, 9, 10, 1959. — Нама се чини да није разрађено питање марксистичког хуманизма у смеру аргументисања да он није само моралистичка категорија, већ материјалистички заснована концепција повезивањем дезалијенације — најважнијег и универзалног појма марксизма — са тезом о човеку — најважнијој производној снази.

(26) Др. Р. Лукић: О основним идејама Х. Келзена, „Архив за правне и друштвене науке“, 4/51, Београд, с. 631.

садржине државног поретка, нарочито принципа либерализма и етатизма задатак је политичке теорије као науке о држави" (27). Цитат треба само упоредити са једном реченицом из *Опште теорије права и државе* (с. 20) „Овај суд (вредности — А.С.) разликоваће се према томе да ли је [...] решење дао неко ко личну слободу сматра за највише добро (либерализам), или неко за кога друштвена сигурност и једнакост свих људи вреди више него слобода (социјализам).“ Мало касније ћемо видети да је у *Политичкој теорији болшевиизма*, издатој три године касније, идентификован марксизам са анархизмом који, баш обрнуто, тражи претерану слободу и који је далеко од тога да је жртвује једнакости и друштвеној сигурности (на страну што су оба поистовећивања погрешна). Контрадикција је очигледна. Може се на то одговорити да се Келзен либерализмом и етатизмом бави као хладнокрван научник. Но, то је према самом Келзену неизводљиво. „Правда је ирационална идеја. Ма колико неопходна за људску акцију, она је недоступна сазнању“ (28). А пошто судови вредности, који су суштински за либерализам и етатизам, јесу судови правде, то би произилазило, сходно нормативистичком резонувању, да је научно дискутовање о либерализму и етатизму немогуће, јер се не открива суштина, и да је политичка наука без изузетака псеудонаука. С друге стране, Келзен овим научним „светим ратом“ против аксиологије и субјективног чиниоца обраћа пажњу гносеологије на факт да је најмања доза субјективности могућа у позитивистичкој анализи, већа у социолошкој, а релативно највећа у аксиолошком разматрању. Социологија испитује каузалитет који делује кроз људска бића, тако да је и сам социолог карика тог ланца узрочности.

Све досад изнето говори нам да се у Келзеновим делима, упадљивије можда него код већине других теоретичара, одржава законитост да и они доктринари, који су у једностраном приступању предмету изучавања најдоследнији, не могу а да бар у неколико не сиђу са пута „сјајне изолације“, који је поставила њихова идеја — водиља. Тамо где остају, упркос свему, постојани, скоро је решен апсурд или нетачност. Нерашфишћеност аксиолошког момента повећава идолатрију немогуће чистоте и једностраности.

Келзенова критика Марксистичке политичке теорије — (Критика марксистичких схватања о друштвеној суштини пролетерске државе). — Такав утисак може да се добије већ из самог рашчлањавања наслова *Политичка теорија болшевиизма, Комунистичка теорија права*. Келзен узима званичан, све до недавна, назив совјетских комуниста као корен свог термина за етапу марксизма у XX столећу. Исувише олако баратајући терминологијом, што је приметно код буржоаских теоретичара кад говоре о марксизму, он се труди да механистички идентификује лењи-

(27) The Political Theory of Bolshevism, p. 8. Упор. „Предмет политичке науке је активност управљена на формирање и обезбеђење друштвеног поретка нарочито државног (H. Kelsen: What is Justice?, Berkeley and Los Angeles, 1957, p. 356). В. још Р. Ратковић: О предмету и месту политичких наука, „Наша стварност“, 2/59.

(28) Општа теорија права и државе, с. 27.

низам, тај марксизам епохе империјализма, како је чак и сам Стаљин морао да га назове, и бирократско етатистичке идеје овог последњег. Покушај идентификације је у томе да обоје чине ступење ревизије марксизма, да је стаљинизам као скретање од лењинизма и марксизма само природан наставак Лењиновог скретања од марксизма. Келзенова конструкција је само наизглед квантитативно различита од мишљења западног социјалдемократе Стернберга (29) да је Лењин извршио неправилне измене у начелима марксизма. Таква мисао, мада у битно мањој мери, појављује се код једног бившег шпанског комунистичког првака Хесуса Ернандеса који је у доле наведеном делу по убеђењима готово доследан марксист (30). Квалитативна разлика према Келзеновој комбинацији је та што они мање или више то тврде за извесне Лењинове важне тезе, док проф. Келзен фронтално напада цео лењинизам као деформатора угаоних каменова учења Маркса и Енгелса. Проф. Келзен неће стати на томе. Он конструише контрадикције између теорије и праксе марксизма, контрадикције између фашизма, марксизма и сл. који су, он то стално наглашава, потекли сви из Хегелове школе (не водећи рачуна о Фојербаху и француским материјалистима као важном извору марксизма), контрасте према хегелијанизму итд., од свега тога он прелази на завршни удар, на проналажење инхерентних раскорака код појединих носилаца марксистичке идеологије, највише инсистирајући на стаљинизму као декаденцији марксизма. Но, проф. Келзен, осуђујући стаљинизам, и у извесним пасусима дајући оштроумне примедбе, промашује у ствари своју мету. Критиковати стаљинизам као етапу марксизма је слично, у широком поређењу речено, као кад би критиковали савремену западну социјалдемократију као степен развоја научног социјализма. Проф. Келзен се поводи за Стаљином, природно из својих разлога, у претварању назива лењинизма у нимбус који треба да покрије бирократску природу стаљинизма.

Интересантно је у вези с тим да, према проф. Келзену, не постоји чвршћа зависност између садржаја државе, тачније величине њене интервенције у друштвене односе, и облика државе. (Овде он напушта своје становиште из *Опште теорије права и државе* с. 275, 288—289.) Уколико је ово у извесној мери тачно за либералну државу, то се не може рећи, историја то показује, за тоталитарну државу, која је у епоси своје зрелости нужно аутократска. Такође, није тако неоспорно да су демократија, аутократија, итд., само облици политичког режима. Пре свега, изгледа, постоји извесна корелација између стања у друштвеним односима и облика државе (по правилу), например, у раном америчком друштву релативно мање неједнакости између класа и слојева изразиле су се у веома јаком буржоаском демократизму државне организације (31). Конфигурација друштвене масе је крајњи извор државне организације и правних норми. Затим, по Марксу, демократски облик је типичан за државу прелазног периода. Ту

(29) Ф. Стернберг: „Социјализам и капитализам пред судом светске јавности“, Београд, 1954.

(30) Х. Ернандес: „Републиканска Шпанија и СССР“, Београд, 1952.

(31) В. др. Ј. Борђевић: „Основни типови локалне самоуправе у свету“, Београд, 1937 (одељак о америчкој локалној самоуправи); Е. Пусић: „Америчка управа“, Загреб, 1956 (историски део).

нема варијабилности као у буржоаском типу државе, тј. могућности аутократизма који неће реметити класну суштину. Следејући томе, мислимо да би се могло рећи да, у прелазном периоду, демократија, паралелно са самоуправом као обликом државног уређења, пролази кроз квалитативну промену тј. скок — прелажење из категорије државног облика у обележје типа државе. А тип државе обухвата суштину државе дате друштвено-економске формације. И даље, Диктатура пролетаријата која укључује, поред осталог, и држазу, у социолошком смислу је и демократија. Стога, што не води рачуна о свему томе, проф. Келзен не улази у разтике између стаљинистичке ревизије марксизма и лењинизма као даљег унапређивања марксистичке теорије и праксе.

Привлачи посебну пажњу Келзенова тврдња да тоталитарна држава може бити демократска. Онда један део његове критике отпада. Заиста за тоталитаризам СССР-а он не налази изразито лоше речи. Њега држава Левијатан која „све види и све чује“ много не забрињава, зато што не води рачуна да је у дужим временским размацима зрели тоталитаризам база аутократије. Проф. Келзен, на том проблему, критику усмерава на доказивање нереалности марксистичке теорије; тоталитарна совјетска држава оповргава реалистичност, према проф. Келзену, анархоидне марксистичке теорије одумирања државе. Тек у излагањима о облику државне организације, у овом случају о демократији, он покушава да нанесе одлучан ударац марксизму. Тек ту се појављује изразито и као рефрен стално рђаво мишљење о совјетском режиму (можда би се могло претпоставити да би проф. Келзен, оценивши тоталитаризам потпуно негативно, био у недоумици шта да ради са проблемом лабуристичког експеримента који је крио тоталитарне тенденције). За чистог правника проф. Келзена је и у политичкој науци много важнија форма од садржине (мада је то иначе парадоксално становиште), јер он и позитивноправне норме схвата формално (32), изводећи их на крају крајева из хипотетичке пранорме. Узгред речено, Келзеново уствари природноправно решење *sui generis* помоћу пранорме, иако погрешно, има, као и оригинално природно право, изванредно значај за социологију, за одбацивање тезе да је држава фабрика права а у сврху утврђивања класне воље као друштвене норме која у основи, уз допринос друштвених организација које је подржавају, диктира линију држави и праву (33). Келзен се усредсређује на питање демократије вероватно и због практичних разлога. Крајњи циљ марксизма веома је далек. Оно што је ту и што је првенствено одрази став правника практицисте, јесте проблематика државне организације, опипљива и динамична пред његовим очима. Келзеново оцртавање државне садржине је не мање оскудно. Проглашавајући радијус државне интервенције за друштвену суштину државе, Келзен стаје на пола пута, јер је друштвено-економска формација крајња суштина државе. Поред тога, он меша питање државне интервенције која је либералистичка

(32) В. предговор др. Ј. Ђорђевића у књизи Х. Келзена: Општа теорија права и државе, с. 5.

(33) О Келзеновом схватању природног права в. нарочито Н. Kelsen: Justice et droit naturel, „Annales de philosophie politique“, 3/59.

или тоталитаристичка са анархизмом који он покушава да утисне марксизму као крајњи идеал, што није ништа друго до проблем друштвено-економске формације. Но, Келзен постиже једну натегнуту хармонију тако што посматра наводни крајњи циљ марксизма само кроз призму — друштво без државе — што би свакако било обележје и то веома важно комунистичког друштва, али само деривативно, пошто је у комунизму битна сама целина друштвених односа, у крајњој анализи односи производње, тј. друштвена својина. Закључак је: Келзен преувеличава питање облика политичког режима, не узимајући свесно научно у обзир квалитет њихових социолошких елемената, као што је, на пример, учешће становништва у владавини, омаловажавајући проблем државне интервенције, лабавећи њихове међусобне везе преко мере, губећи из вида потпуно бит друштвено-економске формације.

Келзенов приступ марксизму је филозофски, али у Келзеновском смислу, у смислу одбацивања филозофије, пошто она има субјективистички карактер. Разматрајући Хегелов етатизам и одмах после тзв. анархистичко учење Маркса и Енгелса, Келзен тежи да потврди своју поставку да због неодбацивања критеријума вредности може из Хегелове филозофије да проистекне марксистичка филозофија, чији је циљ анархистички, а која је, према њему, само модификација хегелијанства. Да се не задржимо на томе што се Келзен не удубљује у различите анархистичке групације (он их чак и не помиње). Његово становиште да су, телеолошки речено марксизам и анархизам синоними не стоји већ стога што оба правца имају толико различита становишта о средствима за постизање циља (а то и сам Келзен признаје) да та различитост у средствима у многоме мора резултирати и у различитости циљева. Анархизам је, чини нам се, добрим делом сличан егзистенцијализму у снижавању колектива пред људским јединкама. Насупрот егзистенцијализму анархизам је оптимистичан, тј. машта о неограниченој стваралачкој снази индивидуа и о неминовности стварања новог друштва искључиво захваљујући њиховој вољи и моћи. То ново друштво у бити није заједница, упркос, например, Кропоткинове теорије народних комуна, од чега се лабавије и нестабилније вероватно ништа више не може замислити. Друштво анархије упрошћено речено према анархистичким идејама, је напоредно егзистирање индивидуа, механички агрегат, тј. квази-заједница коју може да напусти или не појединац или група кад год јој то падне напамет. Леп пример анархистичког назови колектива је одред „Бура“ у делу *Хлеб А.* Толстоја који живи од данас до сутра.) Не водећи, или само наизглед и наивно водећи рачуна о производним снагама и сложености друштвеног устројства, анархизам је у својој сржи, могло би се упрошћено рећи, варијанта метафизичког, субјективног идеализма који од сваког човека прави карлајловског хероја (34). Изједначивати га са Марксовим комунистичким, тако рећи органским друштвом огромним производних снага, чврсте асоцијације произвођача, јесте знатан лапсус. Тако површно Келзен би могао здружити по циљу и утописки социјализам са марксизмом, а они, осим

(34) Упор. др. О. Мандић: „Анархизам као друштвена појава“, „Архив за правне и друштвене науке“, 1—2/60.

неких сличности, имају битне супротности (35). Чудновато је да је само четири године раније Келзен великим делом изједначавао марксизам и либерализам, док овде либерализам супротставља марксизму с обзиром на њихове ставове према економици (36). Келзен иде и даље. Он истражује филозофски корен марксизма. Прилаз почиње са рашчлањавањем Хегелове филозофије историје и дијалектике да би доказао да су оне неосноване, што за данашњег научника није тешко, услед њиховог данас анахроничног обележје класичног идеализма, а после тога да би све то на неки начин импутирао Марксу. Верно се држећи девизе да је формална логика једино логична, Келзен безразложно тврди да Маркс, помоћу дијалектике, покушава да представи своје спекулативне вредносне судове као законе стварности. Он истина не иде толико далеко као проф. Мејо који у одељку о дијалектичком материјализму (најслабијој партији књиге) (37) чак говори да је Маркс присталица Хегелове тријаде. Изазива пажњу то што Келзен уопште не задржава свој поглед детаљније на материјалистичкој страни дијалектичког материјализма. А и Мејо у томе делу знатно мање говори о материјализму. Можда им највише пада у очи дијалектика због њеног динамичког и борбеног карактера (38).

Нарочито пажњу привлачи Келзенов покушај да пронађе контрадикцију између једног од оснивача и једног од „настављача“ марксизма. Келзен се труди да, на основу стварно недовољно одређене стилизације познатог Енгелсовог пасуса о одумирању државе, не узимајући у обзир остале његове и Марксове мисли, докаже да је Енгелс замишљао прелазни период као релативно кратак рок у коме ће држава одумрети, што би опет требало да представља потврду Келзенове мисли о марксистичкој трансформацији жеља у друштвене законитости. Међутим, „настављач“ Стаљин, уочи Другог светског рата, поставио је да је СССР остварио прву фазу комунизма — социјализам — а прелазни период далеко од тога да је био завршен и

(35) У Општој теорији права и државе Келзен је више ушао у појам друштва анархије. Ту је оно окарактерисано као стање без друштвеног поретка. Овде Келзен индиректно тврди да је комунистичко друштво (где се важност друштвеног поретка, по правилу, заснива на сталном пристанку свих чланова друштва) различито од анархије само у области идеја. Келзен каже: „У друштвеној стварности највиши степен политичког самоопредељења, тј. стање где је немогућ сукоб између друштвеног поретка и појединца, једва се може разликовати од стања анархије. Нормативни поредак који регулише узајамно понашање појединаца је потпуно измишљен ако је сваки сукоб између поретка и лица на која се оно примењује а priori искључен“ (с. 274). Најпре, у комунистичком друштву овај сукоб није искључен, али је веома мали. Затим, у стању анархије члан заједнице може да прекрши норму са чијим је доношењем био сагласан и да не претрпи санкцију. У комунистичком друштву ако постоји једногласност у доношењу, мора бити једногласности и у спровођењу норми. Даље, нигде класици не говоре да ће се у комунизму увек захтевати једногласност да би се донеле и спровеле одлуке. Напротив, већинско начело ће и тамо важити. Али, због високе свести и нивоа производње, постојаће углавном једногласност. Норме ће бити углавном само инструмент оријентације. Под тиме подразумевамо да ће норме бити тако примењиване да ће само изузетно бити потребна претња казном односно њено извршење. Нове производне снаге — нуклеарна енергија, електроника и аутоматика — поготово са обзиром на њихове перспективе, као снаге нове индустријске револуције, јесу коначна потврда исправности марксистичког предвиђања (В. Д. Савићевић: „Неки друштвени аспекти нове индустријске револуције“, „Наша стварност“, Београд, 9/60).

(36) „Општа теорија права и државе“, с. 20—21.

(37) В. одељак о дијалектичком материјализму.

(38) В. G. A. Wetter: *Dialectical Materialism*, London, 1959.

држава је стојала чвршће него икад. Необично је да Келзен, који пажљиво прати колико је тада била јака совјетска државна машина, није зашао и у друго, с тим повезано важно питање, колико су Стаљинове речи о социјализму имале реалну позадину. Напротив, Келзен им потпуно, бар у контексту, верује. Да ни сам Стаљин није баш био много убеђен у оно што је рекао доказује чињеница што је све до краја свога живота, после ове формулације, скоро без изузетка говорио о томе да се у СССР-у остварује социјализам а не комунизам како би то произилазило ако би његова претходна формулација била тачна. Ипак, Келзен уочава чворну тачку пролетерске државе. Она углавном сем у почетној етапи, не сме изграђивати социјализам.

Посредним путем он жели да генезу Стаљинове теореме о функцијама социјалистичке државе, која противречи Енгелсовом гледишту, стави Лењину на терет (39). Та жеља је очевидно илузорна. То он сам открива када нешто касније каже да је у погледу функције државе и њеног одумирања, што је узајамно везано, Стаљин „морао кориговати не само Маркса и Енгелса, већ такође, што је за бољшевика деликатнији задатак, — и Лењина“ (40). Један од разлога Келзеновог неисправног тумачења Лењиновог писања о одумирању државе јесте његов пропуст да узме у обзир да су класици увиђали јачину и дужину трајања класних заостатака у социјализму.

Проф. Келзен доста успешно полемише са познатим Стаљиновим скупом идеја о одумирању једне или мањег броја пролетерских држава кроз њено јачање услед капиталистичког окружења и о адекватним функцијама пролетерских држава. Келзен с правом пита, донекле слично проф. Р. Лукићу у његовој *Теорија државе и права* (41), да ли је заштита социјалистичке својине „[...] од криминалаца могућа без механизма насиља“, тачније без државе. Заиста се долази у недоумицу — каква је то моћ лопова и мангупа и то у развијеном социјализму где баш не би требало много да их буде, када читава једна држава мора да им се супротстави (42). Шта онда уопште остаје од Стаљиновог закључка да је снага социјалистичке државе потребна само због спољног капиталистичког окружења и због домаћих шпијуна убица и сл. најмњених од иностранства, док је у „кући“ све у реду. Келзен на то не даје одговор. Међутим, веома интересанту претпоставку чини проф. Лукић о фактору имовинских неједнакости као узроку задржавања остатака државног апарата за насиље чак и у високо развијеном социјализму.

Келзенова критика марксистичких схватања о партиском систему у пролетерској држави. — Ако Келзен не одговара на своје питање, то он покушава да кроз проблем тзв. капиталистичких најамника у оквиру совјетског система истакне још један аргумент за безизузетну вредност начела вишепартијског система. Конкретно, овде је реч о сукобу између стаљинистичких и антистаљинистичких, троцкистичких и осталих политичких снага у СССР-у, коју је кулминирао у познатим чисткама уочи Другог светског рата. Не улазећи више у Келзенову анализу ових борби која добрим делом

(39) *The Political Theory of Bolshsevim*, p. 26.

(40) Н. д., с. 29—30.

(41) Одељак о функцији државе и о пролетерској држави.

(42) Упор. *The Political Theory of Bolshsevim* и излагања под 2.

не стоји, подвучимо само да он овај сукоб користи као аргумент за своју тезу да је и у социјалистичкој држави безусловно потребан вишепартиски систем. Том приликом он не узима у обзир могућности које пружају облици тзв. беспартиске демократије о којима су већ класици марксизма доста говорили. Келзен се не удубљава у питање узрока бирократских елемената и тенденција у СССР-у, већ површно остаје на тврђењу да је недостатак вишепартиског система условно појаву истих. Када је реч о партиском систему у социјализму, а у вези са одумирањем државе, Келзен уопште не помиње марксистичку идеју о одумирању партије, о превазилажењу било којег партиског система. То произилази из његовог несхватања одумирања државе. Када је реч о фактору капиталистичког окружења изгледа да се он слаже са Стаљином (43). Он не узима у обзир могућност да у појединим делатностима социјалистичка држава и у капиталистичком окружењу може одумирати, а у другим чак и јачати. Он представља себи одумирање државе као релативно једноставан и праволинијски процес. Истина је другачија: то је дуг друштвени ход у коме се могу учикити и кораци унатраг, ако се пребрзо ишло, баш у интересу реалног одумирања државе а може да се врати натраг и под притиском неких спољних околности, као што је, на пример, ратно стање. На крају крајева, оно као цик-цак линија пробија себи пут до крајњег циља. У том делимичном теоретском слагању са Стаљином Келзен иде дотле да се слаже и са Коминтерном у погледу социјалистичке светске државе, а та идеја представљала је међународно-политички израз стаљинистичког статизма (44).

Колико Келзен сматра важним питање партиског система за демократију види се из наслова другог дела његове *Политичке теорије большевизма* — „Демократија или партија диктатуре“, у којој анализира облик демократије. Келзенова је теза да је не само большевизам ревидирао учење Маркса и Енгелса о партији, него да уопште прокламовање једнопартиског система, као једне од могућих варијанти пута социјализма, представља ревизију аутентичне првобитне доктрине марксизма. Келзен то брани вештом конструкцијом која ипак не може да се одржи, ако, на пример, узмемо адресу ЦК СК од 1850 и Маркову анализу Париске комуне.

Келзен има право у критици Стаљинове идеје диктаторске партије, али греши што њену ревизионистичку генезу види још у лењинизму. (Келзен има право у одређивању диктаторске партије као модерног облика аутократије.) Претходно он покушава безуспешно да нађе парадокс у поставкама Маркса и Енгелса, наиме да су они сами себе ревидирали проповедајући насилну револуцију у буржоаској демократији да би се постигла пролетерска демократија. Келзен не узима у обзир друштвену подлогу буржоаске демократске републике која својом економском структуром углавном одузима оно што даје са формалним правима. Када се говори о мирном путу у социјализам, не треба га замишљати као неко идилично кретање, без претње насиљем од стране пролетаријата. Уосталом без извесне дозе насиља досад још није било ниједног великог преокрета у историји.

(43) *Political Theory of Bolshevism*, p. 33.

(44) *Op. cit.*, pp. 33—45.

Померајући поглед на Лењина, Келзен необразложено проширује Лењиново доказивање потребе велике дозе насиља у условима Октобарске револуције у наводан Лењинов афинитет према сили и, према томе, ка партији диктатуре. По Келзену Октобарска револуција је била у ствари револуција мањине која је природно довела до диктатуре, а напосе диктаторске партије. Келзен се уопште није упустио у садржај класног савеза пролетаријата и осталих друштвених групација у Октобарској револуцији. Напротив, он неким својим општим мислима о облику и садржају државе, истина не много афирмативно, износи да економски либерализам буржоаског друштва (заборављајући на државнокапиталистичке елементе) знатно више одговара демократији од планске економије социјализма, чији је израз диктаторска партија. Одмах затим он заузима донекле друкчији став са поновним аргументисањем како је демократија, а и диктатура, могућа и у капиталистичкој и у социјалистичкој заједници, са чиме одбија Лењинову идеју о нужности истинске социјалистичке демократије у првој социјалистичкој друштвеној заједници.

Цитирајући најапстрактније закључке Стаљинове о авангарди пролетаријата он покушава да нађе знак једнакости између њих и Лењинових гледишта. Стварно, ако се гледа на најапстрактнију фразеологију, разлике не падају у очи. Да су изнете Стаљинове аргументације о партији и њеним трансмисијама из *Питања лењинизма*, увидело би се да је Лењинов поступак о демократској авангарди нешто одлучујуће друкчије од самозваних аксиома Стаљинових о авангарди као врховној команди. Келзен признаје Стаљиново гврђење да СКП(б) не врши диктатуру према радничкој класи, већ према сваком појединачном раднику који неће да следи линију партије. Питање је да ли се то може одвојити. Пролетерска држава врши насиље не према целом народу, већ према свим појединцима који не следе њену линију; али зато што је народ хоће. Излазило би да Келзен признаје да радничка класа СССР-а хоће такву партију. Међутим, истина је да су Стаљинисти представљали не толико једну партију колико бирократски слој или међукласу супротстављену већини народа, као што је и радничка класа у бирократској држави нешто друкчије од ранијих класа. Тако је претерано инсистирање на формалним моментима онемогућило његовој критици да обухвати социолошку садржину политичких облика аутократских појава у СССР-у. Конкретно речено, спречило га је да увиди формирање једне друштвене групације као наличја такве политичке организације каква је била Стаљинова СКП(б).

Неке закључне напомене. — Пратећи Келзенова излагања читалац се стално налази под утиском да аутор није баш такав непристрасни кабинетски научник каквим он по сваку цену жели себе да претстави. Нормативизам, као екстремна супротност марксизма, и напосе Келзенов појам политичке науке, јесу идејна оруђа скована за критичко разрачунавање са марксистичким геслом. Дакле, корени келзенизма нису баш толико на чисто логичком плану конструисани, а без обзира на поделу и стремљења политичких снага. Келзен критикује марксизам са гледишта свог чисто логички утврђеног појма политичке науке, али који је утврђиван под снажним

утиском марксистичке „опасности“. Разуме се Келзен је тиме послужно као инструмент империјализма, иако је његов случај много сложенији од тога да би био сврстан у ред оних који су се свесно ставили у службу империјализма. Келзен је исувише велики да би био у нечијој служби као научник. Цео његов живот формирао је његов друштвено-психолошки менталитет и поглед на свет да он заиста не може прићи марксизму друкчије него што то чини, поготову данас у својим старијим годинама као већ потпуно зрео научник великих размера и одређених животних погледа.

Зато би, како нам се чини, било неопходно о Келзеновим схватањима научног социјализма написати свестрану, веома реалну студију у којој би његове идеје у оквиру његовог општег нормативистичког учења биле осветљене појединим моментима из његовог животног пута који је пут садржајног делања једног изразито активног научника и друштвеног радника под околностима које су га мењале.

С те тачке посматрано овај напис о извесним Келзеновим гледиштима је једностран и исувише малих просторних оквира. Али, изгледа, читалац не би могао пребацити, макар колико му то изгледало несумњиво на први поглед, да се проф. Келзен критикује баш методима које управо он сам употребљава у својој критици марксизма, а за које је речено да су сувише формалнолошкчки или шаблонски. Тако, на пример, траже се контрадикције између разних дела или у истом делу. Али, Келзен тражи контрадикције између разних периода марксизма, односно између великих животних фаза класика марксизма. Овај покушај критике Келзенових становишта обухвата углавном период од 11—14 година његове делатности. У Келзеновом случају ови контрасти представљају по правилу недоследност, док, кад је реч о марксизму, они су, по правилу, израз неминовне еволуције с обзиром на категорије времена и средине. Осим тога, док су противречности у марксизму махом дијалектичког карактера, тако да је могућа њихова синтеза, дотле су супротности код проф. Келзена углавном толико формалнолошкчког карактера да је њихово разрешавање немогуће.

Велика мана истраживања проф. Келзена, као и много других западних научника, проф. Хазарда, на пример, јесте њихова концентрација на искуство СССР-а и генерализација совјетске теорије као синонима савремене социјалистичке доктрине, без улажења у резултате осталих социјалистичких земаља (45). Да ли је то израз преувеличавање улоге СССР чак и код његових противника? Да ли је то у случају Југославије избегавање изјашњења о великом *case-u*, како би Англосаксонци рекли, од којег почиње ремећење устаљених шема западног света о „аутократској“ пракси као неизбежности социјализма?

(45) Келзен је исувише заведен искључиво оним што се дешавало у Совјетском савезу и што се издавало као званично објашњење совјетске правне доктрине, не улазећи у друга схватања социјалистичке науке. Тиме је вероватно добрим делом наведен на то да дискутује само са совјетским званичним правницима, што га је удаљило од анализе социјалистичке правне мисли уопште. Он генерализише оно што се догађало у СССР. Зато се у овом чланку ограничавамо само на анализу Келзенове критике совјетских схватања, поред извесног осврта на Келзенов став према класицима марксизма, због чега апстрахујемо аргументе до којих би морали доћи ако би посматрали његове закључке према другим, несавјетским писцима, а савременицима СССР-а, укључујући и схватања која су се појавила у нашој литератури.

Због свега тога и због још много других разлога упознавање са Келеновим тумачењима марксизма је један повод више за мишљење о неопходности да социјалистичка књижевност са подручја друштвених наука треба много више и много дубље да захвати баш оне буржоаске студије у којима се третира идеја и историска борба научног социјализма, јер у њима је степен идејне конфронтације два света на Западу највећи.

Александар Стојановић

ПРИГОВОРИ (РЕКЛАМАЦИЈЕ) НА КОЛИЧИНУ РОБЕ И ПИТАЊЕ ПРЕКЛУЗИЈЕ ПРАВА КУПЦА У СЛУЧАЈУ НЕБЛАГОВРЕМЕНОСТИ ПРИГОВОРА

Врховни привредни суд усвојио је захтев за заштиту законитости, који је на основу овлашћења из чл. 474 Закона о парничном поступку подигао председник Врховног привредног суда против правоснажне пресуде Округног привредног суда у Н.С., потврђене пресудом Вишег привредног суда као суда другог степена. Врховни привредни суд стао је на гледиште да купац, који је пропустио да у кратком року из опште узансе за промет робом бр. 131, ст. 1, стави приговор на количину испоручене робе није преклудиран у праву против продавца који је испоручио мање и да у таквом случају није допуштена аналогна примена опште узансе бр. 153. (Пресуда Врховног привредног суда П. 145/59 од 28 августа 1959, објављена у *Збирци судских одлука*, књига IV, свеска II, 1959, под бр. 362).

У образложењу је, поред осталог, речено:

„По општој узанси за промете робом број 131 став 1, кад купац или његов претставник није присуствовао извршењу испоруке, или кад је присуствовао али се утврђивање количине робе није могло извршити том приликом, купац мора по пријему испоруке без одлагања утврдити количину робе, чим је то могуће, и у кратком року ставити продавцу приговоре на количину робе.

„У конкретном је случају неспорно да је купац, чим је примио робу, без одлагања утврдио количински недостатак. Даље је неспорно да је доставио продавцу приговор на количину робе, али то није учинио „у кратком року“ како му је налагала споменута узанса, већ тек после девет односно дванаест односно седамнаест дана (роба му је испоручена у више партија). Парница се свела на остатак куповне цене, колико износи вредност рекламираног количинског недостатка који купац одбија да плати.

„Спорно је да ли је тужени купац дужан да плати тај остатак, односно да ли га и какве штетне последице стижу отуд што није рекламирао „у кратком року“ (узанса 131 став 1).

„Оба нижестепена суда стоје на гледишту да туженог погађају штетне последице, а наиме да је „одговоран за насталу штету“ (пресуда првостепеног суда), односно да му је рекламација „без правне важности“ (пресуда другостепеног суда). Доследно томе, тужени је правоснажно осуђен да плати утужени остатак куповне цене за количину робе која му, како он тврди, није испоручена.

„Врховни привредни суд не усваја гледиште нижестепених судова.

„Не ради се о квалитетним недостацима робе, где неблаговременост приговора има без даљег штетну последицу да се „сматра да је

купац преузе робу без приговора на квалитет" (узанса 153). Ради се о неблаговременом приговору на количину робе, о повреди узансе 131 став 1, за коју повреду није одређена ни у тој узанси, ни уопште у поглављу „Утврђивање квантитета“ санкција преклузије, а нарочито не фикција купчеве воље да робу преузме без приговора на количину. Код количинских недостатака протек дужег времена не игра по природи ствари тако одлучну улогу као код квалитативних недостатака. Стога купац, и ако пропусти да приговор на количину достави продавцу „у кратком року“, не губи по правилима облигационог права право да у року од шест месеци тражи од продавца да му остатак испоручи накнадно или да му примерено снизи куповну цену (тужени се у конкретном случају послужило овом другом алтернативом). Даље, под претпоставкама из опште узансе 135 став 1, купац не мора примити мању количину робе од уговорене. Најзад може купац против продавца који је испоручио мање остваривати права која му припадају због продавчеве доцње у испоруци (узансе 209, 210, 211). С обзиром на изложено, гледиште да је купац у случају кад приговор на количину не стави „у кратком року“ (узанса 131 став 1) преклудиран у праву против продавца који је испоручио мање, нема основа у Општим узансама за промет робом. Нарочито није допуштена аналогна примена санкције из узансе 153.

На основу изложеног ваљало је уважити захтев за заштиту законитости, укинути обе нижестепене пресуде и ствар вратити суду првог степена да расправи тужеников приговор пребоја (приговор на количину робе) и донесе нову одлуку о тужбеном захтеву.

У наведеној одлуци Врховни привредни суд непосредно је заузео став по питању последица које повлачи неблаговремено стављање приговора на количину, полазећи од тога да неблаговременост у стављању приговора не повлачи преклузију у правима купца против продавца, који је испоручио мање него што је уговорено. Овим је Врховни привредни суд потврдио свој став који се још од раније провлачио у неким његовим одлукама. Тако, на пример, у решењу Врховног привредног суда Сл. 378/58 од 22 маја 1958 (у *Збирци судских одлука*, књига III, свеска II, 1958, под бр. 385) у образложењу се такође истиче да узансе које се односе на утврђивање количине не садрже законску фикцију изјазе воље да се сматра да је купац преузео робу без приговора на квалитет, ако приговор због утврђених мана није ставио благовремено, а коју фикцију садржи општа узанса 153 у погледу одговорности за мане.

Мислимо да овакав став Врховног привредног суда, који се можда руководио стањем у неким нашим предратним законима, нема основа у нашим Општим узансама и да је Суд тражећи аналогiju у решењима Општинских узанси које се односе на квалитет, стао на гледиште које се само делимично може прихватити као тачно. Мислимо да се анализом правила, која наше Опште узансе постављају у погледу приговора на количину робе и у погледу права купца у случају испоруке мање или веће количине од уговорене (уз. бр. 130—134), долази до другог решења, које унеколико одступа од наведеног становишта Врховног привредног суда.

Пре него што бисмо изложили став наших Општинских узанси у питању које нас интересује, задржаћемо се укратко на ставу који је у том питању заузет у упоредном праву и у нашем ранијем праву.

Можемо одмах рећи да у већини савремених законодавстава немамо прописа, који би аналогно ономе што постоји у погледу квалитета односно мана робе, захтевали благовремену рекламацију на неуредно испоручену количину робе као предуслов за вршење купчевих права, иако постоје супротне тенденције у новије време. Тако, Аустриски трговачки законик (који, истина, више не важи у Аустрији, али чије су одредбе за нас од интереса као правна правила на територији Словеније и Далмације) у чл. 347, где се регулише дужност прегледа робе од стране купца у погледу одговарања робе закону и уговору, и у вези с тим у погледу стављања приговора упућује на чл. 335 који говори о својствима и квалитету робе. Из овога су судска пракса и теорија извеле закључак да је стављање рекламација потребно само за очување права, која проистичу из испоруке робе неодговарајућег квалитета, пошто разлика у количини не представља недостатак робе. Према томе, на купцу не лежи дужност стављања рекламација кад је реч о чисто квантитативној неуредности испоруке. Право купца на захтевање накнадне испоруке неиспорученог остатка количине и друга права због делимичне доцње продавца, право на задржање куповне цене до извршења те накнадне испоруке и право одбијања делимичне испоруке нису — према том гледишту — условљена стављањем приговора (рекламација) у смислу чл. 347. То је било опште прихваћено у пракси и теорији, иако је понекад било друкчијих предлога у погледу *de lege ferenda* (1). Швајцарски законик о облигацијама у чл. 201 предвиђа дужност неодложног приговарања на недостатке, али аутори сматрају да се то односи на недостатке у квалитету, којима се баве чл. 197—200 и да недостатак у погледу количине не захтева стављање рекламација, уколико извесни недостатак у квантитету не би представљао истовремено и недостатак у квалитету. Француски *Code de commerce*, као што је познато, не регулише уговор о купопродаји, те би се имали применити прописи *Code civil*-а о продаји ствари (*la délivrance*) — чл. 1604 и сл., који такође не предвиђају дужност приговарања на квантитет као услов за вршење купчевих права. И у совјетском праву, у недостатку трговинског законика за купопродају, долазе у обзир одредбе Грађанског кодекса, који обавезу приговарања предвиђа само у погледу недостатака у квалитету — чл. 196 и 198. Ни енглески закон о купопродаји добара од 1893 код неуредности у погледу количине не предвиђа за вршење купчевих права дужност рекламирања.

Насупрот наведеним законима Немачки трговински законик у § 378 прописује да се дужност приговарања односи и на случај испоручене друге робе од оне која је уговорена или друге количине робе од оне која је уговорена, уколико испоручена роба очигледно не одступа толико од поруџбине да продавац мора сматрати одобрење од стране купца као искључено. Хашки пројекат Једнообразног закона о међународној купопродаји покретних телесних ствари у чл. 40, у тзв. недостатке саобразности ствари уговору („*défauts de conformité*“) на првом месту убраја случај када је продавац предао (испоручио) само један део продате ствари или када је предао већу или мању количину од оне коју је обећао уговором, убрајајући ту иначе још

(1) Staub—Piskó: Kommentar. 1933, II Bd., S. 534.

предају (испоруку) неке друге ствари а не оне која је уговорена и предају ствари која нема потребна својства, а у чл. 48 предвиђа да се купац лишава права да се позива на недостатак саобразности ствари ако о њему није обавестио продавца у одређеном року —, дакле, и вршење купчевих права у случају неуредне количине везује за претходно стављање приговора продавцу. Међутим, и у правима где закони не предвиђају ту дужност претходног стављања приговора за вршење купчевих права у случају неуредне испоруке количине, као што је, на пример, француско право, у трговачкој пракси посебне узансе као и стандардни уговори за поједине артикле предвиђају и дужност приговарања на квантитет у одређеним роковима. Такође и Општи услови за испоруке робе између спољнотрговинских организација земаља чланица Савета за узајамну економску помоћ тзв. СЕВ-а (источно-европске социјалистике земље) у § 48 регулишу рок приговора како у погледу квалитета тако и погледу количине робе и изричито предвиђају да неподношење приговора у одређеним роковима лишава купца права да се обрати арбитражи, што практично значи да повлачи губитак купчевих права. Можемо са сигурношћу закључити да је новија тенденција у упорном праву да се и за случај неуредности испоруке у погледу количине захтева стављање приговора у одређеном року од стране купца као предуслов да би купац могао вршити своја права према продавцу.

У нашем предатном праву питање приговора на квантитет постављало се при примени трговачких закона, који су важили у крајевима ван Србије и Црне Горе (бивши трговачки законици за Србију и за Црну Гору, као што је познато, нису попут свог узора Француског трговинског законика регулисали уговор о купопродаји). Ту, пре свега, имамо за територију Словеније и Далмације поменуте одредбе Аустријског трговинског законика — чл. 347 у вези чл. 335 — које су тумачене тако да садрже дужност стављања приговора само за недостатке у квалитету. Сличне одредбе садржавали су и Хрватско-мађарски трговински закон (§ 346) и Босанско-херцеговачки трговински закон (§ 364.) те је и ту владало схватање да обавеза приговарања постоји само у погледу квалитета, а не и у погледу квантитета. У ранијем периоду нашег привредног права Правилник о закључивању уговора о продаји и купозини робе од 1947 прописивао је дужност стављања приговора и у погледу квантитета — чл. 8, тач. 7, предвиђајући да немају правног дејства приговори учињени после рокова које је прописивао. Али за разлику од квалитативних недостатака робе, где се предвиђа каква права у том случају припадају купцу, не види се која све права припадају купцу у случају утврђивања квантитативних недостатака, односно тачније: не види се губитак којих права повлачи пропуштање да се стави приговор. С обзиром да се у чл. 8, тач. 6, дакле у оној која претходи тачки овог члана која се односи на приговоре, говори о „квантитативном пријему“ и „утврђивању разлике“ и прописује да се у случају разлике сачињава списак са возаром или шпедитером, могло би се закључити да је стављање приговора у погледу квантитета било предуслов само за истицање од стране купца да је примио мање него што је послато, што је важно за питање плаћања куповне цене, али се не види, на пример, да ли купац

има право да одбије робу у случају испоруке недовољне количине. С друге стране, произлазило би да би и у случају пријема мање количине од оне која је послата купац морао платити пуну цену, уколико није благовремено ставио приговор, што не би требало прихватити, а што све показује недовољност ових одредаба Правилника.

Опште узансе за промет робом регулисале су питање неуредности у погледу количине много детаљније, што је било нужно. због преласка на систем слободног уговарања у привреди. За нас је овде од интереса како су Опште узансе регулисале питање приговора (рекламација) на квантитет и питање која купчева права зависе од благовременог стављања приговора. Опште узансе најпре регулишу време саопштавања приговора (уз. бр. 130 и 131), начин саопштавања приговора (уз. бр. 132), питање права купца у случају испоруке мање или веће количине од уговорене (уз. бр. 133) и питање плаћање куповне цене у случају приговора на количину робе (уз. бр. 134). При анализи ових правила Општих узанси у вези са дејством приговора постављају се два питања: да ли је стављање приговора на квантитет у одређеним роковима обавезно и ако је обавезно, која све купчева права зависе од стављања тих приговора.

Видели смо да је у напред наведеној пресуди Врховни привредни суд дошао до закључка да стављање приговора на квантитет у одређеном року није обавезно и да од тога не зависи вршење купчевих права у случају испоруке мање количине од уговорене. Из образложења ове пресуде види се да је Врховни привредни суд дошао до тога закључка путем упоређивања узанси које регулишу питање недостатака у погледу количине и узанси које регулишу питање недостатака у погледу квалитета. Из упоређења тих узанси види се да у погледу приговора на квалитет и приговора на квантитет, поред других разлика (приговори на квалитет у случају одсутних странака морају се дати „без одлагања“, а код квантитета „у кратком року“, друга су права купца у случају недостатака у квалитету а друга у случају недостатака у квантитету), постоји и разлика у том погледу што код приговора на квалитет Опште узансе постављају правило у уз. бр. 153 да се сматра да је купац, који није благовремено ставио приговор због утврђивања мана робе, преузео робу без приговора на квалитет. Овакву фикцију купчеве воље Опште узансе не садрже код регулисања приговора на квантитет, из чега Врховни привредни суд изводи закључак да гледиште нижих судова — да је купац, у случају кад приговор на количину не стави „у кратком року“ преклудиран у праву против продавца, који је испоручио мање — нема основа у Општим узансама за промет робом, наглашујући да нарочито није допуштена аналогна примена санкција из уз. бр. 153. Врховни привредни суд у образложењу цитиране пресуде истиче да купац, иако пропусти да приговор на количину достави продавцу „у кратком року“, не губи по правилима облигационог права право да у року од шест месеци (!) тражи од продавца да му накнадно испоручи остатак или да му примерено снижи куповну цену, да, даље, под претпоставкама из опште узансе бр. 135, ст. 1, (треба бр. 133, ст. 1) купац не мора примити мању количину од уговорене, и, најзад, да купац

може против продавца, који је испоручио мање, остваривати права која му припадају због продавачеве доцње у испоруци (уз. бр. 209, 210, 211).

Анализирајући предње гледиште и закључке Врховног привредног суда, мислимо да се став Врховног привредног суда само делимично може усвојити као исправан са гледишта Општих узанси. Мислимо, пре свега, да то што Опште узансе не садрже фикцију да се у случају неблагоприятних приговора на квантитет има сматрати да је купац преузео робу без приговора, какву Опште узансе садрже у погледу квалитета, овде не може представљати аргумент. Опште узансе нису могле у погледу квантитета поставити такву фикцију, јер би она имала много шире дејство, него што су Опште узансе дале приговорима на квантитет. Поставити правило да се у случају неблагоприятног приговарања на квантитет има сматрати да је купац преузео робу без приговора, значило би и да купац, у случају мање примљене количине, има да плати и већу количину него што је примио и да не може тражити накнадну испоруку неиспорученог дела, а то се све није хтело, јер би то било у супротности са начелом поштења и савесности и са правилима Општих узанси о доцњи. Оно што су Опште узансе хтеле да вежу за приговоре то је питање да ли купац може одбити пријем мање или веће количине од уговорене (при чему се за одбијање пријема мање количине постављају и извесни посебни услови). Сматрамо да се овај закључак намеће из брижљиве анализе наведених одредаба Општих узанси, које се односе на питање приговора на квантитет. Пре свега, већ из распореда наведених узанси у којима се непосредно говори о приговорима на квантитет робе — уз. бр. 130, 131, 132 и 134, мислимо да се може извести закључак да права купца, о којима се говори у уз. бр. 133, стоје у вези са стављањем приговора, иако се у уз. бр. 133 не каже непосредно да вршење тих права зависи од стављања уредних и благовремених приговора (као што то Опште узансе предвиђају у погледу права која проистичу из недостатака у квалитету — уз. бр. 154). Наиме, у наведеним узансама прво се говори о времену и начину стављања приговора — уз. бр. 130 до 132, затим, о правима купца у случају испоруке мање или веће количине од уговорене — уз. бр. 133, па се иза тога — у уз. бр. 134 — говори о дејству приговора у случају плаћања цене, што свакако показује да би и уз. бр. 133, иако се у њој не говори о приговорима, требало да стоји у вези са приговорима, јер и узансе испред ње и иза ње говоре директно о приговорима. Да се приговори односе и на уз. бр. 133 још јасније произлази из тесне везе између уз. бр. 133 и уз. бр. 134. Јер, иако се у уз. бр. 133, која говори о правима купца у случају испоруке неуредне количине, не говоре о дужности стављања приговора, у уз. бр. 134, која се по садржини директно надовезује на уз. бр. 133, у ст. 1 изричито се истиче да приговори на количину робе не дају право купцу да ускрати исплату цене за део робе у погледу кога није ставио приговор (са изузецима предвиђеним у ст. 2 ове узансе), што с друге стране значи да за део у погледу кога је стављен приговор купац може ускратити исплату куповне цене. Мислимо да је логично закључити да када право ускраћивања куповне цене за одбијени део робе, које је само последица права

да се одбије роба, зависи од стављања приговора, онда и само право да се одбије пријем неуредне количине зависи од стављања приговора. И сам начин формулисања уз. бр. 134, која почиње речима: „Приговори на количину не дају право купцу [...]“ мислимо јасно показује да се подразумева да је вршење права наведених у претходној узанси везано за стављање приговора, па се у уз. бр. 134 жели указати на шта ти приговори ипак не дају право. С друге стране, Опште узансе, регулишући питања времена и начина стављања приговора, предвиђају да купац „мора“ ставити приговоре у одређено време (уз. бр. 130 и 131) и на одређени начин (уз. бр. 132), што указује на обавезност стављања приговора, јер Опште узансе израз „мора“ употребљавају за ствари које су обавезне, док се за ствари које су за препоруку употребљава израз „треба“. (Тако, управо и у овој материји у уз. бр. 132, ст. 2, у питању начина саопштавања приговора каже се да приговоре саопштене продавцу преко телефона, телеграма или телепринтера „треба“ одмах потврдити препорученим писмом). Ако права купца, која Опште узансе изричито регулишу поводом неуредне количине не зависе од приговора, не води се зашто би Опште узансе захтевале обавезно стављање приговора (2). Свакако да овде постоји редакцијски недостатак у поређењу са узансама које регулишу питање недостатака у погледу квалитета, где је у уз. бр. 154 изричито речено да купац „који је уредно и на време ставио продавцу приговоре због мана робе“, може по свом избору вршити тамо предвиђена права, што је требало ставити и у погледу права из уз. бр. 133 да би се избегла забуна.

Предњом анализом дошли смо до закључка да је стављање приговора обавезно за вршење права наведених у уз. бр. 133, што значи да пропуштање стављања благовремених приговора или њихово нестављање опште повлачи губитак тих права. У том погледу мислимо да се став Врховног привредног суда, изражен у наведеној пресуди, не би могао прихватити. Међутим, што се тиче осталих купчевих права у случају неуредности у количини, мислимо да за њихово вршење није предуслов стављање благовремених приговора и да је став Врховног привредног суда у том погледу исправан. Право купца да не плати више од примљене количине (уколико роба није путовала на његов ризик, у ком би случају морао платити послату количину ако нема кривице до продавца за пропаст робе) не треба чинити зависним од стављања приговора, као што то не чине ни Опште узансе. Везивање тог права купца за стављање благовремених приговора било би у противности са начелом поштења и савесности. То би било немогуће прихватити нарочито у случајевима где већ сам продавац не може да тврди да је послао више од онога што је купац примио, на пример, из

(2) Овде је било речи о обавезности стављања приговора на квантитет само са гледишта текста Општих узанси. Међутим, за обавезно стављање приговора у случају неуредности испоруке у погледу количине говоре и други разлози. И овде је реч о неуредном испуњењу уговора, као и код недостатака у квалитету, које повлачи продавчеву одговорност, те нема разлога за друкчије поступање према продавцу. Затим, на тај начин води се рачуна и о заштити продавчевих интереса и доприноси се уопште уношењу реда у уговорним односима. У том смислу је и мишљење проф. Голдштајна (в. Предговор Општим условима за испоруке робе СЕВ-а, у издању Института за уредно право, Београд 1960, с. XX).

продавчевог товарног листа види се да је послато мање него што је уговорено. И у случају кад је роба од продавца до купца путовала на ризик продавца, па купац, уредно констатује да је примио мање него што је послато, такође се не може од њега захтевати да плати више него што је примио, без обзира на стављање приговора, али би купац могао бити одговоран продавцу за штету у смислу уз. бр. 240, ако би овај услед тога што на време није био обавештен о пропасти односно оштећењу робе изгубио своја права према возару односно према другим лицима. Такође нема разлога да се у случају испоруке мање количине везује за претходно стављање благовремених приговора купчево право да тражи неиспоручени остатак и врши друга права из доцње, када се за захтевање накнаде испоруке целе количине или вршење других права због доцње у случају потпуне неиспоруке не тражи да купац стави приговоре у неком одређеном року све до застарелости (3). Међутим, за вршење оног купчевог права у случају испоруке неодговарајуће количине, које Опште узансе регулишу у одељку о утврђивању количине код питања приговора, права да одбије испоручену мању количину робе од уговорене — уз. бр. 133, ст. 1, а за које се у пресуди Врховног привредног суда изричито каже да није условљено стављањем благовремених приговора, мислимо да се из раније наведених разлога има узети да је нужно претходно и благовремено стављање приговора, иначе би произашло да Опште узансе с једне стране предвиђају обавезу приговарања, чије неизвршење не повлачи никакве последице, а с друге стране да за ту дужност приговарања не везују она права купца која предвиђају у том одељку. Треба само додати да за вршење тог права да се одбије пријем мање количине, поред стављања приговора, Опште узансе постављају и друге услове — да уговорена количина чини целину или да купац иначе има оправдани интерес да уговорену количину робе прими само у целини.

Оно што важи за одбијање кад је испоручена мања количина важи и за случај кад је испоручена већа количина робе од уговорене — уз. бр. 133, ст. 2. Купац, сходно ономе што смо раније говорили, не би могао одбити ни пријем веће количине (управо вишка преко уговорене количине), ако није у року приговорио. Друго мишљење заступа Писко за аустриско право. Сматрајући да се купчева дужност приговарања уопште не протеже и на недостатке у количини, Писко истиче да је купац још мање дужан да плати количину робе која премашује количину поруџбине због тога што слању вишка није благовремено приговорио, као што уопште пропуштање приговора на недостатке може имати за последицу губитак купчевих права, али не и настајања дужности (4). Ма колико овакво схватање изгледало и логично, оно за наше право не би дошло у обзир, пошто Опште узансе, како смо раније закључили, захтевају стављање приговора за вршење права из уз. бр. 133, па и у случају испоруке вишка.

(3) Друкчије је у немачком праву, где из одредаба § 377 и 378 Трговинског законика произлази (сем раније наведених изузетака) да се у случају неприговарања испорука има сматрати одобреном, што би имало да значи да купац тада не би могао тражити накнадну испоруку неиспорученог остатка или накнаду штете (Schlegelberger: *Handelsgesetzbuch* 1956, 3 Bd., S. 1754).

(4) Pisko: *Lehrbuch des österreichischen Handelsrechts*, Wien, 1923, S. 206.

Следствено свему ономе што је напред изнето, за наш робни промет има се узети да је за вршење купчевих права која Опште узансе изричито регулишу код приговора за количину — уз. бр. 133 и 134, тј. права да се одбије мање испоручена количина од уговорене (уз постојање и осталих услова) — уз. бр. 133 ст. 1, да се одбије испоручена већа количина од уговорене — уз. бр. 133 ст. 2, као и права да се задржи куповна цена за одбијени део — уз. бр. 134 ст. 1, односно и за неодбијени део под одређеним условима — уз. бр. 134 ст. 2, потребно ставити благовремено приговоре (рекламације) (5). Утолико се не би могло прихватити гледиште Врховног привредног суда, изражено у напред цитираној пресуди, да и за вршење ових права не постоји обавеза претходног благовременог приговарања, док је, мислимо, Суд исправно констатовао да за вршење осталих купчевих права која настају из испоруке мање количине — да не плати неиспоручени део (што је било предмет конкретног спора) и да у погледу неиспорученог дела долазе у обзир правила из доцње — није услов стављање благовремених приговора, јер и Опште узансе за вршење тих права не везују дужност приговарања. Могло би се пожелети да се наша судска пракса у потпуности усклади са ставом Општих узанси, који је, сматрамо, оправдан и са гледишта потреба наше привредне праксе.

Др. Владимир Капор

О ЗНАЧАЈУ ОДРЕДБЕ ЧЛ. 7 УРЕДБЕ О МАТЕРИЈАЛНОЈ ОДГОВОРНОСТИ ВОЈНИХ И ГРАЂАНСКИХ ЛИЦА НА СЛУЖБИ У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ НАРОДНОЈ АРМИЈИ

Војни судови — између осталог — суде и спорове о накнади штете коју учине држави војна или грађанска лица на служби у ЈНА у вршењу своје службене дужности односно службе.

Позитивно право на основу кога војни судови расправљају напред означене спорове садржано је у закону у Југословенској народној армији („Службени лист ФНРЈ“, бр. 29/55) — у даљем тексту закон о ЈНА и у уредби о материјалној одговорности војних лица и грађанских лица на служби у ЈНА („Службени лист ФНРЈ“, бр. 25/56) са њеним изменама и допунама од 11 марта 1959. („Службени лист ФНРЈ“, бр. 12/59) — у даљем тексту уредба.

Одговорност за причињену штету и обавезу учиниоца штете да ову накнаду држави установљује орган пред којим се води поступак. То може бити пре свега старешина који спроводи управни поступак, а потом и војни суд, уколико предмет спора дође до њега.

За штете чија вредност не премаша износ од 5.000.000 динара управни поступак је обавезан и он увек претходи судском. Судски се поступак за такве штете може засновати само вољом штетника (када је обавезан у

(5) Овако схватање дели и др. Ј. Розенберг у свом делу Купопродајни уговор у вањској трговини, Загреб, 1957, с. 164.

управном поступку да штету накнади) или вољом надлежног војног старешине (када је у току управног поступка дошло до закључка да се штета не може расправити у управном поступку због компликованости случаја).

За штете чија вредност премаша износ од 5,000.000 динара предвиђена је искључива надлежност војног суда.

Сви напред означени органи, надлежни за расправљање штета, имају широку могућност да појављене случајеве штета расправе на најправичнији начин. Ту им могућност даје одредба чл. 149 закона ЈНА која предвиђа могућност ослобођења од плаћања накнаде за учињену штету из оправданих разлога. Ова одредба добила је своју најпунију разраду у одредби чл. 7 уредбе који дословно гласи:

„Војно лице и грађанско лице на служби у Југословенској народној армији може бити делимично или у целини ослобођено од плаћања накнаде штете ако штета није учињена намерно или из крајње непажње и ако је наступила у вршењу војне обуке и вежбе или услед изузетних напора у вршењу службе, преоптерећености послом, неодговарајућег смештаја или под другим околностима које је било тешко избећи.“

У пракси пред војним судовима дошло је до спора о значају ове одредбе, јер је неки сматрају одредбом службеничког права, за чију примену војни судови нису овлашћени, док је други сматрају материјалноправном одредбом коју војни судови морају примењивати у својој свакодневној пракси. Спор је врло много заинтересовао како правнике из састава ЈНА тако и све остале који долазе у ситуацију да било на који начин учествују у расправљању спорних случајева, па та чињеница несумњиво оправдава дискусију по овом питању.

1. — Носиоци схватања да су одредбе чл. 149 закона о ЈНА и чл. 7 уредбе установе службеничког права, па да према томе спадају у домен примене само пред надлежним војним старешинама, полазе пре свега од чињенице да су те одредбе донете из обзира правичности према оним учиниоцима штете који раде под изузетним околностима и на изузетно важним задацима (изузетни напори у служби, вршење обуке или вежбе и сл.). Оцена питања правичности са тих аспеката не може спадати у надлежност војних судова, јер су они далеко од живота јединица, па не располажу свим потребним елементима за једну солидну оцену у том правцу. Војне старешине су у далеко бољој могућности у том правцу, па је нормално да оцена о примени одредбе чл. 7 уредбе, која је више дискреционог значаја, дође у надлежност војног старешине.

Сем реченог носиоци овог схватања истичу и чињеницу да је у одредби чл. 18 уредбе изричито наглашено да „решење о ослобођењу од накнаде штете доноси Државни секретар за послове народне одбране“, која то право може пренети и на друге војне старешине. Из тога носиоци овог схватања изводе закључак да примена одредбе чл. 7 уредбе спада у искључиву надлежност Државног секретара за послове народне одбране односно војног старешине кога је он овластио.

Најзад носиоци овог схватања за поткрепљење свога става користе и саму садржину напред означених одредаба. У њима се говори о „ослобођењу од плаћања накнаде штете“, а војни суд нема такво овлашћење, јер су прописима процесног права тачно одређени облици судских одлука, међу којима није уопште предвиђена нека слична одлука.

У расправљању штета — закључују они — војни судови имају широку могућност да применом начела имовинског права донесе и такве одлуке које ће имати значај ослобођавања од плаћања накнаде штете, али им се никако не може признати право да врше такво ослобођавање на основу одредбе чл. 149 закона о ЈНА односно на основу одредбе чл. 7 уредбе.

2. — Заступници другог схватања сматрају да напред наведене одредбе војни судови морају примењивати, јер других одредаба за расправљање насталих спорова немају. Наиме, ранија уредба садржавала је у одредби чл. 2 овлашћење према коме су се војни судови могли у расправљању штета користити „правним правилима имовинског права“. Извршењем изменама и допунама од 11 марта 1959, ова је одредба претрпела корениту измену тако да је из ње потпуно испало ово овлашћење. После тога војним судовима није остало ништа друго него да на појављене случајеве штете примењују само одговарајуће прописе закона о ЈНА и прописе уредбе, у ком смислу гласи и изричито наређење чл. 1 уредбе. Према томе — закључују они — војни судови немају других прописа за расправљање спорова из основа штета сем напред цитираних, па се њима морају користити у свом свакодневном раду.

Даље, заступници овог схватања истичу да је одредба чл. 7 уредбе само разрада одредбе чл. 149 закона о ЈНА, а у овом закону није нигде речено да су органи војног правосуђа искључени од примене ове одредбе. То искључење није желео ни уредбодавац, јер је горе цитирану одредбу уврстио у поглавље које носи наслов „материјалноправне одредбе“, па је и из тога логично закључити да су на примену те одредбе као материјалноправне одредбе овлашћени и војни судови, без обзира на њену стилизацију која гласи на ослобођавање. Садржина овог прописа је јасна. Њоме се хоће да растерети делимично или у целини онај учинилац штете који је радио под изузетним околностима или на изузетно важним задацима као што су војна вежба или обука. Тај пропис по налажењу носилаца овог схватања има делимично значај одредбе § 1304 Општег грађанског законика, односно одредбе § 805 Србијанског грађанског законика из којих излази да ће и оштећени носити сразмерну одговорност са штетником ако је за штету крив. Шта друго претставља оптерећеност штетника у служби или неодговарајуће смештај, ако не део криве оштећеног који је пренебрегао чињеницу о преоптерећености службом штетника или чињеницу о неодговарајућег смештаја? Што се тиче других основа из одредбе чл. 7 уредбе за „ослобођење од накнаде штете“, као што су извођење војне вежбе или обуке или као што су околности које је било тешко избећи, то су основи из домена ризика који није дужан да сноси само онај који ради, већ га мора сносити и онај за чији се рачун ради. То захтевају обзирни правичности, па је такво решење хтео и законодавац који је кроз одред-

бу чл. 7 уредбе регулисао одговорност штетника који ради под означеним околностима односно на наведеним задатцима. Постојање одредбе чл. 18 уредбе, која говори о овлашћењу Државног секретара за послове народне одбране да доноси решења о ослобођењу од накнаде штете, није аргумент за оправдање тезе носилаца првог схватања, а ово због тога што је питање расправљања штета у ЈНА регулисано друкчије него у осталим законима. По прописима закона о радним односима односно закона о јавним службеницима решење о накнади штете није извршни наслов, већ само исправа за издавање платног налога по одредби чл. 426 закона о пореском поступку. По прописима који важе за материјалну одговорност у ЈНА решење о накнади штете може бити и извршни наслов, уколико штетник који је тим решењем обавезан на накнаду штете не стави захтев да о штети одлучи војни суд. Код штета чији износ не прелази 5,000.000 динара спроводи се обавезно управни поступак, а то значи да се спор о штети може правноснажно завршити и у управном поступку. Отуда је настала потреба да се донесе одредба чл. 18 уредбе која даје овлашћење одређеним старешинама да и они примењују одредбу чл. 7 уредбе.

На основу свега тога носиоци овог другог схватања закључују да су војни судови не само овлашћени, него и да су дужни да приликом расправљања штета из своје надлежности примењују одредбу чл. 7 уредбе.

3. — Које је од ова два схватања исправно још није потпуно извесно. Спор је у току и њега ће највероватније решити сам законодавац законодавним путем.

Међутим, њега је делимично решила и судска пракса војних судова. Наиме, судска пракса војних судова све се више опредељује за концепцију и заступања другог схватања, па су одлуке војних судова врло често правдане одредбама чл. 149 закона о ЈНА односно чл. 7 уредбе.

По сјему изгледа да је таква судска пракса исправна, јер су војни судови према одредби чл. 1 уредбе у расправљању штета из своје надлежности стварно везани прописима чл. 145 до 149 закона о ЈНА и прописима уредбе, а осим тога игнорисање од стране судова једне од битних материјално-правних одредаба могло би довести до неправилних одлука.

Добривоје Бабић

О ЈЕДНОМ ПОКУШАЈУ ДА ВАЛТАЗАР БОГИШИЋ ПОСТАНЕ
ПРОФЕСОР ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ
У БЕОГРАДУ

Како за време свога првог министровања у ресору просвете 1873 тако и доцније 1874—75 и 1880—83, Стојан Новаковић је извршио такве измене и допуне првобитног закона о Великој школи (Академији) из 1863 да се може говорити о његовом раду на реформи највише наставе у Србији. Са необично јасним погледима он је, на положају министра просвете и црквених дела, имао велику жељу да углед Велике школе подигне и на тај начин што би привукао угледне научне раднике за професоре појединих факултета.

Један од Новаковићевих покушаја у том правцу, иако без успеха, за службу је већу пажњу.

Законом о изменама и допунама устројства Велике школе од 25 јануара 1880 отворена је на Правном факултету нова катедра за историју словенских права. С том катедром било би спојено и предавање енциклопедије права, како је већ одлучио академијски савет Велике школе. Међутим, кандидата за то место на Правном факултету није било, па је зато министар Новаковић, дознавши адресу Валтазара Богишића, који је онда боравио у Паризу, одлучио да му понуди катедру историје словенских права, молећи га да саопшти своју одлуку и услове под којима би се прихватио службовања у Београду.

Чувени правни писац и историчар Валтазар Богишић био је позват 19 новембра 1880 од стране министра просвете Стојана Новаковића да прихвати професору на правном факултету Велике школе у Београду (1). Онда се Богишић — „прави државни савјетник, редовити професор Одескога Универзитета“, — како се потписао у своме одговору, налазио у Паризу са станом у *Rue des Saints Pères*, 71. — Поред осталог, у свом писму Валтазару Богишићу, ондашњи министар просвете и црквених дела Кнежевине Србије, позивајући га за наставника историје словенских права на Великој школи, рекао је:

„Влада Његовог Височанства Господина Књаза високо цени заслуге, које сте Ви, Господине, до сад стекли за научно обрађивање словенских права и одлично научно име, које у словенском и иностраном ученом свету по заслуги уживате. И Влади би било особито мило, ако бисте се ви могли склонити, да горе споменуту катедру на нашој Великој школи заузмете и да ред професора те школе Вашим именом задичите“ (2).

(1) Државни архив НР Србије, одељ. Минист. просвете, ПБр. 6250/1880.

(2) Државни архив НР Србије, одељ. Минист. просвете, Ф 1,33/1881.

Пршло је прилично времена док је Богишић одговорио на позив Стојана Новаковића. Он је то учинио из Париза 28 децембра 1880. У Богишићевом писму наведени су важни разлози због чега се не може пријети професорског места на Великој школи у Београду. У своме писму он је изнео:

„Заиста ми је тешко наћи ријечи које би према осјећању изразиле моју благодарност Влади Његова Височанства Књаза, за изванредни, и за мене ласкави начин, којим ме је изволила позвати на заузеће новоуређене катедре Историје словенских права у биоградској Великој Школи. Молим Вас дакле да Ви, Господине Министре, коме су моја осјећања у таким питањима позната боље него икому, изволите бити тумачем те моје благодарности пред ким треба.

„Што се пак самога покренутога питања тиче, то, колико је год тај позив за мене ласкав и почастан, дужан сам ипак изјавити, да још никада прилике не бијаху тако незгодне за свако мишљење о моме будућем бављењу, као управ укупне прилике у којима се овај пар налазим.

„Вама је, Господине Министре, јамачно познато, да се ја од некога времена бавим састављањем закона за Црну Гору; познато вам је такође, мислим, како необична тешкоћа, тако и не мала важност тога подухећа. Премда је тај трудни посао вршен при тешкоћама сваке врсте, и да је услед пошљедњег рата, неколико пута била посве прекинута радња, ипак се она у ово последње вријеме одлучно к своме крају приближила. По томе, с кога год гледишта сматрао посао, који ме је већ до сада тако много труда стајао, долазим к закључку, да га није никако могуће оставити недовршена, а то би свакако требало да буде, кад би ја практично заузео, у овај пар, коју мн драго катедру, било моју досадању, било нову, — јер се с преподавачким послом, разумије се, никако не да спојити посао кодификатора, посао који се обично врши цијелим комисијама.

„Ја врло добро знадем — наставља Богишић — да ме је наложена кодификација, одалечила већ подуже вријеме од мојих стручних послова, који су за мене најмилије бављење, те је по томе моја најтоплија жеља, што је могуће прије к њима се повратити и њима искључиво посветити моје вријеме, радњу и настојање. Али, како видите, често су прилике и опстоји у животу таки, да бивају јачи од најчаче човјечије жеље.

„Мене, међутим, тјеши надежда, да и моја садања радња није без користи и за научну моју струку, а и сами резултати те радње неће, можда, бити посве бескорисни за практичну страну наших народних правних потреба. Већ та последња чињеница, па да других обзира ни било не би, било би, држим, довољна да ми запријечи одаљити се од садањег посла, док не буде доведен у стање, у коме би могао ма колико користи бити.“

Своје писмо Валтазар Богишић је завршио речима:

„Молећи Вас, Господине Министре, да изволите опростити ми задошњење овога писма, проузроковано ту недавним изласком мојим из Париза и службеним пословима, којих се цијела гомила накупила на крају године“ (3).

(3) Државни архив НР Србије, одељ. Минист. просвете, Ф 1,33/1881.

Јамачно, не може се оспорити да су осећања Валтазара Богишића била на страни југословенске и словенске узајамности и патриотизма, као и жеље да помогне у научном и културном подизању, али његово ванредно јасно писмо министру просвете Стојану Новаковићу у коме одговара на учињену понуду да постане професор историје словенских права на Правном факултету Велике школе у Београду, показује да је њему, познатом научнику необично стало да као кодификатор, тј. практично, до велике мере учествује у правном сређивању младе црногорске државе. Управо, ни ратови који су га у томе спречавали, нарочито онај од 1875—1878 у вези са босанско-херцеговачким устанком, нису у Богишићу угушили жељу да заврши рад који му је био поверен на изради закона за Црну Гору. Он се радује што тај задатак, скопчан с великим тешкоћама и напорима око обрађивања сложене правничке материје најпре имовинског законодавства које је припремао, „одлучно“ приводи крају, те иако се удаљио од свог наставно-научног рада, налази утехе што је његова практична делатност кодификатора имала везе са њењовим преокупацијама као научника, и да ту делатност не би могао оставити неаавршену у корист једне југословенске државе на Балкану, чији је он доцније био министар правде, опет у улози високостручног лица које је ваљало да прати спровођење закона у живот и врши измене и допуне прокламованих закона.

Др. Владимир Грујић

ОДГОВОРНОСТ ЗА ШТЕТУ КОЈУ ПРИЧИНИ ДОМАЋА ЖИВОТИЊА

„Туженик је са коњском запрегом дошао у варошицу. Кола која су била натоварена — зауставио је на пијаци, коњима скинуо предње запрежјаке и оглаве и положио им детелину, а он сео неколико метара далеко од коња. У једном тренутку прошао је један авион у ниском лету. Од страховите буке мотора коњи су се поплашили и појурили са колима ка центру варошице. Тужилац је био украј пута којим су коњи јурили и хтео је да их заустави, па је махнуо својим капутом на коње. Они су се још више поплашили, те је десни коњ налетео на тужиоца, прегазно га и тешко повредио.“

Оштећени се тужбом обратио суду и тражио да му тужени (власник коња) накнади штету. Окружни суд је као првостепени суд оштећеном до судио 20.000 динара на име трошкова лечења и 10.000 динара на име изгубљене зараде.

Врховни суд НР Србије је, међутим, преиначио пресуду окружног суда одбивши тужбени захтев са овим образложењем:

„Првостепени суд је погрешно правно оценио спорну ствар. У овом случају не долази у обзир принцип објективне одговорности за накнаду штете јер коњи туженика по својој природи нису такве ствари које самим постојањем или употребом повећавају опасност за околину. Према томе, долази у обзир за накнаду штете само кривица туженика као власника поплашених коња. По правним правилима грађанског права власник животиње одговара за штету коју његова животиња неком причиња само у случају ако су власник — или лице коме је власник животињу поверио — ову надражили, у штету натерали или пренебрегли њено чување и њен надзор. Ако се за ова лица не може доказати кривица овакве врсте, онда се сматра да је оштећење случајно наступило, те у тим случајевима власник уопште не одговара за причињену штету. Одговорност власника искључена је и у оним случајевима ако је штета — нанета од животиње — последица више силе или је проузрокована кривицом самог оштећеника.

„У овом случају нема никакве кривице до туженика, јер он ниједног момента није напуштао коње, већ је био у њиховој непосредној близини, те су коњи били стално под његовим надзором. Није спорна ни чињеница да су коњи иначе питоми и да њима рукују и деца. До удеса не би ни дошло да авион није ниско надлетео град и коње својом буком поплашио, што туженик није могао да предвиди или спречи. Према томе, Врховни суд налази да је штета настала услед више силе. Сем тога из утврђених чињеница излази да је осакаћење тужиоца проузроковано не само услед више силе већ и искључивом кривицом тужиоца, јер је он истрчао необазриво пред преплашене коње, бацио на њих свој капут и још више их поплашио.“

(Пресуда Врховног суда НР Србије, Гж. 1505/56 од 8 јула 1956. Збирка судских одлука, књига I, свеска 2, одлука број 377, Београд, 1956.).

У вези са овим правним случајем нарочито се постављају три питања: питање природе одговорности за штету коју причини домаћа животиња; питање искључења одговорности за штету због више силе; и, питање правне заштите морално-социјалних обавеза (дужности). Особито значајно је ово последње питање, јер се оно тиче става социјалистичког права према обавезама (дужностима) које човек врши, иако на њихово вршење није правно обавезан, као друштвено биће на основу своје друштвене свести.

1. — *Природа одговорности за штету коју причини домаћа животиња.* Питање природе одговорности за штету коју причини коњ уклапа се у питање природе одговорности за штету коју причини домаћа животиња уопште.

По мишљењу Врховног суда НР Србије, које је изражено у образложењу пресуде поводом штете настале у наведеном случају од коња, „[...] не долази у обзир принцип објективне одговорности за накнаду штете јер коњи туженика по својој природи нису такве ствари које самим постојањем или употребом повећавају опасност за околину [...] По правним правилима грађанског права власник животиње одговара за штету коју његова животиња неком причини само у случају ако су власник — или лице коме је власник животињу поверио — ову надражили, у штету натрали или пренебрегли њено чување и њен надзор. Ако се за ова лица не може доказати кривица овакве врсте, онда се сматра да је оштећење случајно наступило, те у тим случајевима власник уопште не одговара за причињену штету.”

Дакле, по мишљењу Врховног суда НР Србије, које има начелан карактер, одговорност власника за штету коју причини домаћа животиња, а следствено томе и коњ, заснива се на кривици власника, тј. представља субјективну одговорност власника и то било да је за штету од животиње он крив, било да је криво лице коме је он животињу поверио (1); у оба случаја сматра се да је власник крив и терет доказивања лежи на оштећеном.

У упоредном законодавству и правној теорији не постоји истоветност у погледу решења питања накнаде штете коју проузрокује домаћа животиња, као ни у погледу основа (правне природе) одговорности за ову штету.

(1) Др. Владимир Недељковић (О накнади штете коју почини животиња, „Правни живот“, бр. 3—4, 1959, с. 47) друкчије је схватио изражену мисао Врховног суда НР Србије у наведеној пресуди о одговорности за штету коју причини животиња, наиме, да „за штету нанету од коња одговара сопственик или лице коме су коњи поверени, ако је штета настала његовом кривицом тако што је занемарио чување и потребан надзор над животињом“. Чини нам се да из стилизације одлуке Врховног суда НР Србије овакав закључак не произилази. Наиме, Суд се није изјаснио о могућности да лице коме је власник животињу поверио одговара за штету по основу сопствене кривице, што несумњиво у праву уопште постоји, већ о могућности да власник одговара за штету по основу сопствене кривице иако је за наступање штете непосредно криво лице коме је он животињу поверио.

По француском праву, чл. 1385 *Code civil-a*:

„Власник животиње, или онај који се њоме служи, за време док је у његовој употреби, оговоран је за штету коју је животиња проузроковала, било да је била у његовој власти, било да је залутала или побегла.“

Сагласно духу и општим одредбама *Code civil-a*, по којима се грађанска одговорност оснива на кривици коју оштећено лице мора да докаже ако жели да оствари право на накнаду штете, судска пракса и правна теорија су првобитно овај члан, као и још неке друге, везивале за субјективну грађанску одговорност, с тим што се одговорност за штету од животиње оснивала на претпостављеној кривици власника или корисника животиње (2); сходно томе, оштећени није био дужан да доказује кривицу ових лица, већ су она, ако су хтела да се ослободе одговорности, морала доказати да до њих нема кривице у вези са штетом коју је проузроковала животиња. Крајем XIX века, са наглом појавом и умножавањем опасних ствари као последице брзог индустриског развитка, члан 1385 који говори о одговорности за штету од животиње и став 1 члана 1384 који говори о одговорности за штету од ствари, у судској пракси и правној теорији добијају ново тумачење, наиме, релативна (оборива) претпоставка о кривици власника или корисника животиње односно опасне ствари трансформише се у апсолутну (необориву) претпоставку о њиховој кривици. Овим путем се временом дошло до објективне одговорности власника и корисника животиње и опасне ствари уопште, која је у француској правној теорији позната под именом *теорија ризика*. Сагласно томе, одговорност за штету коју причини животиња данас се по француском праву не оснива на кривици (субјективној одговорности), већ на проузроковању штете опасном ствари, тј. објективној одговорности (видети Marcel Planiol: *Traité élémentaire de droit civil*, t. II, Paris, 1949, p. 360—381; Henri et Léon Mazeaud: *Traité théorique et pratique de la responsabilité civile délictuelle et contractuelle*, t. II, Paris, 1934, p. 46—93).

По аустриском праву одговорност за штету коју причини животиња оснива се на кривици (субјективна одговорност). Првобитни текст § 1320 о томе каже:

„Ако је кога оштетила каква животиња; одговара за то онај, који је животињу на то натерао, надражио или занемарио чувати је. Ако се кривица такве восте не може доказати против било кога лица; држи се да је оштећење случајно“ (3).

(2) Под корисником животиње или лицем које се њоме служи не сматра се лице у служби власника животиње. За штету коју животиња учини трећем лицу за време док се налази код лица које је у служби власника одговара увек власник животиње по правилима о одговорности за другога. У овом погледу у француској правној теорији и судској пракси није било колебања.

(3) За штету насталу натеривањем или надраживањем животиње одговарало је лице које ова акта изврши и коме се она могу уписати у кривицу, а то је могло бити било које лице: власник животиње, чувар животиње, корисник животиње, држалац (детентор) животиње, случајни пролазник, итд. За штету насталу занемаривањем чувања животиње одговарало је лице које је дужно да животињу чува. На оштећеном је лежала обавеза да означи лице

Новелом од 1916 године § 1320 је измењен, али основ одговорности је остао исти: одговорност за штету коју причини животиња оснива се на кривници одговорног лица:

„Ако је кога оштетила животиња, одговоран је за то онај који је животињу на то натерао, надражио или занемарио чувати је. Онај који држи животињу одговоран је, ако не докаже, да се старао за потребно чување или старање“ (4).

Ипак, између старог и новог § 1320 постоји разлика. По старом § 1320 одговорност за штету од домаће животиње оснива се на кривници одговорног лица коју оштећени, ако жели да оствари право на накнаду штете, мора доказати. По новом § 1320, други став (друга реченица), одговорност за штету оснива се на претпостављеној кривници држаоца животиње, док је први став идентичан са првим ставом старог § 1320. Претпоставка о кривници држаоца животиње је релативна, тј. држалац може доказивати „да се старао за потребно чување или старање“ животиње и, успе ли у томе, неће бити одговоран за штету, али терет доказивања, као што се види лежи на њему.

Српски грађански законик одговорност за штету коју причини животиња такође оснива на кривници одговорног лица коју оштећени мора да докаже ако хоће да оствари право на накнаду штете. § 815 о томе каже:

„Удари ли каква животиња на човека или на добро чије, те штету нанесе, онда је онај под одговором, који је такву животињу натерао, или надражио или је сачувати пренебрегао.“

Решење је, као што се види, идентично са решењем које садржи први став (прва реченица) § 1320 Аустриског грађанског законика.

И Општи имовински законик за Црну Гору одговорност за штету од животиње оснива на кривници, али на претпостављеној кривници одговорног лица. Он чини одговорним власника животиње или лице коме је животиња била поверена, али им омогућава обарање претпоставке о кривници и тиме ослобођење од одговорности за штету. Члан 582 поменутог Законика каже:

„Насрне ли на кога туђ во, коњ, итд., те га повриједи или му оштети животињу или друге ствари, одговараће за то власник животиње која је насрнула или онај коме је ова повјерена била, осим ако би доказао да он, ни злом наміјером ни немаром, није никако крив штети. Претпоставља се да није крив, кад животиња није до тада имала навике изненада да насрће (во да бode, коњ да бије, итд.).“

које сматра одговорним за чување животиње и да докаже да је оно ову своју дужност занемарило, тј. да докаже његову кривницу у вези с чувањем животиње. У вези с тим поставило се питање које је то лице: власник животиње, чувар животиње, држалац (детентор) животиње по било ком основу? У пракси је оштетни захтев скоро редовно управљан против власника животиње.

(4) Под држаоцем животиње, о коме говори други став (друга реченица) § 1320, аустриска правна теорија сматра лице које у своје име одлучује о чувању и надзиравању животиње, а то може бити: власник животиње кад се он непосредно о њој стара, чувар животиње, корисник животиње или друго лице у улози држаоца (детентора) животиње (видети: Dr. Armin Ehrenzweig: System des österreichischen allgemeinen Privatrechts, Zweite Auflage, Zweiter Band, Wien, 1928, S. 673).

Осим претпоставке о кривици власника или лица коме је животиња поверена, члан 582 (последњи став, тј. последња реченица) садржи и претпоставку о непостојању кривице код ових лица за штету коју у одређеном случају некемe причини животиња.

За анализу правне природе одговорности за штету коју причини домаћа животиња у немачком праву од значаја су § 833 и § 834 Немачког грађанског законика.

§ 833: „Ако животиња убије неког човека или повреди здравље неког човека или оштети неку ствар, ко животињу држи обавезан је, да повређеноме накнади штету која отуда произилази. Обавеза на накнаду не наступа, ако је штету проузроковала домаћа животиња, која је намењена да служи позиву, делатности за зараду или издржавање држаоца животиње, па је или држалац при надзору животиње био пажљив, колико се то у саобраћају захтева, или би штета била произашла и при свој тој пажњи“ (5).

§ 834: „Ко за онога који држи животињу уговором преузме надзор над животињом, одговоран је за штету коју животиња трећем причини на начин означен у § 833. Одговорност не наступа ако при надзору обрати пажњу која се у саобраћају тражи или кад би штета била произашла и при тој пажњи.“

По наведеним одредбама Немачког грађанског законика одговорност за штету коју причини животиња у принципу не почива на кривици држаоца животиње, већ на створеном ризику (опасности) коју претставља животиња као опасна ствар; она је објективна одговорност, тј. одговорност без кривице. Други став § 833 и § 834 претставља изузетак од овог општег правила и по њему одговорност почива на претпостављеној кривици држаоца одређене врсте домаће животиње, коју он може обратити и ослободити се одговорности ако докаже да је „при надзору животиње био пажљив, колико се то у саобраћају захтева или би штета била произашла и при свој тој пажњи“ (више о одговорности за штету од животиње у немачком праву видети Ennecerus—Kipp—Wolff: *Lehrbuch des Bürgerlichen Rechts*, Zweiter Band: *Recht der Schuldverhältnisse*, Marburg, 1932, S. 822).

По швајцарском праву, чл. 56, ст. 1 и 2. Закона о облигацијама:

„За штету коју је проузроковала животиња одговара држалац животиње, ако не докаже, да је чувању и надзору обратио сву пажњу коју су околности налагалe, или да би штета наступила и поред те пажње.

„Остаје му право на накнаду, ако је животињу надражио ко други или животиња неког другог лица.“

У швајцарском праву одговорност за штету коју причини животиња, сходно члану 56 Закона о облигацијама, почива на претпостављеној кривици држаоца животиње (видети: Virgile Rossel: *Manuel du droit fédéral des*

(5) Под држаоцем животиње не сматра се њен власник нити лице које животињу непосредно или у своје име држи, већ лице које стварно употребљава животињу, које се о њој не стара привремено, већ за дужи време, као: плодоуживалац или закупац; у такво лице не сматра се: чувар, одбор за изложбу животиња и слично лице.

obligations, tome I, Lausanne—Genève, 1920, p. 110; René Demogue: *Traité des obligations en général*, tome V, Paris, 1925, p. 268, 280—283) (6). Судска пракса, а с њом је углавном сагласна и правна теорија, захтева од држаоца животиње посебну пажњу у погледу чувања животиње, а не ону која је у саобраћају уобичајена; према томе, за ослобођење од одговорности није довољно ако је држалац животиње њеном чувању поклонио уобичајену пажњу. С бзиром да суд у сваком конкретном случају расправља о пажњи коју је држалац требало да има при чувању животиње, могуће је одговорност држаоца животиње пооштрити, чиме се швајцарски судови и користе. На тај начин, у швајцарском праву животиње се третирају као ствари које стварају повећану опасност за околину, а одговорност за штету коју причине, иако почива на претпостављеној кривици, објективизирана је, јер се установљена претпоставка стварно тешко може оборити.

По Грађанском законик у РСФСР члан 404:

„Лица и предузећа, чија је делатност везана са повећаном опасношћу за околину, као што су: железнице, трамвај, фабричко-индустријска предузећа, трговци запаљивим материјалом, држаоци дивљих животиња, лица која подижу зграде или друга постројења, и т. сл., одговарају за штету коју проузрокује извор повећане опасности, ако не докажу да је штета настала услед више силе или услед умишљаја или грубе непажње самог оштећеног.”

Овим чланом Грађанског законика РСФСР може се обухватити и одговорност за штету од домаћих животиња под условом да се оне оквалификују као извор повећане опасности за околину, тј. као опасне ствари. По упуству Народног комесаријата правде УССР, коње и рогату марву треба сматрати као извор повећане опасности и одговорност за штету од њих третирају као објективну одговорност у смислу члана 404 (7). Такво становиште наишло је на критику совјетске правне теорије (видети Агарков — Генкин: *Совјетско грађанско право*, књ. I, Београд, 1948, с. 442). Међутим има совјетских правних писаца који допуштају да и домаће животиње, или бар неке од њих (на пример: још неприпитомљене и подивљале домаће животиње) буду оквалификоване као извор повећане опасности и да штета од њих буде накнађена по правилима о објективној одговорности (видети Б. С. Антимонов: *Грађанскаја ответственост за вред, причинениј источник повишеној опасности*, Москва, 1952, с. 59—62). Пракса совјетских судова непосредно се не изјашњава о могућности или немогућности накнаде штете коју причини домаћа животиња по правилима о објективној одговорности. Случајеве потре (штете) почињене од стоке усеви, судови регулишу на основу члана 403 Грађанског законика, обвезујући власника стоке да штету накнади на основу његове претпостављене кривице коју он може обарати и доказивати да за штету није крив и тиме се ослободити обавезе накнаде штете. Из овог факта многи совјетски правни писци изводе закљу-

(6) Под држаоцем животиње сматра се лице које од њеног држања извлачи одређену економску корист, а то може бити: власник животиње, купац, плодоуживалац или друго слично лице.

(7) По Агаркову—Генкину наведено упутство донето је 11 новембра 1933, а по Антимонову 11 новембра 1937 (видети њихова наведена дела).

чак да и друге видове штете од домаће животиње треба регулисати сходно пракси у вези с потром, тј. на основу правила о претпостављеној кривници власника стоке. Ово мишљење међу совјетским правницима за сада преовлађује.

По Грађанском законнику Републике Чехословачке од 1950, одговорност за штету од домаће животиње почива на претпостављеној кривници одгајивача животиње. О томе, као и о одговорности за штету од ствари уопште, § 350 каже:

„За штету коју је проузроковала ствар (§ 23) одговара лице чија је ствар или коме она служи, осим ако се потребном пажњом бринуло о њеном чувању или надзору над њом.

„Тако за штету коју је проузроковала животиња одговара њен одгајивач, а за штету проузроковану рушењем, падом ствари или ослобођењем природне снаге, корисник зграде или власник стана.“

(Више о одговорности за штету од домаће животиње у чехословачком праву видети Stefan Luby: *Prevencia a zodpovednost v občinskom prave*, књига I, Братислава, 1958, с. 632).

У пољском праву преовлађује схватање да одговорност за штету од домаће животиње треба регулисати правилима о објективној одговорности. Ово мишљење је дошло до изражаја у оба нацрта пољског грађанског законика: у нацрту од 1953 у члану 742 и у нацрту од 1955 у члану 737 (видети Stefan Luby: н.д., 633).

Из изложеног види се да у законодавствима и правној теорији нема јединственог становишта о природи одговорности за штету коју причини домаћа животиња. У неким правима ова одговорност оснива се на кривници (претпостављеној или коју треба доказати) одговорног лица, тј. третира се као субјективна одговорност, а у неким опет ова се одговорност оснива на створеном ризику, тј. третира се као објективна одговорност. Међутим, неспорна је чињеница да судска пракса и правна теорија неких земаља у којима се одговорност за штету коју причини домаћа животиња оснива на кривници, ову одговорност трансформишу или су је већ трансформисали у објективну одговорност на више или мање отворен начин. Известан број земаља је, међутим, одговорност за штету коју причини домаћа животиња недвосмислено оквалификовао као објективну одговорност.

С обзиром да нека права одговорност за штету коју причини домаћа животиња оснивају на кривници одговорног лица (на претпостављеној кривници или кривници коју треба доказати) и да у правној теорији има схватања која бране оваква решења, није без интереса питање: је ли домаће животиње такве ствари да одговорност за штету коју оне причине треба оквалификовати као објективну одговорност? Мислимо да јесу.

Домаће животиње су ствари у чијем је постојању садржана могућност доношења штете имовинским и другим добрима субјеката права. Као жива бића оне се крећу и храну узимају саме, тако да увек постоји могућност да неке причине штету. Многе од њих поседују велику снагу и чине покрете појединим деловима тела који претстављају сталну опасност за околину (на пример: коњи, рогата марва). Неке од њих су по природи зле

или их човек одгаја да буду такве (на пример: пас), а неке могу да имају опасне навике (на пример: коњ да уједа или удара ногама, говече или ован да боду роговима, свиња да уједа, петао да се туче са петловима), тако да постоји стална опасност да некога повреди или другу штету нанесе. Неке домаће животиње у посебним околностима манифестују одлике које претстављају опасност за околину (на пример: кокош која је изгледала пилиће, болесна стока). Најзад, ма колико биле питоме, домаће животиње су у основи ђудљиве, тако да је њихово понашање обично човеку унапред непознато. Због свих ових разлога, а они су чини нам се довољно убедљиви, одговорност за штету коју причини домаћа животиња треба оквалификовати као објективну одговорност. Уосталом, још је римско право одговорност за штету од домаће животиње третирао као одговорност без кривице, тј. као објективну одговорност. Овакво решење олакшава положај оштећеног, јер му, с обзиром да не мора да доказује кривицу одговорног лица, омогућава да лакше оствари своје право на накнаду штете. Оштећени, разуме се, увек има право да лице одговорно за штету гони по основу кривице, дакле, по правилима о субјективној одговорности, али с обзиром да кривицу није увек лако доказати или да се у неким случајевима не може било коме приписати, треба му, кроз објективну одговорност, дати још једну могућност накнаде штете коју причини домаћа животиња. Наш нацрт закона о накнади штете од 1956 управо се изјашњава у том смислу:

Члан 74:

„За штету коју проузрокује животиња одговоран је сопственик било да је животиња код њега било да је залутала или побегла.

Сопственик животиње одговара не само за штету коју је животиња проузроковала трећим лицима, него и за штету коју је животиња проузроковала лицима у његовој служби којима је поверено да се старају о животињи или да раде са њом.

„Сопственик одговара за штету коју је уплашена или узнемирена животиња проузроковала лицу које је драговољно покушало да је ухвати или задржи.

„Сопственик се ослобађа одговорности ако докаже да је штета настала услед више силе, или услед кривице трећег лица, или услед кривице оштећеног.”

О увођењу објективне одговорности у наше право за штету од домаћих животиња изјашњава се и наш најновији нацрт закона о накнади штете од 1960 који у члану 31 каже да као опасне ствари треба сматрати и животиње.

На основу изложеног може се закључити да права и схватања која одговорност за штету од домаће животиње оснивају на кривици (било претпостављеној, било коју треба доказати) одговорног лица, тј. третирају је као субјективну одговорност, не одговарају карактеру ствари какве су домаће животиње. Отуда одредбе Српског и Аустриског грађанског законика, које одговорност за штету од домаће животиње оснивају искључиво на кривици, не пружају довољну заштиту оштећеном лицу, јер му често могу ускратити могућност остварења права на накнаду штете. Оне се као правна правила у смислу закона о неважности правних прописа донетих

пре 6 априла 1941 и за време непријатељске окупације, који је донет 1946, могу употребити кад оштећени тражи накнаду по основу кривице штетника. Међутим, поред правила о одговорности за штету од домаће животиње по основу кривице, наша судска пракса требало би да стане на становиште да се накнада штете коју причини домаћа животиња може остварити и по правилима о објективној одговорности и на тај начин омогући ефикасну заштиту оштећеном лицу. Сходно томе, схватање Врховног суда НР Србије да се одговорност за штету од домаће животиње искључиво оснива на кривици одговорног лица коју треба доказати, не би се могло прихватити као правилно. Ако одговорност за штету од домаће животиње у крајњем случају треба да се оснива на кривици, онда треба да се оснива на претпостављеној кривици одговорног лица (за то има довољно основа у нашим предратним правним правилима), изузев случаја када оштећени одговорност одговорног лица оснива на чисто субјективној одговорности.

2. — *Искључење одговорности за штету због више силе.* У случају који је предмет разматрања, настала штета је, по мишљењу Врховног суда НР Србије, последица више силе под којом Суд сматра ниско надлетање варошице од стране авиона и његову буку услед чега су се коњи поплашили. Постојање више силе је, као што је познато, разлог за искључење сваке одговорности за штету: и оне која почива на кривици и оне која почива на створеној опасности за околину опасним стварима (од овог правила има изузетака и они се утврђују законом или уговором). Међутим, кад је реч о опасним стварима, онај који поседује опасне ствари дужан је да се према њима односи са посебном пажњом. У овом случају власник коња није им покљонио ту пажњу, мада је био у њиховој непосредној близини, јер је коње, да би их нахранио, само делимично испрегао и то у варошици на пијаци (!), уместо да их потпуно испрегне и уведе у шталу или бар чврсто веже за какав непокретан предмет (дрво, стуб и сл.) на месту погодном за храњење коња без опасности за околину. С обзиром да се налазио у варошици, морао је да рачуна са градском буком (сиренама аутомобила, буком њихових мотора и другом буком), саобраћајем који град има и могућношћу да се коњи поплаше и узнемире, јер су коњи, ма колико били питоми, у основи чудљиве животиње чије је понашање увек неизвесно. Отуда се ниско летење и бука авиона не могу у овом случају сматрати вишом силом. Са становишта права извесна околност, ма каква она била, није сама по себи виша сила, већ само уколико у одређеном случају објективно онемогућава неком лицу избегавање штете. То, међутим, у овој правној ствари није случај. За власника коња, чак и ако би се његова одговорност оснивала на кривици, не би се могло рећи да није крив за штету коју су у овом случају проузроковали коњи.

3. — *Правна заштита морално-социјалних обавеза (дужности).* У овом правном случају оштећени је могао да избегне оштећење да се пасивно односио према коњима туженога који су поплашени са колима јурили ка

центру варошице. Међутим, он је, приметивши да коњи јуре ка центру варошице, покушао да их заустави и од њих био оштећен. Тај његов гест Врховни суд НР Србије оцењује овако: „Сем тога из утврђених чињеница излази да је осакаћење тужиоца проузроковано не само услед више силе, већ и искључивом кривицом тужиоца (подвукао Ж. Ђ.), јер је он истрчао необазриво пред преплашене коње, бацно на њих свој капут и још више их поплашио.“ Оваквим резонавањем Врховни суд скоро каже: ко је оштећенога терао да истрчава пред поплашене коње, а кад је то већ учинио, онда је сам крив за штету која му је нанета.

Из чињеница које одлука садржи види се да је оштећени пред поплашене коње истрчао с намером да их заустави. Поплашени коњи који јуре ка центру варошице претстављају велику опасност за околину, јер могу некога озледити, убити или друге штетне последице нанети. Грађанин који се прихвати да отклони могућу несрећу или спречи могућу штету спречавањем извора опасности уствари врши једну од својих морално-социјалних обавеза — тзв. грађанских дужности, како се ове обавезе често називају.

На вршење морално-социјалних дужности човек није правно обавезан. Када би то био, онда би ове обавезе биле правне, а не морално-социјалне. Отуда је њихово вршење препуштено нахођењу чланова друштва. Међутим, понашање чланова друштва је, између осталог, условљено њиховом личном и друштвеном свешћу, васпитањем и моралом. Сходно томе, вршење или не вршење морално-социјалних обавеза зависи од степена развијености тих елемената код човека. Као друштвено биће човек треба да негује осећање солидарности са другим људима и спремност на вршење морално-социјалних обавеза. С друге стране, заједница треба да потстиче своје чланове на вршење ових обавеза и да их у том духу васпитава.

Вршење морално-социјалних обавеза значи добровољно жртвовање и често је скопчано са опасностима. Предузимајући вршење једне морално-социјалне обавезе, вршилац се излаже могућности наступања по себи извесних, каткад трајних и крајње неповољних последица (на пример: штете, озледе, осакаћења, чак смрти). Поставља се питање: треба ли друштво да пружи правну заштиту таквом свом члану санкционисањем одређене морално-социјалне обавезе и да му (или њему блиским лицима) бар донекле ублажи штетне последице које је помажући другоме задобио? Мислимо да треба. Притом не треба постављати као услов опрезност или неки сличан услов, као што то чини Врховни суд НР Србије у овом правном случају, већ треба испитати намеру лица које се жртвује и излаже опасности. Опрезност није чинилац који квалификује један гест као морално-социјалан, а код неких видова жртвовања она је *a priori* искључена, јер ју хитност поступка који намеће опасност искључује (на пример: спасавање детета испред веза који непосредно наилази, спасавање болесника из пожара који је захватио целу зграду). У случају који је предмет разматрања очигледна је намера оштећеног да истрчавањем пред поплашене коње и чињењем онога што му је могуће, ове заустави. С обзиром да је из тог покушаја за њега произашла штета, требало му је пружити правну заштиту досуђивањем одговарајуће накнаде, уместо такођећи анатемисања његовог поступка.

Питање правне заштите морално-социјалних обавеза заслужује да буде посебно и исцрпније третирано него што је то могуће у раду ове крсте. Међутим, већ сада је могуће сматрати да друштво које почиња на солидарности његових чланова, на њиховој узајамној помоћи и сарадњи и другим пласменитим принципима — као што је то случај са социјалистичким друштвом, мора да има битно друкчији став по питању правне заштите морално-социјалних обавеза од друштава која почивају на индивидуализму и начелима која индивидуализам потхрањују. Социјалистички морал, начела живота социјалистичког друштва и ступањ свести социјалистичког грађанина налажу вршење морално-социјалних обавеза. Социјалистичко право треба да буде на висини ових социјалистичких вредности. Оно ће то, између осталог бити и пружањем правне заштите при вршењу морално-социјалних обавеза. Тиме ће да потстиче чланове социјалистичког друштва на вршење ових обавеза и допринеће неговању и учвршћењу социјалистичког морала, социјалистичке свести и социјалистичког васпитања људи.

Др. Живомир Ђорђевић

ПРИМЕНА ПРОПИСА ЧЛ. 316 ЗАКОНА О ПАРНИЧНОМ ПОСТУПКУ

— Поводом пресуде Рев. бр. 1069/58 од 2 јуна 1959 *Правни живот*, 9—10/59 —

Резиме правног схватања првостепеног суда јесте: тужила ће по пресуди којом се изриче алтернативна обавеза туженог да врати одређене количине пољопривредних производа или да плати њихову вредност у новцу, у поступку извршења тражити предају ових количина. За случај да се производи не нађу уопште или делимично, тек онда долази у обзир обавеза туженог да плати противвредност у новцу.

У конкретном случају утврђено је да су тужила и тужени, обрађујући заједнички земљиште, произвели извесну количину пшенице, кукуруза у зрну, пасуља и сена и да тужили по основу тог рада припада по 1/5 односних пољопривредних производа (за које је неспорно да се налазе код туженика), те је туженик правилно пресудом обавезан да означени део преда тужили. Није, међутим, требало извођењем доказа вештачењем утврђивати њихову противвредност у новцу (цену) ради одређивања алтернативне туженикове обавезе (односно алтернативног овлашћења које се у пракси у великом броју случајева погрешно формулише као његова алтернативна обавеза), јер је такво поступање првостепеног суда у супротности са прописом чл. 316 закона о парничном поступку. По том пропису, ако је тужилац вољан да уместо тражених ствари прими новчани износ, онда висину тог износа он одређује, а од воље туженика зависи да ли ће извршити спорну, утужену обавезу или ће платити одређени новчани износ (чл. 316 у вези чл. 39, ст. 1, и 174, ст. 2, закона о парничном поступку).

Зато у оваквом спору није потребно утврђивати вредност предмета спора, нити одлучивати да ли је одређени износ новца умерен и правилно одмерен, односно да ли одговара вредности спорне ствари у новцу. Суд може једино, ако је вредност дотичног спора очигледно превисока или прениска, услед чега долази у питање надлежност суда или састав суда, најдоцније на припремном рочишту или ако исто није одржано, на главној расправи, пре почетка расправе о главној ствари, да брзо и на погодан начин провери тачност означене вредности, а све ово ради правилног утврђивања надлежности (чл. 39, ст. 3). Тада се надлежност суда, ако је основано проверавање, утврђује према вредности ствари односно према вредности предмета спора а не према „одређеном новчаном износу“ (чл. 25, ст. 1, чл. 27 и 28, ст. 1, у вези чл. 39). У том смислу није било жалбе ни ревизије тужилачке стране, те о томе виши суд није ни одлучивао (чл. 353, ст. 2, у вези чл. 343, ст. 1 и чл. 371). Иначе, такви наводи представљали би разлог за преиначење пресуде, уколико се односи на одређени новчани износ, односно и за укидање пресуде, ако износ није одређен у смислу чл. 316 (чл. 360, ст. 1, тач. 2 и 4, и чл. 379 односно чл. 343, ст. 1, чл. 353 и 357, чл. 370, тач. 1, чл. 375 и 376).

Савезни врховни суд одбио је ревизију туженог због нетачно утврђене алтернативне обавезе. Тужени би имао успеха изузетно у једном случају (ако вештачење није вршено или није правилно извршено) и то, ако би у пресуду као „одређени новчани износ“ био унесен већи износ новца него што га је тужилачка страна у тужби или у току спора до закључења главне расправе означила у смислу чл. 316. Изјава о новчаном износу, сходно чл. 178 и 181 у вези чл. 316, обавезује тужиоца од дана када је туженик за њу сазнао. Због тога тужилац не би могао једнострано, без пристанка туженика да преиначује или повлачи ову изјаву. Друкчије поступање противило би се поред осталог и правној природи прописа чл. 316 (овлашћење туженика да бира чинидбу за извршење) и чињеници, да одређивање новчаног износа суштински представља део тужбе (без обзира на то када се изјава о томе даје) и да при изрицању пресуде дели судбину утужене, спорне обавезе.

Пре ступања на снагу закона о парничном поступку постојало је правно правило процесног права по садржини истоветно са одредбом чл. 316 закона. Ово се пак правно правило није скоро никако примењивало. Међутим и сада постоји тенденција да се одговарајући позитивни пропис игнорише односно да се погрешно примењује. И тако се у ствари од једног спора без потребе стварају два спора. Такво поступање отежава ефикасно и брзо окончање спора, а није ни у духу начела законитости нити начела правде и правичности.

На пример, у парницама ради повраћаја или предаје ствари у својину и државину, утврђује се не само да је одређена покретна ствар власништво тужиоца и да се без основа налази код туженика или да је туженик по неком правном основу (уговору о остави, послузи, итд.) дужан да дотичну ствар преда тужиоцу, већ се путем вештака утврђује и вредност утужене ствари, као да је у питању накнада, односно као да та ствар у тренутку покретања парнице не постоји (чл. 182 у вези чл. 183). Таквом праксом ту-

женик се ставља у бољи положај од тужиоца, који губи бенефицију да утврђује висину поменутог новчаног износа односно да утврђује вредност предмета спора. Услед тога се туженик, ако спорну ствар прода по цени већој од утврђеног новчаног износа може без основа неправедно обогатити (за разлику која представља стварно обогаћење) или може евентуално без икакве своје заслуге да дође до потребне ствари, док тужилац по правилу не би могао то да постигне. Тако туженик у наведеном спору, изјављује правне лекове у крајњој линији због погрешно утврђене вредности ствари и одлаже извршење пресуде, иако је био у могућности да дотичне ствари као замениве, уколико их је без основа присвојио (утрошио или отуђио) прибави и изврши своју главну, утужену обавезу. (Ствари које су одређене по роду — генусу, могу се, према правним правилима грађанског права увек предати у држазину односно вратити у природу.) Он, дакле, иде за тим, да снизи новчани износ (који би платио уместо спорних пољопривредних производа) и тиме фактички оштети тужилу.

Законодавац је, међутим, супротно наведеном, желео да прописом чл. 316 заштити тужиоца од самовоље туженика. За тужиоца је у већини случајева важно да дође до државине и власништва својих ствари а не до њихове противвредности. Утужене ствари, као што су: половно одело, алат, уметничке слике, собни намештај, често представљају за њега већу вредност од прометне, јер постоји могућност да за ту вредност не може да набави одговарајуће ствари које су му потребне или неопходне. Ради овога је тужилац и овлашћен да својом изјавом, по свом нахођењу, одређује новчани износ који жели да прими уместо неновчаног имовинског захтева (чл. 316 у вези чл. 39, ст. 1, и чл. 174, ст. 2). Овако одређени новчани износ обично је већи од прометне вредности предметне ствари. На тај начин тужилац (који се није ограничио искључиво на тражење ствари) посредно приморава туженика да му преда спорну ствар или да му плати односни износ новца, за који може да прибави ствар веће вредности од вредности утужене ствари. Туженик, према овоме, нема права да приговара висини наведеног износа, нити има разлога да то чини, јер, као што је речено, од његовог нахођења и воље зависи како ће да поступи, односно коју ће чинидбу да изврши.

Из изложеног произилази да тужилац може да тражи само извршење неновчане обавезе а туженик има право избора — право да изврши ту обавезу или да плати предметни новчани износ. Он то право користи обично приликом извршења и може се исплатом поменутог новчаног износа ослободити предаје ствари, мада је дотична ствар пронађена у његовом притежању. Ако се деси да туженик у току спора или касније по правоснажности пресуде, намерно сакрије, уништи, учини неупотребљивом или отуђи односну ствар или ако та ствар пропадне његовом кривицом тако да у тренутку спровођења извршења није у могућности да изврши своју обавезу (да преда ствар тужиоцу), онда је дужан да плати одређени новчани износ с обзиром да је оваквим својим поступком пре извршења искористио своје право избора (чл. 316 у вези чл. 182 и 183). Исто то важи и за случајеве намерног оштећења или делимичне пропасти утужене ствари кривицом туженика, јер

се из таквог стања ствари, аналогно пропису чл. 138 закона о наслеђивању, може извести логичан закључак да је туженик њоме располагао и тиме манифестовао своју вољу да предметну ствар задржи за себе односно да плати одређени износ новца. (Ако се у том смислу не схвати чл. 316, онда би се у наведеном случају отуђења ствари, итд., могло поставити питање постојања кривичног дела утаје из чл. 254 Кривичног законика, што би било неправилно.) Такав је нормалан развој ствари и за такве случајеве законодавац је предвидео одредбу чл. 316 у вези чл. 39, ст. 1, и чл. 174, ст. 2.

Према томе, разлог да се противвредност спорне ствари у новцу одређује супсидијарно за случај, ако се приликом извршења односна ствар не пронађе у тужениковом притежању, не може да опстане, јер се не заснива ни на једном законском пропису.

Тужилац, истина, има могућности, као што је познато, да поред повраћаја ствари, супсидијарно тражи и накнаду штете, али у таквом случају није реч о примени чл. 316, већ о истицању више тужбених захтева у једној тужби (чл. 176). У тој парници суд може да одбије први тужбени захтев ради повраћаја ствари а да усвоји супсидијарни ради накнаде штете. Тада је дужан да извођењем доказа (углавном вештачењем — чл. 239 до 250) утврђује вредност ствари, будући да је спорна висина штете.

Слично овоме, и када је у питању алтернативна обавеза (обавеза туженика ма по којем правном основу — уговору, једностраној изјави, итд., — да тужиоцу преда ствар или да му накнади противвредност исте) извођењем доказа утврђује се вредност ствари, јер су оба захтева спорна. У тој парници, ако је основан тужбени захтев, туженик се алтернативно обавезује на обе чинидбе. Тужилац на основу такве пресуде може да тражи извршење било које чинидбе (а не само предају ствари, као што је код алтернативног овлашћења из чл. 316), али туженику ипак припада право избора све дотле док тужилац као овлашћеник не буде потпуно или делимично примио чинидбу.

Неправилно је, дакле, уколико није реч о алтернативној обавези, истовремено у спору утврђивати односно утврдити постојање дотичне ствари и висину накнаде за ту ствар. Јер, или ствар постоји и тада треба пресудом обавезати туженика да је преда тужиоцу или да плати „одређени новчани износ“ или ствар не постоји и тада треба утврђивати вредност односне ствари и туженика обавезати да плати утврђени новчани износ на име накнаде за ту ствар (чл. 174, ст. 3).

Исто тако ни правно схватање, према којем се односна вредност ствари утврђује ради спровођења извршења за случај да туженик после правоснажности пресуде (или и пре правоснажности, кад се туженик на нове чињенице није могао више успешно позивати, а то је до закључења последње расправе — првостепене или другостепене, ако је ова одржана — чл. 288, ст. 2, чл. 293, 350—352 и 324), без своје кривице (услед случаја или више силе) не може да изврши обавезу, — нема правне подлоге, јер суд, примењујући прописе закона о парничном поступку изриче пресуду, а у поступку извршења туженик односно извршеник има право да опозиционом

тужбом у смислу правних правила извршног поступка истакне предметне приговоре. Поред овога, туженик на основу исте правне ситуације (на основу чињеница насталих после закључења последње расправе), уколико се не води извршни поступак (пре подношења предлога за дозволу извршења или после спроведеног извршења) може тужбом да покреће нову парницу о већ правоснажно пресуђеном правном односу с обзиром да правоснажна пресуда важи док се не измени њен чињенични и правни основ (чл. 324 и 322). Чињенице, пак, настале пре предметне расправе не могу се остваривати у редовној грађанској парници (разуме се између истих странака о истом правном питању расправљеном у ранијој парници, пошто суд у таквом случају по приговору или службеној дужности одбацује тужбу због правоснажно пресуђене ствари — чл. 277 ст. 2, и 290 у вези чл. 322, 323, 343, ст. 2, т. 9, чл. 353, ст. 2, чл. 371, ст. 2, и чл. 379, 381—389).

Најзад, постоји и мишљење да од тужиоца зависи да ли ће се у спору ради предаје ствари у својину и државину утврђивати вредност дотичне ствари. Тужилац, напиме, када жели да добије утужену ствар, произвољно означава висок износ новца који је спреман да прими уместо ствари. Ако пак жели да дође до новца, односно ако му није стало до ствари, он може да предложи да се вештачењем утврди вредност спорне ствари у новцу коју ће примити. У том случају суд је тобож дужан да извођењем доказа вештачењем утврђује новчани износ као противвредност дотичне ствари. Овакво мишљење неосновано је како са већ наведених разлога, тако и са разлога што није у складу са правном природом закона о парничном поступку који је јавно-правног карактера (чл. 1). Ниједном одредбом тог закона странка није овлашћена да мења садржај прописа чл. 316 који је као правило за вођење поступка обавезан и за странке и за суд. Странка не може дакле уместо алтернативног овлашћења туженог из чл. 316 предлагати алтернативну обавезу (чији се основ заснива на материјалном праву), односно нема могућности да одређени новчани износ учини спорним, кад исти по својој правној природи није споран. Тужилац може, ако хоће, вештачењем ван суда да утврђује вредност ствари, а може да одреди новчани износ и испод те вредности. Све то нема никаквог значаја за суд и туженика који поступа по свом нахођењу. Сем тога, законодавац је, као што је већ објашњено прописом чл. 316, заштитио тужиоца у односу на спорну ствар. Стога не би било логично ни правилно да се тужиоцу тим истим прописом, услед његовог предлога пружа нека друга, нарочита могућност да евентуално (у зависности од воље туженика) дође до новчаног износа, када је спорна једино својина и државина ствари. Краће речено, тужиоцу се пружа могућност да дође до своје ствари, а туженику да се исплатом одређеног новчаног износа ослободи своје обавезе.

Уосталом, наведено мишљење о примени чл. 316 било би неспојиво и са основним начелима парничног поступка — начелом процесне економије и начелом забране злоупотребе процесних права. Докази се, напиме, сходно прописима чл. 6, 209, 289 и 293, изводе кад су спорне важне и одлучне чињенице. Извођење пак доказа вештачењем ради утврђивања вредности

ствари у новцу, чији би износ тужилац био вољан да прими, представљао би злоупотребу права из чл. 316, као и права из наведених прописа с обзиром да односни новчани износ није споран и да су странке дужне да савесно користе права, која су им законом о парничном поступку призната. Тиме би се једновременно без потребе одуговлачно поступак (чл. 8 и 9). Одбијањем предлога странака за такво извођење доказа, суд би онемогућио предметну злоупотребу права и одуговлачење поступка, а то је и његова дужност.

Даље, суд је, као што је изложено, под изузетним околностима овлашћен да утврђује вредност предмета спора (чл. 39, ст. 3). Осим овог изузетка, нигде није нормирано да је суд дужан да по предлогу странака утврђује ту вредност, нити да је овлашћен да такву вредност сматра као „одређени новчани износ“. Отуда утврђивање вредности предмета спора у смислу изнетог мишљења представља повреду одредаба парничног поступка. Ова повреда није од утицаја на доношење законите и правилне пресуде, (туженик се скоро никад не противи предлогу тужиоца за извођење доказа вештачењем пошто оправдано сматра да ће му исто бити од користи), те се побијана пресуда по жалби, само због предметне повреде, не би могла укинути, односно не би се могла укинути ни првостепена ни другостепена пресуда по ревизији, нити преиначити (чл. 343, ст. 1, 353, 357, ст. 1, 358, 360, 371, 375, 376 и 379). (Изјављиване су жалбе у том погледу, али без успеха. Можда би се, по правном леку туженика, могло поставити питање постојања разлога за укидање или преиначење, ако би имало доказа да је сам тужилац одређивао мањи износ новца од утврђеног.) Постоји, дакле, правна могућност да се по предлогу тужиоца утврђује вредност предмета спора односно могућност да се устали погрешна пракса. Када пак суд погрешно усвоји предлог тужилачке стране или у случају да се са предлогом тужене стране сложио тужилац да вештачењем утврђује вредност ствари, онда је суд дужан да правилно спроведе тај доказ. При таквом стању ствари и тужилац и туженик имају право да побијају правилност и резултат вештачења и да у том погледу стављају нове предлоге и изјављују правне лекове, услед чега суд долази у ситуацију да одлаже рочишта за главну расправу (чл. 105, 303, 293, 350, ст. 2, и 352), а виши надлежни суд да по правним лековима укида првостепену пресуду (чл. 357 и 358) односно да укида другостепену, а по потреби и првостепену пресуду и ствар враћа на поновно суђење ради уклањања предметних повреда, односно ради поновног или новог извођења доказа пред првостепеним судом у циљу утврђивања чињеничног стања (чл. 370, 371, 375 и 376) или да другостепену пресуду преиначује (чл. 360, ст. 1, тач. 2—5, у вези чл. 379), односно да потврђује пресуду, ако је правилна (чл. 356 и 377). Јасно је, дакле, да погрешна примена чл. 316 поред фактичког одуговлачења поступка услед самог извођења доказа вештачењем, посредно доводи и до потенцијалне могућности да се услед изјављених правних лекова окончање поступка одложи за дужи период времена (а то се скоро редовно и догађа).

У пракси се дешава да тужилачка страна, погрешно схватајући пропис чл. 316, изјављује да је вољна да уместо утужене ствари прими одређени новчани износ као противвредност исте, а једновременно предлаже и да се

тај износ утврди путем вештака. Овакав предлог странке не може бити оправдање за утврђивање вредности предмета спора. Странка не може, на-
 нме, да наметне суду своју вољу у том смислу да се висина тог износа
 утврђује извођењем доказа вештачењем, пошто би то било, као што се види,
 неправилно и незаконито. Сходно овоме, ако странка у тужби не би дала
 јасну и прецизну изјаву у смислу чл. 316 или би дала неодређену и нера-
 зумљиву изјаву у погледу висине новчаног износа, суд би поучио странку
 да тужбу исправи односно допуни и у ту сврху може да је позове у суд
 или да јој врати тужбу ради исправке (чл. 270 у вези чл. 98 и 10).

Затим је неправилно да суд, поводећи се за предлогом странке, „одре-
 ђени новчани износ“ формулише као противвредност спорне ствари, јер су
 односне одговарајуће чинидбе, као што је подвучено, различитог правног
 карактера, те се тиме ствара забуна услед чега изрека пресуде може евен-
 туално да постане неразумљива и противречна разлозима пресуде, што пред-
 ставља битну повреду одредаба парничног поступка из чл. 343, ст. 2, тач.
 11, у вези чл. 353, ст. 2, и чл. 357, ст. 1, чл. 370, 371 и 375. (У таквом слу-
 чају из изреке пресуде могао би се извести закључак да је у питању алтер-
 нативна обавеза туженика, док би се из разлога пресуде видело да је реч
 о пропису чл. 316 и да противвредност дотичне ствари није утврђена, или
 ако је погрешно, по предлогу туженика, утврђена у износу мањем од „одре-
 ђеног новчаног износа“, постојао би разлог за укидање пресуде, из чл. 343,
 ст. 2, тач. 11, у вези чл. 353, ст. 2, на који се пази по службеној дужности,
 односно из чл. 343, ст. 1, који би разлог суд узео у обзир уколико је истак-
 нут у правном леку тужилачке стране, на чију је штету примењена поменута
 одредба — чл. 353, 357, ст. 1, 370, 371 и 375, а под условима из чл. 360
 и 379 у вези чл. 360, ст. 1, тач. 2—5, постојао би разлог за преиначење
 пресуде.)

Према свему што је наведено, не постоји ни један разлог да суд у
 спору ради неновчаног захтева утврђује вредност спорне ствари, односно
 вредност предмета спора (осим проверавања тачности означене вредности
 ради утврђивања надлежности у смислу чл. 39, ст. 3) већ је дужан да у
 случају усвајања тужбеног захтева унесе у изреку пресуде да се тужени
 може ослободити давања ствари или неке друге неновчане чинидбе, ако
 плати новчани износ, за који је тужилац изјавио да је вољан да га прими
 уместо утуженог, неновчаног предмета спора.

Даница С. Китић

Др. Андрија Гамс: *ОСНОВИ СТВАРНОГ ПРАВА*. — Друго, прерађено и допуњено издање. Београд, 1959. издање „Научне књиге“, 277 стр.

Наше данашње грађанско право је, као што је познато, средиште низа правних питања и проблема веома важних и врло актуелних. Неки од тих проблема, као што су, на пример, проблем друштвене својине и питање права управљања и коришћења ствари из друштвене имовине, по своме теоријском и практичном домаћају и значају, далеко превазилазе одређене оквири ове правне гране. То нам и сам свакидашњи развој нашега друштвено-економског и правног живота очигледно показује. Отуда пак и велика важност и значај школских књига односно уџбеника из ове правне области. А поменути проблеми су, одмах да напоменемо, у овој књизи проф. Гамса нарочито добро постављени и обрађени. Читали смо је са великим интересовањем и пажњом, па ћемо овде о њеној садржини изнети нека своја опажања и закључке. Нарочито ћемо се обазрети и на извесне ауторове поставке и закључке о друштвеној својини, где се у ствари налази и главно тежиште овога рада у научном и стручном погледу. Ту управо има и највише новог материјала.

1. — Аутор овога дела односно уџбеника је несумњиво један од првих наших правника и правних писаца који су проучавању и изградњи нашега новог, социјалистичког грађанског права посветили нарочиту пажњу. Проф. Гамс је, наиме, са пуно успеха обрадио и проучио један низ установа, питања и проблема из ове области нашега новог права и правног система, као што су, на пример, питања: о предмету и садржини грађанског права, о установи права управљања, о друштвеној својини и сл. Такав пак његов претходни, уистини пионирски, научни и стручни рад омогућио је нашем аутору да истовремено поједини основне појмове и да заузме један одређен и јасан став по низу проблема, да би их затим са успехом могао приказати и изнети и у својим систематским делима односно, уџбеницима, који својом вредношћу већ одавно привлаче пажњу студената наших правних факултета и других наших правника. Тако су и у овој књизи углавном дошла до изражаја позната схватања која је проф. Гамс заступао и бранио и у својим чланцима и расправама. Но, поред изложених савременијих и нових правних схватања и установа, од којих неки стварно постоје само у нашем данашњем југословенском праву и правном систему, овде су такође изнети и извесни нови погледи, аспекти и мишљења и уколико се тиче старих или тзв. класичних грађанскоправних појмова и установа. Једне од њих су посматране и проучаване са гледишта захтева и потреба нашега данашњег друштвено-економског и правног живота, док су друге освежене и објашњене датим примерима који су адекватнији и ближе нашој новој друштвеној стварности него они којима су се поједини аутори обично раније служили. Такав случај имамо посебно код разматрања о подели или категоризације ствари, о начелу *Superficies solo cedit*, о праву државине и праву службености и залоге, као и код датих објашњења појма ствари: потрошних и непотрошних, простих и сложених, главних и споредних, и других. При томе је веома добро и у довољној мери обрађена и материја о хартијама од вредности, мада иначе учење о овим хартијама припада више области привредног права него грађанског односно стварног. Лепо је подвучена разлика између хартија од вредности и тзв. легитимационих знакова и других исправа, које разликовање има наравно и великог практичног значаја у правном промету.

2. — Пошто је веома прегледно и јасно изложио све значајније карактеристике приватне својине, проф. Гамс даље говори о тзв. социјалистичкој својини као једној врсти колективне својине и њеном развоју, и при томе констатује: да друштвена својина никако није идентична са социјалистичком својином и да је питање колико социјалистичких елемената садржи у себи поједили конкретни облик друштвене својине (с. 38). Интересантна је и заслужује пажњу и ауторова констатација: да „ни друштвена својина која постоји у нашем позитивном праву није још социјалистичка“ (с. 39). Што би могло да значи да је социјалистичка својина у ствари један виши облик или ступањ друштвене својине који код нас још није достигнут. Према овде пак датој дефиницији њенога појма: „Социјалистичка својина је прислањање оруђа и средстава производње од стране целог одређеног друштва (док су потрошна добра у личној својини)“ — (с. 36). И то је, међутим једна врста колективне својине. Али, својина се кроз разна историјска раздобља мења утолико, што су у неким епохама постојећи својински односи простији или једноставнији, а у другим разноврснији и сложенији. А све данас постојеће разноврсне својинске облике можемо, како каже проф. Гамс, свести на два основна типа, тј. на колективну и приватну или индивидуалну својину (с. 29). — Затим су са пажњом изложене и разноврсне појаве нових теорија о приватној својини, које напуштају познато римско и класично буржоаско схватање о апсолутности приватне својине, тј. о њеној неограничености и неприкосновености. Па је поводом тога нарочито указано и на теорију злоупотребе права, као и на чињеницу да је ова теорија поникла управо у вези са злоупотребом права својине. Нарочито су пак интересантна, добро систематизована и повучна ауторова разматрања о најважнијим и управо типичним ограничењима приватне својине у нашем праву (с. 43—54). Ту су наведени и објашњени и сви одговарајући важнији правни прописи, тако да то све може веома корисно послужити и оним нашим правницима који те прописе практично тумаче и примењују. Као једно важно ограничење приватне својине истакнуто је и тзв. суседско право, које је гакђе добро обрађено са гледишта нашег и упоредног права, укључујући ту и постојеће обичајно право.

Не бисмо се, међутим, могли сложити са мишљењем да »друштвена својина правно нема један јединствени субјект, већ више субјеката«, те да је она „подељена“ (с. 66). По нашем мишљењу, једини правни субјект друштвене својине као такве, тј. као права својине, јесте Федеративна Народна Република Југославија, а постоји само један већи број разноврсних корисника те својине. Аргумент за ово налазимо и у одговарајућим одредбама нашег Устава (чл. 14), односно нашег Уставног закона (чл. 4, ст. 1), као и у другим законским одредбама (на пример, одредби чл. 4 закона о средствима привредних организација, по којој одредби: средства привредних организација стечена по било ком основу су у друштвеној својини. Може се, наравно, дискутовати о ближе правном карактеру друштвене својине, тј. о начину њенога практичног манифестовања у појединим случајевима, с обзиром и на карактер и природу и врсту њених појединих објеката или њихових управљача и корисника, — али она у чисто својинскоправном погледу има само једног јединственог титулара. Те ако апстрахујемо сусвојину и њене разне варијанте, немогуће је постојање више субјеката друштвене својине, као и својине уопште, на једном истом објекту. Што значи, да је друштвена својина с гледишта свога субјекта уствари само општенодрожна или општедруштвена својина, тј. својина целе наше југословенске друштвене заједнице као такве. Тако, на пример, држава ФНРЈ може чак и радне колективе односно привредне организације ограничити у праву коришћења њихових средстава (савезним законом и савезним друштвеним планом) или им чак и одузети поједина њихова средства (савезним законом), — а она при томе не врши никакву експропријацију нити национализацију, јер узима ствари које

су биле и остале само њена својина. Наша Федерација не дели, дакле, ни с ким друштвену својину, па ни са нашим народним одборима, аутономним јединицама или народним републикама, већ је она једини и искључиви субјект права друштвене својине, једини власник или сопственик целокупне наше народне имовине — и покретне и непокретне. Па наравно и свих ствари у јавној и општој употреби (путева, мостова, паркова, тргова, јавних зграда и других тзв. јавних добара), а није евентуално само носилац својине »на војним утврђењима и наоружању« (в. интересантна разматрања о овој теми на с. 95 и сл.). Све пак друге политичко-територијалне јединице, као и установе и организације, могу бити само управљачи, уживаоци или корисници појединих делова или објеката из оквира друштвене својине али не и њихови сопственици. Наша друштвена својина није дакле *подељена* већ *ограничена својина*. Увек се пак претпоставља да је својина неограничена, а ко противно тврди, мора то, заиста, и да докаже. Ова констатација проф. Гамса (с. 41) важи несумњиво и за нашу друштвену својину. Да ли, на пример, уживалац или послугопоимац деле својину на дотичној ствари са њеним сопствеником?

Према томе, сматрамо да се код нас не би са основом могло говорити ни о посебним носиоцима „јавноправне својине на јавним добрима“, пошто један такав посебан облик друштвене својине код нас стварно не постоји, нити је пак, по нашем мишљењу, његово постојање и иначе за препоруку. — Зато у свим својинским споровима који се тичу друштвене својине као такве, тзв. парничну или стварну легитимацију (*legitimitas ad causam*), активну и пасивну, има само држава ФНРЈ. Друга је ствар када се неки спор води по основу права управљања или права коришћења.

Својинскоправни односи су код нас, узгред буди речено, и иначе различито разноврсни и сложени. Због тога би и новим уставним одредбама о друштвено-економским основима земље, када буду донете, требало одређено и јасно предвидети и рећи: који све облици својине (облици права својине) постоје у нашој земљи. Мислимо да у томе погледу, заиста, не би смело бити никакве неодређености и колебања, јер то све има наравно и великог практичног значаја. То нам и досадашње искуство показује.

3. — Наш аутор, поред осталог, нарочито истиче вредност и значај једне добре правне терминологије и указује на потребу њене изградње, те по томе питању дискутује и са некојим другим нашим правним писцима односно професорима права. Правилан је, на пример, закључак проф. Гамса да је *право коришћења*, уколико се тиче наших привредних организација, један неадекватан и нетачан назив, тј. да не одговара својој стварној и правној садржини, јер, поред права коришћења, садржи и право располагања стварима привредне организације у границама закона (с. 81). Има, међутим, извесних речи и израза који би се, по нашем мишљењу, могли заменити другим.

У овоме другом издању књиге поједини одељци су проширени и још свестраније обрађени, с обзиром и на новије прописе и судску праксу. То нарочито важи за одељак о друштвеној својини. Али и ту саме основне теоријске поставке нису промењене, пошто се је показало да за такву евентуалну измену нема оправданих разлога. Сматрамо пак, да је педагошка и практична вредност овог уџбеника знатно повећана и ново додатим исцрпним регистром правних прописа и прописа предатног права који се и данас примењују као правна правила.

Но, можда би се овоме заиста драгоценом, изврсно одабраном и мајсторски обрађеном правном материјалу могла дати прикладнија и боља издавачко-техничка опрема.

4. — Уколико се посебно тиче обима и избора, или распореда обрађеног материјала, проф. Гамс је и овде остао доследан својој познатој начелној концепцији о привредном праву као једном делу грађанског права.

Ово пак нарочито у његовим већ поменутиим интересантним разматрањима о друштвеној својини у нашем праву (са претходним освртом на државно-капиталистичке својинске односе). Извесни материјали су, наиме, изложени опширније него што би то, мислимо, за један уџбеник стварног права уопште узевши било нужно (в. с. 60—80). Ту управо има ствари којима би, онаквим како су дате, по нашем мишљењу, пре било место у економској политици или политичкој економији (на пример, излагања о трошковима пословања, о компетенцијама већа произвођача и сл.). Наравно, ствар је мере. А грађанско право је, да тако речемо, свуда код своје куће, нарочито када се расправља о друштвеној својини као једноме уистини централном, доминантном и готово свеобухватном проблему наше данашње правне теорије. Иначе, ако би смо у нашим уџбеницима сувише обухватили из оквира других научних дисциплина, могло би лако у току даљих студија долазити и до понављања.

Читајући са пажњом ову књигу проф. Гамса и оцењујући у њој опште прихваћени метод и начин излагања, често преовлађује утисак да имамо пред собом једно право теоријско односно научно дело у ужем или строжијем смислу речи, нарочито уколико се тиче разматрања постојеће правне проблематике о друштвеној својини. Али, она с друге стране представља једну веома добру и сигурну основу за жељено увођење студената у теоријска и практична знања и методе научног рада, тј. за буђење њиховог интересовања за један такав рад.

Др. Адам П. Лазаревић

A. B. Plopol: *JURISPRUDENCE COMPARÉE SUR LE REVENU IMPOSABLE. Allemagne-Angleterre-Belgique-Canada-États Unis-France-Italie-Suisse.* (Archives internationales de finances publiques, t. 3 — Directeurs: M. Masoin, E. Morselli, F. Neumark, L. Trotabas), Padova, 1960, Cedam et autres, 214 pp.

У овој фази оријентације неких западноевропских држава ка економској интеграцији питање могућности усклађења њихових фискалних структура развило се у један од врло актуелних проблема међународне економске политике. Њему је намењен знатан број студија научних колектива и монографија економиста из целог света. Међу овим пионирским радовима у првом плану стоје публикације *Међународних архива за јавне финансије* у којима је низу знатних финансијских стручњака дата прилика да из разне оптике посматрају питање хармонизације пореских система у регионалним заједницама које се стварају у Европи (С.Е.С.А., С.Е.Е., Euratom).

После импозантне анкете о течевини у 20 репрезентативних држава (*Enquête sur l'imposition des revenus industriels commerciaux et professionnels*, 1954) и упоредне анализе пореза на промет у 18 разних држава (*Impôts sur transactions transmissions et chiffre d'affaires — Problèmes du Marché commun et de l'intégration internationale*, 1959) недавно је у последњој књизи исте едиције објављена компаративна јуриспруденција о пореском дохотку у осам капиталистичких земаља (наведених горе). Мада у њој није непосредно третирано питање интеграције, материја коју обрађује блиска је том домену.

У овом раду доходак није посматран у свом комплексном економском изразу; изолован је само један елемент његов — основица. Уз то за појам дохотка нису коришћени текстови закона већ пресуде судова и институција надлежних за пореске спорове у односним земаљама. Пошав од тога да законодавства, практично без изузетка, избегавају да формулишу општу дефиницију о порески способном доходу („појму који је скоро увек и свуда неодређен и небулозан“ — у предговору Морселна) писац је сакупио близу

440 пресуда и одлука у којима су садржане разне интерпретације појма пореског дохотка.

Збирци ове јуриспруденције претходи краћа упоредноправна анализа у којој је аутор изнео данашњу праксу у погледу утврђивања појма бруто односно нето дохотка. У једном успелом синтетичком прегледу прикупљеног материјала приказана је велика шароликост те праксе и наведен низ одлука из којих се види да се у разним пореским системима основнице пореза на доходак заснивају на елементима разне природе и карактера, који у крајњој секвенци доводе до резултата, често из основа различитих. На пример, код утврђивања бруто дохотка. Некад је тешко диференцирати сам доходак од увећане имовине (депресијација новца). Отуда у науци појава две велике теорије од којих једна усваја начело „сталних извора“ а друга „увећане активе“; што је опет одвело подвајању праксе: у В. Британији увећање активе се не опорезује порезом на доходак, у Француској међутим се опорезује, у САД исто тако — али не прогресивном већ блажом пропорционалном стопом. Или случај који је код нас везан за порез на повремене приходе (подоблик пореза на доходак). Изоловане операције (коњуиктурне добити) опорезују се као код нас још у Француској и САД; у осталим државама оне су слободне од овог пореза, јер представљају увећање активе. У раду су затим наведене аналогије и разлике које настају услед ефекта који на увећање бруто дохотка остављају разни конститутивни елементи: обештећења разних врсти, разлике створене продајом некретнина, берзанске операције, добити на девизним курсевима, субвенције и др.

По правилу свуда се нето доходак узима за основу доходарине. О таквом доходу говори се у другом делу рада, где су изложени — са пуно умних напомена ауторових — они расходи који се признају као „одбитне ставке“, наспрот онима који се у пракси као такви не прихватају. Ако код формирања нето дохотка и има неког размимоилажења у јуриспруденцији посматраних земаља, ипак се овде да запазити већа униформност него код утврђивања бруто дохотка. Општи и производни трошкови, накнаде за рад, камате пословања, амортизација, провизије, пословни губици и др. — више мање свуда су и на хомоген начин прихваћени као дедукције од основе. Опажа се ипак изостанак категорије „плаћени порези“. У теорији тај фактор је јако контроверзан те се могло очекивати да ће га ова документација некако осветлити.

Сама збирка одлука — којој је резервисан последњи и претежни део публикације — систематизована је по узрочним елементима који делују на доходак, а у том оквиру класифицирана је по државама. Образложења и мотиви које садржи већином су оригиналан текст судећег органа, док су остали прерада ауторова, али дати са прецизношћу и ауторитетом (писац је адвокат и стручњак за пореско право).

Материјал који је објављен у овом раду не изазива полемику: он хладно региструје дата која постоје, праксу која се примењује у свету. Мислимо да је добро упознати те правне преседане јер могу (независно од друштвеног система) користити правницима и посебно законодавцу који се не ретко срећно инспирисао резултатима јуриспруденције.

Ј. Ловчевић

Петко Стайнов: ПРАВНИ ПРОБЛЕМИ НА ВОДНОТО СТОПАНСТВО В НАРОДНА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ, София, 1957, Издание на българската академия на науките. 187 стр.

1. — Аутор начелно полази од становишта да и водно право одражава класни карактер одређене државе и датог правног система у целини. Констатује, међутим, да нема и да не може бити јединственог или једно-

образног водног законодавства ни међу буржоаско-капиталистичким, ни међу социјалистичким земљама. То објашњава тиме што на водно законодавство опредељујуће утичу и различити климатски, географски и други природни фактори. Различито је зато водно законодавство држава које обилажу водама (Финска, Енглеска, на пример) од оних које их понегде немају довољно ни за пиће (Мароко, Тунис и др.). Док су код првих основни односи поводом вода стављени у оквире грађанског права, дотле су у другима они мешаног или искључиво административноправног карактера. Таква ситуација није искључена ни у оквиру једне државе, при чему аутор указује на СССР у коме поједине републике имају различите водне режиме (Бело Русија и Јерменија, на пример).

2. — Основна поставка бугарског водног права је уставно начело (чл. 7) да су све воде општенародна имовина. — Прилазећи анализи овог питања, аутор претходно расправља појам „вода“ у смислу објекта права својине. У том смислу их одређује као сложену ствар, као јединство (спој) водног тока (*aqua profluens* — ако је реч о текућим водама) односно водних маса (ако су у питању стајаће воде) и земљишта покривеног водом (*alveus*). При том примећује да ова веза земљиште—вода мора бити ефективно остварена и релативно трајна. Ако ова престане тј. ако вода трајно напусти своје корито оно постаје *alveus derelictus* и као такво улази у државни земљишни фонд.

Разрађујући даље ово питање, аутор налази да сама текућа вода, као текући водни талас засебно узет, није ствар као објект права својине. Међутим, пад воде (спуск—водна снага) који може бити искоришћен за производњу енергије представља — по аутору — засебан објект државне својине на водама. То се не протеже и на односна водна постројења и уређаје, који могу бити и у својини власника земљишта на коме су подигнута или онога ко их је подигао. По аутору сама вода није роба и није ствар у грађанскоправном промету. Она се не продаје већ даје или додељује. У односним ситуацијама није реч о отуђењу већ о распореду употреба или искоришћавања. Накнада која се евентуално при том плаћа нема карактер цене. Због тога се и не може говорити о „крађи воде“ и сл., како се то исказује. — Воде захваћене у судовима, базенима, резервоарима и сл. нису „воде“ у посматраном смислу, нити обавезни објекти државне својине на водама.

3. — Што се тиче обала река, језера и др., оне — по бугарском праву — такође припадају држави, чак и у случају кад водоток протиче кроз нечије имање. Прибрежни сопственици немају из тог факта никаквих посебних права на употребу воде, ни на коришћење обала. Они имају само фактички преимућства у том правцу. Од обале треба разликовати заштитни појас водотока који није у државној својини, осим ако се у корист државе по редовним правилима прибави. Он улази у појам водотока само ако је то посебно утврђено одговарајућим административним актима и у меон неопходној за одбрану од поплава или борбу против ерозије. У том обиму односно случају предметна земљишта потпадају под режим водног а не земљишног права. — Иако св све воде начелно у државној својини, аутор примећује да мали извори и потоци не представљају никакав важнији економски или други интерес државе. Због тога је употреба њихових вода дозвољена околним имаоцима земљишта без икакве дозволе, али само у оквиру личних потреба. За евентуалну надлежну забрану овакве употребе не дугује се никаква накнада.

4. — У бугарском праву држава је искључиви власник свих вода, схваћено у напред описаном смислу. Својина на водама је њен искључиви монопол. Садржина ове својине — по аутору — подразумева троје: право располагања, право управљања и право привредног искоришћавања (газдовања). Од ових је располагање искључиво атрибуција државе (у надле-

жности највиших органа) и непреносиво, тј. не подразумева право на отуђење. Право на привредно искоришћавање држава по правилу конкретизује преко државних предузећа и установа. То не искључује и њено право да даје дозволе за искоришћавање и употребу вода грађанима и другим организацијама. Битно је при том то да стављање вода на расположење за привредно искоришћавање обавезно следи једнострано утврђене услове од стране надлежних органа и да свако привредно искоришћавање вода мора бити управљено на постизање оптималних користи и подвргнуто плану. У том правцу аутор анализира функције разних државних установа и предузећа, садржину и начин употребе воде за производњу енергије и наводњавање и односе у вези са тим (искоришћење постројења и опреме, плаћање накнаде за коришћење и сл.).

5. — Прелазећи на правну анализу употребе (искоришћавања) вода, аутор је посматра као израз производног појма државне својине на водама. Њене главне карактеристике види у томе што је она увек строго ограничена на дате циљеве и да не представља стечено право у односу на државу. По својој правној природи она није ни ограничење, ни терет државне својине на водама, и са гледишта корисника није стварно право на туђој ствари. Давањем дозволе за употребу (искоришћавање) вода, држава не преноси на корисника неко своје право. Она му само даје положај корисника, и дозволом односно статутом једнострано утврђује једну правну ситуацију, која је увек један административноправни однос. Њоме су дати циљеви, обим и други услови које корисник не може мимоићи или мењати. Надлежни државни органи су, међутим, овлашћени у свако доба преиспитати сваку дозволу за употребу, мењати је или укидати у зависности од датих планова и планских задатака искоришћавања односних вода. Правни интерес корисника заштићен је према свима, осим према држави, у односу на коју нема *actio*.

Аутор разликује две врсте употребе вода: општу, којој одриче карактер субјективног јавног права и посебну, која нема карактер и домаћај концесије буржоаског права. — Разлика између управљања и употребе вода би се — по аутору — могла утврдити тако што би се управљање схватило као плански распоред и усмеравање а употреба као његова конкретизација у погледу одређених циљева или субјеката.

6. — Расправљајући о заштити вода аутор анализира грађанскоправни, административноправни и кривичноправни аспект питања. Теоретски не искључујући технику и средства заштите по грађанском праву, аутор истиче да се она у пракси не јавља, осим местимично у питањима накнаде штете. Сличан је случај и са кривичним правом, иако санкције за нека дела, предвиђена и кажњива по кривичном закону, служе и заштити вода. Највише пажње посвећује административноправној заштити и овој даје претежну улогу и значај. Налази да се административноправна заштита вода и водних права одвија не само кроз нормативна и конкретна акта надлежних органа већ и кроз њихове оперативне захвате. У том погледу врши извесна упоређења са неким питањима заштите шума и санкцијама за њихово незаконито искоришћавање.

Никола Воргић

M. Malinvaud: *INITIATION A LA COMPTABILITE NATIONALE*. Paris 1958, Institut national de la statistique et des études économiques, Service des études économiques et financières, 214 pp.

Изучавање савремених економских система, њихових проблема и постигнутих резултата, захтевало је велики обим статистичких података економског садржаја, а пре свега, статистичких инструмената који ће омогућити

прибављање систематског описа процеса репродукције у једном повезаном систему економских трансакција.

Делатност на истраживању оваквих статистичких инструмената била је још пре три деценије изузетно стимулирана. У том периоду рад на истраживању ових инструмената текао је у различитим правцима. У средишту многих покушаја налазила су се два мотива: испитивање привреде у целини, односно откривање података о структури и функционисању економског система и указивање на узајамну повезаност појединих делова тога система. Руковођена овим мотивима истраживања у овом домену довела су до конструисања једног економско-статистичког инструмената квантификације збивања у привреди, који је познат под именом *национално рачуноводство*.

Са овим особинама национално рачуноводство је тековина новијег датума чијој су разради до данас највише допринели: англосаксонске земље (*Meade, Stone, Kaldor, Ruggles, Kuznets, Leontief*). Норвешка и Холандија (*Aukrust, Derksen* и др.), као и међународне организације (Комитет статистичких експерата Лиге народа и Уједињене нације).

Насупрот значајном развоју овога инструмента у теорији и пракси поменутих земаља и других западних земаља, Француска све до пре десетак година налазила се у фази припремних радова на увођењу и примени националног рачуноводства. Као први рад из ове области, ваља назначити студију публиковану 1952. под насловом *Les comptabilités nationales dans le monde — Comparaison des méthodes* (Institut national de la statistique et des études économiques). Иако је Француска практично дуго чекала на овај економско-статистички инструмент, новији развој студија у области националног рачуноводства бележи завидан напредак, у чему се нарочито истиче студија економисте М. Маленвоа коју желимо укратко да прикажемо.

Студија представља значајан допринос у области националног рачуноводства уопште, специфичан не само по богатству материје коју писац у њој обрађује, већ и по начину на који читаоцу приказује ову врло сложену проблематику, а нарочито по критичком разматрању већ уведених појмова који чине основе многих досад изграђених система националног рачуноводства. Богатство материјала пруженог у овој књизи може се сагледати из садржаја.

Први део студије посвећен је проблематици *националне производње* у коме писац разматра појам и садржај многих врло значајних, а у исто време још увек отворених питања о предмету ове дисциплине. Ово питање писац обрађује у пет делова: дефиниција финалне производње; производња, потрошња и инвестиције; производни допринос појединих сектора; формирање дохотка у току производње; и три гледишта о финалној производњи.

У другом делу књиге приказани су проблеми *националног рачуноводства* у којима пружа врло детаљисану обраду тема: принципи националног рачуноводства; национално и приватно рачуноводство; расподела дохотка; инвестиције, штеђња и финансијске операције.

Трећи део књиге обухвата *начине коришћења* националног рачуноводства у примењеној економици. У овом делу аутор излаже примену националног рачуноводства у сврху мерења економског раста и постављања планова, односно економских прогноза будућег економског развоја. У излагању ових проблема посебну пажњу заслужује осврт на француска искуства у коришћењу националног рачуноводства, као и излагање о сврсисходности увођења националног рачуноводства за неразвијена подручја. Ауторова разматрања о неопходности примене овог инструмента на неразвијене земље обилују интересантним запажањима и решењима. Поред ове две теме, писац опширно

разрађује проблеме анализе структуре производње у којима излаже примену *input-output* анализе, могућности проучавања конјунктуре и економских буџета.

Начин обраде ове материје квалификује аутора као високог стручњака у материји коју обрађује, а систематичност, прецизност и јасноћа са којом су изложени многи проблеми, допринели су да се поједини делови ове студије излажу данас у познатим уџбеницима економске статистике.

Посебну вредност ове студије чини неколико идеја о допунама основних функција националног рачуноводства, и то пре свега, укључивање финансијских токова у шему националног рачуноводства, укључивање рачуна националног богатства, као и идеја о коришћењу националног рачуноводства, посебно рачуна домаћинства за истраживање социјалне структуре, социјалне еволуције.

Ових неколико мисли, на које аутор даје и решења, повод су за размисање о неким засад отвореним питањима нашег система билансирања у привреди, наравно имајући у виду чињеницу да ауторова обрада и примена националног рачуноводства носи обележје инструмента својственог капиталистичкој економици.

Љ. Шкара

ДРУШТВЕНЕ И ДРУШТВЕНОПОЛИТИЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Izgradnja socijalizma i uloga i zadaci Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Josip Broz Tito, Beograd, Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije, 1960, 74 s.

Улога социјалистичког савеза радног народа Србије у изградњи социјализма, Јован Веселинов, Београд, Централни комитет НР Србије, 1960, 29 с.

Novine u radu Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Jovan Raičević, Beograd, Centar za propagandu Centralnog veća Saveza sindikata Jugoslavije, 1960, 20 s.

Savez komunista Jugoslavije i socijalistička demokratija, Nikola Vujanović, Beograd, rad, 1960, 44 s.

Izvori i osnovne karakteristike Programa SKJ, Krsto Bulajić, Beograd, Rad, 1960, 22 s.

ДРУШТВЕНО УПРАВЉАЊЕ, САМОУПРАВЉАЊЕ

10 godina radničkih saveta, Stane Kavčić, Beograd, Kultura, 1960, 114 s.

ЕКОНОМИЈА (ПОЛИТИЧКА), ЕКОНОМИКА, ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА, ЕКОНОМСКИ ОДНОСИ

Ekonomska politika Jugoslavije, dr. Velimir Vasić, Beograd, Savremena administracija, 1960, 210 s.

Ekonomska politika FNRJ, Prvi dio, dr. Rudolf Bičanić, Zagreb, Komisija za udžbenike i skripta Sveučilišta u Zagrebu, 1960, 214 s.

Osnovi političke ekonomije, dr. Mirko Perović, drugo prečišćeno i dopunjeno izdanje, Beograd, Savremena administracija, 1960, 366 s.

Politička ekonomija, I, Uvod u političku ekonomiju, Razvitak ekonomske misli do pojave marksističke političke ekonomije, Boris Depolo, Beograd, Viša statistička škola, 1960, 95 s.

Politička ekonomija I del, Савка Дапчевик-Кукар, Алемка Гргурик, Мио Новак, превод и предговор Радомир Андоновски и Ратко Златановски, Скопје, Просвјетно дело, 1960, 220 с.

Politička ekonomija II del, Савка Дапчевик-Кукар, Алемка Гргурик, Мио Новак, превод Радомир Андоновски и Ратко Златановски, Скопје, Просвјетно дело, 1960, 246 с.

Politička ekonomija, Narodni dohodak, dr. Rikard Lang, Zagreb, Komisija za udžbenike i skripta Sveučilišta, 1960, 48 s.

Politička ekonomija I, Drugi deo, Roba, Novac, Zakon vrednosti, Kapital, Najamnina, Akumulacija kapitala, dr. Ljubomir Bakić, Sarajevo, Univerzitet, 1959, 256 s.

Skripta iz političke ekonomije, I—II. del, 1 zvezek, Stane Krašovec, Ljubljana, Ekonomska fakulteta, 1960, 78 s.

Ekonomika preduzeća, Sveska 2, dr. Stevan Kukoleča, Zagreb, Informator, 1959, 286 s.

Ekonomija poslovanja preduzeća, dr. Vojslav Kolarić, Beograd, Redakcija za štampu i propagandu JZ, 1960, 315 s.

Analiza poslovanja preduzeća i periodični izveštaji organima upravljanja, Petar Dejanović i ing. Argir Lazarević, Zagreb, Informator, 1960, 242 s.

Obrtna sredstva u poslovanju preduzeća, Žiža Janković, Zagreb, Informator, 1960, 141 s.

Socijalistički ekonomski odnosi i problem udruživanja u privredi, Eduard Kardelj, Beograd, Kultura, 1960, 56 s.

Rezultati i problemi razvika kooperacija, Beograd, Glavni savez zemljoradničkih zadruga NR Srbije, 1959, 91 s.

Нека искуства кооперације у говедарству, Кратки Леа, инг. Владимир Смуk, Београд, Задружна књига, 1960, 30 с.

Agrarna politika sa osnovima zemljoradničkog zadrugarstva, Ljubo Božić, Sarajevo, Veselin Masleša, 1960, 524 s.

Enciklopedija privrednog prometa, Deo I, ing. Radomir Stevanović, Beograd, Studentsko privredno društvo Više komercijalne škole, 1958, 207 s.

Društveno-ekonomske promene u savremenom svetu, Janez Stanovnik, Beograd, Rad, 1960, 30 s.

Bitne ekonomske promene u savremenom društvu, Janez Stanovnik, Beograd, Rad, 1960, 32 s.

Promene u ekonomici kapitalizma usled Drugog svetskog rata, Evgenij Varga, preveo Ivan Lovrić, Predgovor Ljubisav Marković, Beograd, Kultura, 1960, 335 s.

Analiza savremenog privrednog kretanja u svijetu, III dio, dr Dušan Čalić, Zagreb, Komisija za udžbenike i skripta Sveučilišta, 1960, 53 s.

Socijalistički elementi u ekonomskom razvoju nerazvijenih zemalja, Janez Stanovnik, Beograd, Kultura, 1960, 76 s.

Poljski ekonomisti o problemima socijalističke privrede, urednik dr. Radmila Stojanović, Beograd, Nolit, 1960, 499 s.

Privredni razvoj Poljske, Veroslava Kačkin, Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1959, 44 s.

Posleratni razvoj mađarske privrede, Egon Štajner, Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1959, 54 s.

Ekonomski razvoj CSR posle Drugog svetskog rata, Zivorad Jevtić, Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1959, 68 s.

Privreda Bugarske u posleratnom periodu, Belina Grasić, Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1959, 62 s.

Investicije u nerazvijenim zemljama i teorija o balansiranom razvoju, dr. Slobodan Branković, Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1959, 228 s.

Problemi ekonomskog podizanja nerazvijenih područja Južne Italije, Marija Ambrožić-Počkar, Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1959, 101 s.

ИСТОРИЈА (ПРАВНА, ПОЛИТИЧКА, ПРИВРЕДНА, КУЛТУРНА)

Postanak ljudskog društva i osnovne karakteristike prvobitne zajednice, dr Tihomir Vlaškalić, drugo dopunjeno izdanje, Beograd, Rad, 1960, 30 s.

Povjest Staroga vjeka, Pavao Pauš uz saradnju Bore Ljubobratovića, V izdanje, Zagreb, Školska knjiga, 1960, 352 s.

Ekonomska povjest Italije, Prvi svezak, Stari i Srednji vijek, Gino Luzzatto, preveo Jakov Stipišić, Zagreb, Naprijed, 1960, 344 s.

Gradanski postupak u rimskom pravu, dr. Borislav Blagojević, treće izdanje, Beograd, Naučna knjiga, 1960, 60 s.

Римско право, Свеска I, др. Драгомир Стојчевић, Београд, Научна књига, 1960, 210 с.

Istorija države i prava naroda Jugoslavije, 1, Ranofeudalne države jugoslovenskih naroda (do XII veka), dr. Dragoslav Janković, peto izdanje, Beograd, Naučna knjiga, 1960, 113 s.

Istorija na državata i pravoto na narodite na ФНРЈ, др. Стеван Јантолек, Скопје, Универзитет, 1960, 170 с.

Деспоти у Византији и јужнословенским земљама, Божидар Ферјанчић, Београд, Српска академија наука и уметности, 1960, 226 с.

Историја Словенаца од досељења до петнаестог века, Милко Кос, Београд, Просвета, 1960, 409 с.

Валтазар Божишић и Фрањо Рачки, Преписка (1866—1893), Виктор Новак, Београд, Српска академија наука, 1960, 453 с.

Светозар Марковић, Сабрани списи, I, редактори: др Мирослав Ђорђевић, др. Илија Станојчић, Слободан Комadiniћ, предговор: Петар Стамболић, Београд, Култура, 1960, 379 с.

Dnevnik partizana, Bratož Hinko-Ok, Ljubljana, Zavod Borec, 1959, 258 s.

Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа, Том I, Књига 18, Борбе у Срему, 1945 год., Београд, Војни историски институт Југословенске народне армије 1959, 481 с.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Tom II, Knjiga 7, Dokumenta Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 1942—1943, Beograd, Vojni istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1959, 540 s.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Tom VI, Knjiga 8, Borbe u Sloveniji 1943 god., Beograd, Istorski institut Jugoslovenske narodne armije, 1960, 473 s.

Pregled zgodovine narodnooslobodilne borbe v Sloveniji, I knjiga, Metod Mikuž, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1960, 449 s.

Narodnoosvobodilna borba v Sloveniji 1941—1945, Franta Komel, Ljubljana, 1960, 168 s.

Црна Гора у Народноослободилачком рату и Социјалистичкој револуцији, I, Београд, Војно дело, 1960, 868 с.

На врелима слободе, Марко Бошковић, Џетиње, Народна књига, 1960, 120 с.

Sutjeska, Zbornik radova, Knjiga druga, glavni urednik Milinko Đurović, Beograd, Vojno delo, 1959, 580 s.

Socijalistička revolucija u Jugoslaviji, Blagota Drašković, Zagreb, Znanje, 1960, 142 s.

Svaranje socijalističke Jugoslavije, Franjo Tuđman, Zagreb, Naprijed, 1960, 338 s.

Dalmacija u Narodnooslobodilačkoj borbi, Sibe Kvesić, Zagreb, Lykos, 1960, 732 s.

Nürnbergski proces, I knjiga, Joe Heydecker i Johannes Leeb, prevedel Davorin Ravljen, Ljubljana, Zavod Borec, 1960, 284 s.

Razvoj nemačkog pitanja od Drugog svetskog rata do priprema Zenevske konferencije ministara inostranih poslova 11 maja 1959 godine, Jelena Kraljić i Bojana Tadić, Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1959, 130 s.

ИСТОРИЈА КПЈ И СКОЈ-а

Dokumenti istorije omladinskog pokreta Jugoslavije, Tom II, knjiga 1 (1943), Beograd, Komisija za istorijat omladinskog pokreta Centralnog komiteta Narodne omladine Jugoslavije, 1959, 572 s.

Naredna omladina Jugoslavije u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj izgradnji, Stanimir Lazarević, Zvonko Staubringer, Dragoljub Đurović, Kossara Pavlović i Teodor Olić, Beograd, Jugoreklam, 1959, 50 s.

МАРКСИЗАМ-ЛЕЊИНИЗАМ, СОЦИЈАЛИЗАМ

Марксистичко учење о држави, др. Жарко Булајић, друго допуњено издање, Beograd, Rad, 1960, 40 s.

Марксистичко учење о друштвеном развоју, Иван Лаћа, друго допуњено издање, Beograd, Rad, 1960, 36 s.

Настанак филозофије марксизма, Илија Косановић, друго издање, Beograd, Rad, 1960, 26 s. (постоји и издање латиницом).

Епохе економске формације друштва, Karl Marx, превела Mara Fran, III izdanje, Beograd, Kultura, 1960, 70 s.

Istorisk: materijalizam, Ilija Kosanović, treće prošireno i dopunjeno izdanje, Sarajevo, Veselin Masleša, 1960, 553 s.

О социјалистичком друштвеном систему, др. Иван Максимовић, друго издање, Beograd, Rad, 1960, 46 s.

О револуцији и класама, др. Владимир Раšković, друго допуњено издање, Beograd, Rad, 1960, 40 s.

Četrdeset godina borbe za socijalizam, glavni urednik Budislav Šoškić, Beograd, Mladost, 1959, 250 s.

Klasni sastav u socijalističkim zemljama, др. Radomir Lukić i Ljubiša Marković, Beograd, Rad, 1960, 32 s.

Teorija duhovnog stvaranja na osnovi marksizma, Max Rafael, превео Konstantin Petrović, Sarajevo, Veselin Masleša, 1960, 275 s.

Problemi naše socijalističke izgradnje, knjiga I, Državna i privredna izgradnja, Eduard Kardelj, Beograd, Kultura, 1960, 496 s.

Problemi naše socijalističke izgradnje, knjiga II, Državna i privredna izgradnja, Eduard Kardelj, Beograd, Kultura, 1960, 534 s.

Socijalizam i rat, Eduard Kardelj, Beograd, Kultura, 1960, 232 s.

Osobnosti izgradnje socijalizma u Jugoslaviji, Mirko Perović, друго издање, Beograd, Rad, 1960, 42 s.

О револуцији и класама, др. Владимир Рашковић, друго допуњено издање, Beograd, Rad, 1960, 44 s.

Mehanizam socijalističke demokracije, Mitar Šainović, Zagreb, Znanje, 1960, 89 s.

Državni kapitalizam, Radoš Stamenković, друго допуњено издање, Beograd, Rad, 1960, 32 s.

Monopolistički stadijum kapitalizma, Zivojin Jazić i др. Slobodan Branković, друго издање, Beograd, Rad, 1960, 34 s.

Monopolistički kapitalizam, Vladan Jovašević, Beograd, Studentsko privredno društvo Više ekonomske komercijalne škole, 1959, 273 s.

ПОЉОПРИВРЕДА

О пољопривреди и problemima sela, др. Vladimir Bakarić, Beograd, Kultura, 1960, 589 s.

Путеви развојка пољопривреде, др. Бранислав Милосављевић, инж. Милун Ивановић, Милован Марковић и Миленко Бојанић, Beograd, Задружна књига, 1960, 94 s.

Putevi razvika socijalizma u poljoprivredi Jugoslavije, др. Velimir Vasić, Beograd, Rad, 1960, 267 s.

Stimulativno nagrađivanje u poljoprivredi, Nazif Bašagić i Ante Vesanović, Sarajevo, Zadrugar, 1960, 104 s.

Organizacija i poslovanje poljoprivrednih poduzeća, prof. dr. Nikola Rapačić, Zagreb, Informator, 1959, 226 s.

Крутно и ситно пољопривредно газдинство, др. Владимир Стипетић, Београд, Задружна књига, 1960, 64 с.

ПРАВО

Principi zakonitosti u Jugoslaviji, dr. Milan Čuković, predgovor dr. Jovan Đorđević, Beograd, Narodna milicija, 1959, 358 s.

Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, VII, 1959, glavni i odgovorni urednik dr. Hamdija Čemerlić, Sarajevo, Veselin Masleša, 1959, 316 s.

Socijalna funkcija pravnih instituta, Karl Renner, preveo Bogomir Herman, Beograd, Kultura, 1960, 176 s.

Ауторско право

Autorsko pravo, dr. Juri Štampihar, Ljubljana, Gospodarski vestnik, 1960, 217 s.

Грађанско право

Nasledno pravo FNRJ, dr. Borislav Blagojević, treće izdanje, Beograd, Naučna knjiga, 1960, 399 s.

Osnovi građanskog prava, II, Stvarno pravo, dr. Vojislav Spajić, drugo pređeno i dopunjeno izdanje, Sarajevo, Veselin Masleša, 1960, 330 s.

Obligaciono pravo, Opšti dio, dr. Stevan Jakšić, treće, dopunjeno i pređeno izdanje, Sarajevo, Veselin Masleša, 1960, 510 s.

Допунски материјал из стварног права, др. Андрија Гамс, Београд, Научна књига, 1960, 30 с.

Razvitak svojinskih odnosa u savremenom društvu, Janez Stanovnik, Beograd, Rad, 1960, 26 s.

Међународно приватно право

Међународно приватно право, II, др. Михаило Јездић, Београд, Научна књига, 1960, 148 с.

Pravne karakteristike dvostranih trgovinskih ugovora Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Miodrag Sukijasović, predgovor prof. dr. Borislava Blagojevića, Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1959, 224 s.

Осигурање

Osiguranje, Njegovi izvori, Njegove vrste, Načini njegovog nastajanja i zaključivanja, Njegovo pravno dejstvo s naročitim osvrtom na obavezna osiguranja, dr. Đorđe Mirković, Beograd, Savez advokatskih komora Jugoslavije, 1960, 186 s.

Привредно право

Teorija privrednog prava i privredno pravo FNRJ, Dio II, Privredno obligaciono pravo, prof. dr. Rudolf Legradić, Zagreb, Komisija za udžbenike i skripte Sveučilišta, 1960, 208 s.

Privredno pravo, (Uvodni deo i privredne organizacije), Đorđe Čobelić, Beograd, Studentsko privredno društvo Više ekonomske komercijalne škole, 1959, 140 s.

Privredni sistem FNRJ, dr. Marijan Handžeković, Zagreb, Narodne novine, 1960, 166 s.

Uvjeti odobravanja, korišćenja i otplate zajmova iz Općeg investicionog fonda, ing. ec. Branko Bać, Zagreb, Narodne novine, 1960, 120 s.

Raspodela ukupnog prihoda privrednih organizacija, ing. Ivan Apostolović, Zagreb, Informator, 1960, 423 s.

Радно право, рад

Радно законодавство, Миленко Грујић, Београд, Завод за издавање уџбеника НР Србије, 1960, 95 с.

Osnovi radnog zakonodavstva, Božidar Paja, Zagreb, Podružnica Društva građevinskih inženjera i tehničara Hrvatske, 1960, 46 s.

Radni staž, Utvrđivanje radnog i posebnog staža i radna knjižica, Zlatko Cota i dr. Zdravko Popović, Zagreb, Informator, 1960, 479 s.

Теорија државе и права

Država i pravo, I svezak, Oleg Mandić, drugo izdanje, Zagreb, Narodne novine, 1960, 276 s.

Теорија на државата, др. Стеван Габер, Скопје, Универзитет, 1959, 274 с.

Savremena država, dr. Najdan Pašić, Beograd, Kultura, 1960, 238 s.

Opća teorija prava (Uvod u pravo), dr. Rudolf Legradić, Zagreb, Komisija za udžbenike i skripta Sveučilišta u Zagrebu, 1960, 96 s.

Управно право

Osnovi prekršajnog prava FNRJ, dr. Zivko Obrenović, Beograd, Savremena administracija, 1960, 199 s.

Upravni podnesci, Molbe, žalbe, prigovori i drugi podnesci, Zvonimir Branković, Zagreb, Biro zavod, 1960, 332 s.

Upravnoračunski spor i društveno knjigovodstvo, dr. Slavoljub Popović i Zivko Đorđević, Beograd, Privredni pregled, 1960, 447 s.

Грађанин и јавне службе, dr. Dimitrije Prodanović, Beograd, Kultura, 1960, 38 s.

Nadležnosti narodnih odbora opština i srezova po saveznm i republičkim propisima, dr. Salamon Konforti, Dobrosav Ivanišević, Božidar Leković, Nedžmu-din Alagić i Midhat Serdarević, Sarajevo, Službeni list NR BiH, 1958, 290 s.

Уставно право

Osnove državnog i društvenog uređenja FNRJ, dr. Milko Stambuk, šesto izdanje, Zagreb, Školska knjiga, 1960, 116 s.

Temelji družbene in državne ureditve FLRJ, dr. Anton Zun, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1960, 186 s.

Sudska kontrola ustavnosti, dr. Mihailo Stojanović, Beograd, Savremena administracija, 1960, 176 s.

Финансије и финансиско право

Javne financije, dr. Miodrag Matejić, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd, Savremena administracija, 1960, 232 s.

Takse, Božidar Đinić, Zagreb, Informator, 1960, 268 s.

Budžet (Izvršenje, kontrola, analiza), dr. Miodrag Matejić, Zagreb, Informator, 1960, 254 s.

РАДНИЧКИ ПОКРЕТ У СВЕТУ И КОД НАС

Stvaranje i razvitak revolucionarnog radničkog pokreta, Dušan Zubrinić, Zagreb, Znanje, 1960, 76 s.

Nastanak i razvitak kapitalizma i radničke klase, Pero Damjanović, drugo izdanje, Beograd, Rad, 1960, 44 s.

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

Zdravstvena zaštita i socijalno osiguranje, Beograd, Rad, 1960, 92 s.

Prava učesnika narodnooslobodilačkog rata, Mira Popović-Stanišić, dr. Zdravko Popović, Zagreb, Informator, 1960, 135 s.

Socijalna politika, dr. Mihailo Stupar, Beograd, Savremena administracija, 1960, 402 s.

Akcija Crvenog krsta na polju zaštite žrtava rata, dr. Милан Бартош, Beograd, Jugoslovenski Crveni krst, 16 s.

Socijalni osiguranici i njihov materijalni položaj, Milentije Pešaković, Beograd, Kultura, 1960, 40 s.

СОЦИОЛОГИЈА

Osnovi sociologije, dr. Radomir Lukić, drugo ispravljeno izdanje, Beograd, Savez udruženja pravника Jugoslavije, 1960, 339 s.

Političke stranke u savremenom buržoaskom društvu, Vlado Vodopivec, Beograd, Rad, 1960, 22 s.

Klase u savremenom kapitalističkom društvu, dr. Jože Goričar, Beograd, Rad, 1960, 24 s.

Kulturne i ideološke promene u XX vijeku, Rudi Supek, Beograd, Rad, 1960, 30 s.

Osnovi društvenih nauka, dr. Andrija Stojković, Beograd, Naučna knjiga, 1960, 163 s.

Društveni razvitak i njegove pokretačke snage, Radoslav Ratković, Beograd, Rad, 1960, 22 s.

Tendencije društvenog razvitka u suvremenom svijetu, Dušan Zubrinić, Zagreb, Znanje, 1960, 83 s.

СТАТИСТИКА

Društvene statistike, Demografska statistika I, dr. Miloš Macura, Beograd, Viša statistička škola, 1959, 91 s.

Društvene statistike, demografska statistika II, dr. Dušan Breznik, Beograd, Viša statistička škola, 1960, 150 s.

Osnovi poslovne statistike, I deo, Principi i metode, dr. Josif Korać, Beograd, Studentsko privredno društvo Više ekonomsko komercijalne škole, 1960, 230 s.

Privredne statistike, ing. Aleksandar Stanojević i ing. Petar Marković, Beograd, Viša statistička škola, 1960, 35 s.

Statistička tehnika, Ante Novak i Srećko Stanić, Beograd, Viša statistička škola, 1960, 30 s.

Osnovi poslovne statistike, dr. Josif Korać, Beograd, Savremena administracija, 1960, 151 s.

Anketa o seljačkim gazdinstvima 1958, predgovor Ante Novak, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1960, 76 s.

Statistički godišnjak FNRJ 1960, predgovor Ante Novak, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1960, 794 s.

Privredne statistike, Statistika cena, Petar Krasulja, Beograd, Viša statistička škola, 1960, 28 s.

Cene januar-mart 1960, predgovor Ante Novak, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1960, 67 s.

Cene april-jun 1960, predgovor Ante Novak, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1960, 67 s.

Statistika PTT, 1957, Beograd, Generalna direkcija PTT, 1960, 153 s.

Statistika prosvjete, Zora Steinman, Beograd, Viša statistička škola, 1960, 40 s.

O sistemu zdravstvene statistike, dr. Bojan Pirc, Beograd, Savezni zavod za narodno zdravlje, 1959, 80 s.

Popis stanovništva 1953, Knjiga III, Pismenost i školska sprema, konačni rezultati za FNRJ i narodne republike, predgovor Ante Novak, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1960, 359 s.

Popis stanovništva 1953, Knjiga V, Delatnost i poljoprivredno stanovništvo, predgovor Ante Novak, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1960, 403 s.

Popis stanovništva 1953, Knjiga VI, Zanimanje, predgovor Ante Novak, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1960, 377 s.

Popis stanovništva 1953, Knjiga IX, Pismenost i školska sprema, predgovor, Ante Novak, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1960, 416 s.

Popis stanovništva 1953, Knjiga X, Fertilitet, predgovor Ante Novak, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1960, 377 s.

СУДСКА МЕДИЦИНА

Sudska psihopatologija, dr. Dušan Jevtić, II dopunjeno i prerađeno izdanje, Beograd-Zagreb, Medicinska knjiga, 1960, 552 s.

ТРГОВИНА — УНУТРАШЊА И МЕЂУНАРОДНА

Osnovni principi savremene trgovine, Risto Bajalski, Beograd, Savez trgovinskih komora Jugoslavije, 1960, 44 s.

Spoljno-trgovinski i devizni sistem FNRJ, ing. Zarko Mrkušić, Zagreb, Informator, 1960, 228 s.

Statistika spoljne trgovine FNR Jugoslavije za 1959 godinu, predgovor Ante Novak, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1960, 250 s.

Statistika spoljne trgovine FNR Jugoslavije, Prvo polugodište 1960, predgovor Ante Novak, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1960, 163 s.

ФИЛОЗОФИЈА, ПРАВНА ФИЛОЗОФИЈА

Филозофија епохе Ренесансе, др. Михаило Ђурић, друго издање, Београд, Рад, 1960, 26 с. (постоји и издање латиницом).

Srednjevekovna filozofija, Gligorije Ernjaković, друго изд., Београд, Рад, 1960, 36 с. (постоји и издање чир.)

Indiska klasična filozofija, Vera Mujbegović, друго издање, Београд, Рад, 1960, 38 с. (постоји и издање чир.)

Pragmatizam i dijalektika, dr. Dušan Nedeljković, Beograd, Kultura, 1960, 176 s.

Idealizam Artura Sopenhauera, dr. Bogdan Šešić, друго издање, Београд, Рад, 1960, 36 с. (постоји и издање чир.)

Philosophija Nietzschea i Tolstoja sa stanovišta prava i pravde, Stjepan Markuš, Zagreb, izdanje autora, 1960, 16 s.

Rođenje tragedije, Fridrih Niče, preveli Irma Lisičar i Vera Stojić, Beograd, Kultura, 1960, 128 s.

Filozofski pomenki in članki, Voltaire, prevedel Niko Košir Ljubljana, Cankarjeva založba, 1960, 224 s.

Humanističke nauke i filozofija, Lucien Goldmann, preveo Mihailo Vidaković, Beograd, Kultura, 1960, 104 s.

Платонова академија и њен политички рад, Милош Н. Ђурић, Београд, Српска академија наука и уметности, 1960, 205 с.

Herbert Spenser, Filozofija evolucionizma, Miodrag Cekić, drugo izdanje, Beograd, Rad, 1960, 34 s. (postoji i izdanje ćir.)

НАШИ ЧАСОПИСИ

ARHIV ZA PRAVNE I DRUSTVENE NAUKE, Beograd, br. 3—4, juli-decembar 1960. — Dr. J. Đorđević: *Teorije o birokratiji i birokratizmu*. — Dr. Đ. Ninčić: *Metodologija proučavanja međunarodnih odnosa*. — Ž. Mejno: *Sta je tehnokratija?*. — Dr. V. Simović: *Problemi uporednog proučavanja političkih i ustavnih sistema*. — Dr. M. Jovanović: *O potrebi reforme zakona o autorskom pravu*. — Dr. A. Čams: *Diskusija o nekim problemima uz građanskog prava*. — Dr. J. Brnčić: *O pravosudnom sistemu*. — Dr. M. Perović: *O nekim problemima pravosuđa*.

BILTEN ZA PITANJA JAVNE UPRAVE I PRIVREDE, Zagreb, br. 7—8, 1960. — S. Timer: *Primjena Zakona o općem upravnom postupku kod rješavanja o stvarima javnih službenika*. — J. K.: *Pretstavnik privredne organizacije u postupku zbog privrednih prijestupa*. — P. S.: *Savjetovanje o pitanjima s područja konkurentskog prava i prava industrijske svojine*. — D. K.: *Karakteristike upravnih ustanova i njihova organizacija*.

Br. 9, 1960. — I. Bekić: *Organizacija i rad mjesnih odbora i mjesnih ureda*. — D. Tkalec: *Neka pitanja u vezi s izvršenjem budžeta političko-teritorijalnih jedinica*.

Br. 10, 1960. — M. Božić: *Porez na promet nekretnina i prava*.

Br. 11—12, 1960. — Dr. B. Paja: *Kontrola zakonitosti akata narodnih odbora i samostalnih ustanova i organizacija*. — Dr. K. Pasinović i M. Jakšić: *Odluke narodnih odbora o prekršajima*. — Kosakov: *Finansiranje naučnih ustanova*.

ГЛАСНИК АДВОКАТСКЕ КОМОРЕ У АП ВОЈВОДИНИ, Нови Сад, бр. 7, јул 1960. — И. Јовић: *Права родитеља над имовином деце*. — Н. Константиновић: *Како треба тумачити пропис чл. 184 Закона о стамбеним односима*. — С. Ђосић: *Информативно саслушање странака (чл. 82 ЗПП)*. — Д. Стојановић: *Закон о адвокатури Савезне Републике Немачке*.

Br. 8, август 1960. — М. Митић: *Пребивалиште и боравиште*. — К. Месаровић: *О деоби заједничке имовине брачних другова*. — В. Вулићевић: *О праву на трошкове по чл. 146 ЗПП*. — Др. Л. Рашовић: *Неке одлике енглеске адвокатуре*.

Br. 9, септембар 1960. — Т. Коршош: *Када се поставља старалау зачетку и каква је правна нарав таквог старатељства*. — А. Маркићевић: *Поводом чланка „Један проблем у вези јединственог супарничарства“*. — Др. Л. Рашовић: *Питање парничних трошкова*. — Д. Бабић: *Дисциплинско кажњавање за нека кривична дела из XXV главе КЗ*. — Ј. Попадић: *Судска опомена и услови за њено изрицање*.

Br. 10, октобар 1960. — Ђ. Калабић: *Утицај заблуде на судбину уговора*. — Д. Бабић: *Неке особености парничног поступка пред војним судовима*. — В. Шошкић: *Приватни тужилац и оштећени као тужилац*.

Br. 11, новембар 1960. — Др. Б. Петрић: *„Дисциплинско кажњавање за нека кривична дела из гл. XXV КЗ“*. — К. Месаровић: *Теоретски и практични смисао члана 70 и 71 Закона о национализацији*. — Д. Кетић: *Моменат када се тужбом може покренути нов спор о већ правоснажно пресуђеном правном односу*.

Br. 12, децембар 1960. — Др. Д. Радоман: *Правна природа спора о отказу радног односа*. — Т. Коршош: *Битне повреде парничног поступка*. — Др. Б. Петрић: *Исправка пресуде у кривичном поступку*.

GLEDISTA, Beograd, br. 4, 1960. — Dr. M. Marković: Savremeni pozitivizam i nauka. — P. Ralić: Marksizam i filozofija marksizma. — Dr. D. Mitrović: Pedagoško obrazovanje srednjoškolskih nastavnika u svetlosti savremene reforme školstva. — M. Popović: Značaj proširenja univerzitetskog obrazovanja. — V. Jokić: Neki problemi postdiplomskih studija. — Ž. Aleksić: Film i delikvencija mladih. — P. Kozić: Neki teorijski aspekti istraživanja uzroka kriminala.

Br. 5, 1960. — M. Životić: Osnovne karakteristike filozofije savremenog pragmatizma. — S. Stojanović: Savremena emotivistička meta-etika. — G. Zaječaranović: Elementi marksističke etike u „Nemačkoj ideologiji“. — Dr. P. Dimitrijević: Reforma nastave na pravnim fakultetima i upravne škole. — Dr. D. Nedeljković: Umetnost i stvarnost. — Ž. Berisavljević: Omladina kao čitalac. — Ž. Rakočević: Radničko samoupravljanje — određujući odnos proizvodnje. — R. Bošković: Društveno-ekonomska afirmacija radničkog samoupravljanja. — A. Stojanović: Neki sociološki aspekti krize lokalne samouprave u razvijenim kapitalističkim zemljama.

EKONOMIST, Beograd, br. 3, 1960. — Dr. D. Mišić: Problem centralizovanog odnosno decentralizovanog načina finansiranja investicija. — Dr. V. Pertot: Neke osobenosti u strukturi i geografskoj usmerenosti našeg izvoza. — V. Tričković: Strukturne promene u ličnoj potrošnji s posebnim osvrtom na rezultate ispitivanja porodičnih budžeta. — Dr. R. Stojanović: Zakon pretežnog porasta I odeljka društvene proizvodnje u svetlu tehničkog progressa. — N. Dragičević: Korišćenje agrarnih površina FNRJ.

Br. 4, 1960. — Dr. N. Čobeljić: Konture dugoročnog razvoja jugoslovenske privrede. — S. Popović: Izbor investicionih ulaganja. — Dr. V. Pertot: Elementi za utvrđivanje nekih specifičnih osobenosti u našem izvozu. — Dr. G. Grdić: Osnovni problemi usklađivanja privredno-statističkih službi. — S. Popović: Problemi statistike investicija. — S. Jovanović: O jednom teorijskom problemu u šemama proširene reprodukcije.

EKONOMSKA REVIIJA, Ljubljana, št. 1, 1960. — T. Klemenčič: Problem analize kmetijskoga trga. — Dr. J. Boncelj: Izdadtiki našega zavarovalstva. — M. Vezjak: Problematika in stanje agenturnih podjetij v zunjani trgovini.

Št. 2, 1960. — Dr. J. Boncelj: Časovno financiranje rentnih zavarovanj v socijalnem zavarovanju. — Dr. C. Malobrh: Okoliš Trebelno. — Dr. J. Pokorn: Dva makroekonomska modela. — D. Potočnik: Nove mednarodne finančne institucije. — V. Rupnik: Strukturna matrica heterogene proizvodnje. — Dr. D. Vogelnik: Perspektiva prebivalstva in delovne sile LR Slovenije 1960—1980.

EKONOMSKI PREGLED, Zagreb, br. 6, 1960. — Ing. M. Sekulić: Sistem planiranja i rad na ekonometrijskim modelima u Norveškoj. — Ing. R. Rosner: Metoda ekonomike poduzeća. — Dr. J. Gojanović: Prodajna politika u industrijskim poduzećima.

Br. 7, 1960. — V. Lončar i N. Butković: Organizacija i ekonomika proizvodnje u šumarstvu NR Hrvatske.

Br. 8, 1960. — M. Horošić: Formiranje čistog prihoda i fonda osobnih dohodaka u industrijskim poduzećima. — Dr. I. Vinski: Nacionalno bogatstvo na području Zagreba.

Br. 9, 1960. — Dr. F. Krajčević: Naučno istraživanje u ekonomici poduzeća. — L. Sekelj: Problemi indeksa troškova života i realne plaće. — B. Vegar: Organizacija, razvitak i sadašnje stanje kopnenog saobraćaja u Švedskoj. — M. Ružić: O pomanjkanju tehničkog i naučnog kadra u svijetu.

Br. 10, 1960. — M. Poček: Funkcionalna mobilnost u organima radničkog samoupravljanja. — M. Ružić: O nekim ekonomskim momentima automatizacije.

Br. 11—12, 1960. — V. Farkaš: *Uz deset godina radničkog samoupravljanja*. — D. Gorupić: *Poduzeće i raspodjela dohotka*. — Dr. R. Bičanić: *Planiranje i sociologija*.

ИСТОРИСКИ ЗАПИСИ, Титоград, бр. 2, 1960. — Б. Радојковић: *Расматрања о деоном владању и деоним кнежевинама*. — С. Мијушковић: *Зане Грбичић у историским изворима*. — П. Шеровић: *Неколико млетачких докумената из Државног архива у Херцеговини из XVII и XVIII вијека*. — Др. П. Станојевић: *Један документ о црногорско-турском рату 1756*. — Др. Х. Ћурић: *Ситнији прилози Херцеговачком и Кривошиском устанку године 1882*.

Br. 3, 1960. — В. Винавер: *Проблем производње сребра у средњовековној Србији*. — Др. Г. Станојевић: *Покрет брдских и албанских племена чочи Кандиског рата*. — Г. Вукмановић: *Положај радника на изградњи солане у Улцињу (1927—34)*. — Др. Ф. Кестерчанек: *Пад града Бара године 1571 у турске руке*. — Н. Ракочевић: *Прилози историји аустро-угарске окупације Црне Горе (1916—1918)*. — З. Лакић: *Децембарске демонстрације у Даниловграду 1938*.

JUGOSLOVENSKA REVIIJA ZA MEĐUNARODNO PRAVO, Beograd, br. 2, 1960. — М. Радојковић: *La coexistence*. — М. Бартош: *Quelques observations sur la coexistence*. — Ђ. Нићић: *The Question of a United Nations Force*. — Б. Бабовић: *Disarmament and International Community*. — Б. Николајевић: *Outer Space as New Field of Law*. — Ј. Андраassy: *L'accord sur les eaux du Nil*. — Б. Јовановић: *The Maximum and Minimum Obligations in Some General International Conventions*. — В. Брајковић — Е. Палуа: *Lien substantiel et nationalité des navires*. — Б. Јанковић: *International Law and Freedom of Information*. — А. Магарашевић: *The Right to Social Reform and the Restriction of Private Alien Property*. — Б. Благоев: *Le problème de l'égalité de traitement des ouvriers étrangers avec les ouvriers nationaux: dans le domaine des rapports du travail et des assurances sociales*. — Б. Перић: *Considérations sur les assurances sociales en Yougoslavie par rapport à la Convention concernant les normes minima de la sécurité sociale*. — М. Ступар: *La protection sociale des anciens combattants et autres victimes de la guerre à la lumière du droit comparé*. — М. Беговић: *La condition des étrangers selon le droit musulman*. — М. Јеждић: *La reconnaissance et l'exécution forcée des décisions judiciaires étrangères de caractère pécuniaire en vertu des conventions internationales multilatérales*. — М. Калодера: *L'annulation des sentences arbitrales étrangères*. — А. Голдштајн: *Foreign Elements in Yugoslav Regulations and Practice of Trade*. — С. Претнар: *Quelques aspects sociologiques sur le fondement de la protection juridique des inventions*. — З. Ришман: *Arbitration Between Governments and Government Controlled Bodies and Foreign Business Firms*. — Ј. Ђорђевић: *Les problèmes de la constitutionnalité en Yougoslavie*. — М. Саховић: *La codification du droit international dans le monde moderne*. — Д. Алагић: *La condition juridique des étrangers à Kotor aux XIIIe et XIVe siècles*. — Ј. Радосавовић: *Les sources de droit international au Monténégro*. — А. Беблер: *Les relations internationales et la politique étrangère de la Yougoslavie nouvelle dans les discours et articles de Josip Broz Tito*.

MEĐUNARODNI PROBLEMI, Beograd, br. 3, 1960. — Ј. Становник: *Структуралне промене у светској привреди*. — М. Хубењу: *Tendencije svetske proizvodnje*. — Љ. Адамовић: *Promene u svetskoj trgovini*. — Р. Стamenковић: *Моделарни израз структуралних промена*. — Др. В. Глишић: *Међународна плаћања у развијеним капиталистичким земљама*. — Ђ. Ладевић: *Међународно финансирање и економско-политичке промене у савременом свету*. — Др. Ј. Вилфан: *Закон вредности и међународни економски односи*. — Р. Давидовић: *Развој производних снага и социјализам*. — А. Беблер: *Odnos između razvijenih i nerazvijenih zemalja*.

— Dr. R. Bičanić: „Stići i preći“ — kvalitet ili kvantitet. — Lj. Marković: Zakon vrednosti i profitna stopa. — Dr. R. Legradić: Centralizacija svojine i koncentracija proizvodnje. — J. Klikovac: Uticaj socijalističkog lagersa na razvitak svetske privrede. — Dr. J. Vilfan: Da li jaz između razvijenih i nerazvijenih zemalja raste. — J. Stanovnik: Prelazni period u svetskoj privredi. — Dr. V. Perlot: Karakter sekundarnih dejstava tehnološkog napretka. — Dr. V. Meichsner: Monetarni aspekti međunarodnih ekonomskih odnosa. — Dr. M. Čirović: Konvertibilnost kao monetarni izraz integracije. — J. Flere: Uloga države na unutrašnjem i spolnoekonomskom planu. — Dr. Z. Rajh: Savremene tendencije integracije na Zapadu. — Dr. V. Stipetić: Pogoršanje uslova razmene poljoprivredne proizvodnje. — Lj. Marković: Udeo zemalja lagersa u svetskoj industriskoj proizvodnji. — V. Tričković: Nerazvijene zemlje i stopa prirodnog rasta. — Dr. R. Bičanić: Sinhronizacija industriskih revolucija. — Dr. V. Glišić: Konvertibilnost i integracija. — Lj. Adamović: Proces likvidacije i monopolističkog položaja kapitalističkih zemalja.

Br. 4, 1960. — V. Simić: Jubilarna godina Ujedinjenih Nacija. — O. Račić: Osnovni problemi primene odredaba Povelje UN o nesamoupravnim teritorijama. — D. Janča: Konstitucionalni problemi Starateljskog saveta. — B. Belić: Upravljanje privredom u SSSR-u. — M. Tivić: Ekonomski značaj javnog sektora u nekim zapadno-evropskim zemljama. — Dr. S. Gligorić: Monetarne rezerve i Međunarodni monetarni fond. — R. Petković: Međunarodni položaj Tangera. — M. Sukijasović: Sloboda informacija.

NARODNA UPRAVA, Sarajevo, br. 6, juni 1960. — Dr. S. Lovrenović: Faktori socijalističkog preobražaja poljoprivrede. — D. Miliđragović: Maloljetni delikvenci u novim krivičnim propisima i njihova socijalna zaštita. — D. Prohić: Industriska proizvodnja u NR BiH u vremenu januar—mart 1960.

Br. 7—8, juli—avgust 1960. — Dr. S. Popović: Poništavanje i ukidanje rešenja donetih u upravnom postupku po pravu nadzora (član 262—265 ZUP). — Dr. B. Loza: Ugovori protivni moralu — posledice njihovog zaključenja i izvršenja. — Ing. V. Bjeljaev: Područja specijalizovane poljoprivredne proizvodnje oko potrošačkih centara. — N. Stojkanović: Utvrđivanje opšteg interesa kao uslova za eksproprijaciju. — D. Mitrović: Sustanarski odnosi po Zakonu o stambenim odnosima.

Br. 9, septembar 1960. — V. Mitkov: Funkcije republičkih savjeta i savjeta narodnih odbora kao organa javnih službi koje vrše samostalne ustanove. — D. Josipović: O nekim pitanjima, problemima i slabostima u normativnoj djelatnosti narodnih odbora. — H. Bačić: Komuna i preduzeća. — Dr. S. Miloš: Mirovna vijeća. — N. Memišević: O ovlaštenju službenika za donošenje rješenja u upravnom postupku u smislu člana 35 ZUP-a. — M. Trolić: Zapažanja o sprovođenju naprednijih načina nagrađivanja u privrednim organizacijama u našoj Republici. — Dr. F. Zekić: Nekoliko pitanja u vezi sa zastarom naslednopravnog zahtjeva. — V. Stamenković: Funkcije uprave u oblasti društvenih službi.

Br. 10—11, oktobar—novembar 1960. — Dr. S. Lovrenović: Industrija i industriski razvitak Jugoslavije. — F. Buturović: O odgovornosti rukovoca i zaduženih lica imovinom za štetu predstavljenju manjkom. — D. Prnjatović: Neki neposredni zadaci u vezi Rezolucije Savezne narodne skupštine o obrazovanju stručnih kadrova. — M. Magdić: Zemljišne knjige. — A. Đokić: Posebni dodaci javnih službenika.

Br. 12, decembar 1960. — Dr. S. Lovrenović: Spoljna trgovina i spolnotrgovinski razvitak Jugoslavije. — H. Bačić: Značajne promene na području udruživanja u poslovna udruženja. — N. Stojkanović: Naknada za nacionalizovane nepokretnosti. — M. Magdić: Sticanje prava vlasništva dosjelošću na zemljištu opštenarodne imovine koje je uzurpirano do 6 aprila 1941 godnie. — Dr. B. Loza: Zakup poljoprivrednog zemljišta.

НАРОДНИ ОДБОР, Београд, Бр. 7—8, 1960. — М. Драшковић: Нека питања међусобних односа органа друштвеног самоуправљања у комуни. — Др. М. Јовић: О претходном или прејудисионом питању у управном поступку.

Бр. 9, 1960. — М. Достанић: Поводом оснивања Републичког завода за јавну управу. — Д. Ђоковић: Подношење захтева за покретање административно-казненог поступка. — М. Јеремић: Сећање на први одбор радничке контроле на ослобођеној територији западне Србије. — М. Ђуричић: Нека питања у вези спровођења аграрне реформе и колонизације у Црној гори.

Бр. 10, 1960. — А. Адашевић и Д. Лисица: Примери незаконитих појава у прописима НО у току 1959. — Др. М. Јовић: Ванредно укидање и мењање правоснажних решења из разлога важног јавног интереса.

Бр. 11—12, 1960. — Др. М. Бркић: Оцена законитости подзаконских прописа у управном поступку. — Др. М. Ј.: О пословној сарадњи привредних организација. — Ј. Милутиновић: Који је орган надлежан за подношење захтева за покретање дисциплинског поступка. — О. Вељков: Примена чл. 99 Основног закона о прекршајима.

NASA ZAKONITOST, Zagreb, br. 7—8, 1960. — Dr. J. Brnčić: Razvika pravosudnog sistema. — Dr. L. Legradić: O takozvanom građanskom i društvenom vlasništvu. — Dr. M. Vedriš: Društvene pravne osobe. — M. Levaković: U prilogu diskusiji o zastari iz čl. 144 ZN. — B. Ravanić: Saslušanje stranaka sa društvenog aspekta. — Dr. N. Katičić: Kolizijska pravila Zakona o ugovorima o iskorišćavanju pomorskih brodova i naše međunarodno privatno pravo. — Dr. B. Jakaša: Brodovi na nuklearni pogon i institut zajedničke avarije. — J. Bolanča: Oduzimanje imovinske koristi (čl. 62-a KZ). — Dr. A. Lazarević: O reformi organizacije sudstva i položaju sudija u Francuskoj.

Бр. 9—10, 1960. — Др. Ј. Брнчић: Реорганизација правосуда. — М. Грубиша: Питање објективног идентитета пресуде и оптужбе. — Др. Ф. Станковић: О обавези враћања износа примљених у име стипендије. — Др. С. К.: Може ли власник породичне стамбене зграде у грађанском власништву носиоцу станарског права отказати уговор о коришћењу стана у тој згради зато што му је стан потребан ради vlastitог уселjenja. — Ж. Матић: Неки проблеми sukoba zakona kod oblika oporuke i Prednacrt konvencije predložen IX konferenciji za međunarodno privatno pravo u Hagu.

Бр. 11—12, 1960. — М. Радовић и Н. Бошковић: Далја изградња система правне заштите друштвених фондова. — Н. Срзентић: Теорија и пракса у области кривичног права. — Др. Б. Златарић: Други конгрес Уједињених народа за спречавање злочина и поступање са преступницима. — М. Грубиша: Правила за практично решавање питања објективног идентитета пресуде и оптужбе. — Др. К. Водопivec: Заштита друшта и проблеми ресоцијализације деликвената. — В. Апостоловић: Правна природа захтева да о штети одлучи војни суд. — Др. А. Верона: Ограничење патента у националним законима и у међународном праву. — Др. М. Милић: Ширина територијалних мора.

NASA STVARNOST, Beograd, br. 7—8, jul—avgust 1960. — S. Vukmanović-Tempo: Decenija radničkog upravljanja. — R. Teodosić: Kakav tip oglednih škola da razvijamo. — Z. Vidaković: Nove pojave u organizaciji samoupravljanja u preduzećima. — M. Avramović: Jedan pogled na savremenu Ameriku. — N. Blagojević: Političke partije i položaj radničke klase u bivšoj Francuskoj Zapadne Afrike i Francuskoj Ekvatorijalnoj Africi. — Z. Priklmajer-Tomanović: Pogledi Mandens Fransa na probleme socijalizma. — V. Nikolova: Višepartitski sistem i parlamentarna demokratija u zemljama Jugoistočne Azije. — Dr. V. Mila-nović: Neki podaci o društvenom obrazovanju studenata u SSSR-u.

Бр. 9, септембар 1960. — Б. Сефер: Кадрови и наш даљи привредни развој. — Д. Савићевић: Неки друштвени аспекти нове индустриске револуције. — Др. Б.

Horvat: Uloga kamatne stope u Jugoslovenskoj privredi. — E. Mićunović: Sociološki metod u proučavanju estetičkog fenomena. — M. Osolnik: Ekonomsko-socijalni problemi indijskog sela i poljoprivrede. — V. Adamović: Jačanje etatičkih tendencija u spoljnoj trgovini SAD. — K. Moltke: Položaj Danske između dva zapadnoevropska bloka.

Broj 10, oktobar 1960. — Dr. H. Kraus: Neke karakteristike Opšteg zakona o organizaciji zdravstvene službe. — A. Pejović: Izvršenje kazne lišenja slobode. — V. Stamenović: Organizacija uprave u narodnim odborima. — M. Avramović: Institucionalnost ili birokratija u američkom društvu. — M. Počkar — Ambrožić: Državno usmeravanje investicija u Velikoj Britaniji. — V. Nikolova: Japansko-američki pakt bezbednosti i naoružanje Japana. — A. Veljić: Značajan doprinos marksizmu, miru i borbi savremenih socijalističkih snaga.

Broj 11—12, novembar—decembar 1960. — B. Osolnik: O slobodi odgovornosti štampe i drugih sredstava javnog saopštavanja. — B. Zefer: Dosadašnji razvoj životnog standarda i njegove perspektive. — Dr. D. Nedeljković: O nekim zakonitostima razvitka i preporoda našeg današnjeg narodnog stvaralaštva. — Dr. M. Samardžija: Problem cena u socijalističkoj privredi. — M. Nikolić: O koncentraciji u jugoslovenskoj industriji. — A. Todorović: Problem posebnih zakona u sociologiji. — M. Avramović: Uloga i aktivnost političkih stranaka. — V. Nikolova: Privredni uspon Japana.

NOVA ADMINISTRACIJA, Beograd, br. 6—7, jun—jul 1960. — Dr. J. Đorđević: Radničko samoupravljanje i naš društveni i politički sistem. — M. Špiljak: Sindikati i radničko samoupravljanje. — P. Romac: Zadrudni saveti. — R. Jeumović: Radničko samoupravljanje i obrazovanje stručnih kadrova. — J. Hrženjak: Radničko samoupravljanje i njegovi odnosi sa komunom i organima društvenog upravljanja. — Dr. J. Radmilović: Socijalno osiguranje u uslovima radničkog samoupravljanja. — Dr. A. Gams: Pravo korišćenja kao subjektivno pravo privrednih organizacija. — Z. Cerić: Nove mere na području udruživanja u privredi. — M. Laković: Razvoj radnih odnosa u FNRJ i perspektive tog razvoja. — H. Bačić: Uticaj komune na organizaciju preduzeća. — U. Vidović: Društveno knjigovodstvo i radničko samoupravljanje. — S. Grozdanić: Saradnja veća proizvođača i organa radničkog samoupravljanja. — Dr. P. Kovač: Neki problemi odnosa između organa upravljanja i direktora preduzeća. — V. Popović: Izbori i sastav radničkog saveta i upravnih odbora privrednih preduzeća. — V. Rakić: Razvijanje materijalne osnove radničkog upravljanja. — Đ. Mijić: Fondovi privrednih organizacija. — T. Tomić: Unutrašnja raspodela čistog prihoda i nagrađivanje u privrednim organizacijama. — R. Štajner: Službenici u uslovima nagrađivanja po kompleksnom učinku. — A. Bogojev: Perspektive kreditnog i bankarskog mehanizma. — N. Balog: Radničko upravljanje u komunalnoj delatnosti. — Z. Cerić: Posebni oblici radničkog samoupravljanja u pojedinim vrstama privrednih organizacija. — Lj. Dunderović: Radničko samoupravljanje na jugoslovenskim železnicama. — B. Popović: Doprinosi privrednih organizacija u stambenoj izgradnji.

Br. 8, avgust 1960. — Ing. M. Tepina: Osrti na problematiku usmeravanja gradskog razvoja. — V. Lapčević: Zaštita prava građana jačanjem službe pravne pomoći u narodnim odborima. — M. Stefanović: Pripajanje poljoprivrednih preduzeća i pogona zemljoradničkim zadrugama. — Dr. J. Brnčić: Mirovna vjeća i njihov rad u Hrvatskoj. — Dr. V. Damjan: Mirovna vjeća u Narodnoj Republici Sloveniji. — M. Filipović: Reforma visokog školstva.

Br. 9, septembar 1960. — D. Rolović: Finansiranje državnih organa. — M. Radović: Neka pitanja rukovođenja. — M. Lorbar: Drugi stepen analize radnih mesta u lokalnoj upravi. — M. Stefanović: Osnivanje zemljoradničkih zadruga i otpočinjanje rada pojedinih njihovih privrednih delatnosti. — Dr. I. Trandafilović: O radu i nekim problemima službe socijalnog osiguranja. — H. Hasanagić: Visoka škola političkih nauka. — Dr. M. Stupar: Više škole za socijalne radnike i njihovo mesto u sistemu školstva.

Br. 10, oktobar 1960. — D. Rolović: Finansiranje samostalnih ustanova. — M. Radojević: Prva iskustva u sprovođenju stambene reforme. — D. Ravanić: i B. Ravanić: Socijalna služba i socijalni radnik u privrednoj organizaciji. — Dr. P. Dimitrijević: Reforma nastave na pravnim fakultetima i problem osposobljavanja upravnih kadrova. — R. Maričić: Kompleksnije rešavanje pitanja zapošljavanja radne snage.

Br. 11, novembar 1960. — Dr. M. Brkić: Načela i ustanove zakona o štampi i drugim vidovima informacija. — D. Josipović: Mesne i stambene zajednice u sistemu društvenog samoupravljanja komuna. — Dr. P. Kovač: Društveno upravljanje i uloga radnog kolektiva u javnim službama. — Ing. Dž. Gluhbegović: Novi, stimulativniji način nagrađivanja u bankama. — Br. Z. Pop-Kocić: Zakon o patentima i tehničkim unapređenjima.

Br. 12, decembar 1960. — V. Nikolić: Osnovna načela platnog sistema u javnim službama koji se priprema. — R. Jeumović: Novi sistem finansiranja školstva. — T. Polainar: Mesto komune u raspodeli između preduzeća i društva. — T. Tomić: Uvođenje stimulativnih načina nagrađivanja u privredi. — S. Bujdić: Pojam redovnog i privremenog radnog odnosa.

ODVJETNIK, Zagreb, br. 7—8, srpanj-lipanj 1960. — M. Pederin: Odgovornost bez krivnje. — Dr. B. Petrić: Neka pitanja u vezi žalbe protiv prvostepene presude u krivičnim stvarima. — J. Budisavljević: Stanarsko pravo bračnih drugova. — Dr. B. Bazala: Postupak na osnovu otkaza radnog odnosa. — Dr. B. Vukmir: Neki problemi advokature u SAD.

Br. 9—10, rujan-listopad, 1960. — Dr. B. Štengl: ostvarivanje zahtjeva iz radnog odnosa. — M. Bašić: Reguliranje nekih potraživanja iz socijalnog osiguranja između FNRJ i SR Njemačke. — Dr. B. Bazala: Otkaz privilegiranijim podstanarima. — M. Višnić: Sporovi smetanja poseda između susjeda. — R. Cindrić: Otkaz ugovora o korišćenju stana.

ПРАВНА МИСЛА, Скопје, бр. 3, мај-јуни 1960. — Др. Ф. Ба-
чић: Поглед на југословенското малолетничко кривично право (Криминал-
но-политичка концепција на КЗ). — Г. Цаца: Нормативната дејност на
народните одбори. — В. Мисајловски: Државината и нејзината заштита во
ФНРЈ. — Д. Хаџи-Мицев: Примената на чл. 52 ст. 2 од ЗКП. — В. Шив-
ковић: Наследен дел на брачниот другар кога единствениот потомок се
откажал од наследство. — Т. Г.: Закон за здружување и деловна сора-
ботка во стопанството.

Br. 4, јули-август 1960. — А. Групче: За формата кај договорите
за отуѓување на недвижности. — Н. Марковски: Напредување на службе-
ниците на државните органи. — К. Чавдар: За некои карактеристики на
Законот за судските такси и некои проблеми во врска со неговата при-
мена. — Г. Петричевски: Јавната продажба на стамбените простории и
станарското право на извршеникот.

Br. 5—6, септември-декември: 1960. — Е. Димитров: Образованието
на правните кадри и реформата на студиите на правните факултети. — Б.
Личеноски: Личноста централно прашање во постапката спрема окривениот
малолетник. — Љ. Миrowsки: Улогата на правните советувашиште во за-
штитата на правата на лицата во работен однос. — Љ. Босилков: За Ка-
рактерот и значајот на судската опомена и некои мерки на безбедноста
според новелираниот КЗ. — Б. Милошевски: Некои измени во главата за
кривичните дела против народното стопанство. — К. Божинов: Очигледна
повреда на материјалниот закон како услов за укинување на управните акти
по чл. 262 ст. 2 од ЗОУП. — Љ. Миrowsки: Одредбата на чл. 11 ст. 2
од Законот за управните спорови треба да се усогласи со Законот за бу-

цегите и за финансирање на самостојните установи. — J. Фидановски: Дали издавањето на барирани чекови без покритие представува кривично дело од чл. 232 ст. 1.

PRAVNI ŽIVOT, Beograd, br. 5—6, maj—junj 1960. — V. Rajović: *Raspravno načelo po ZPP.* — R. Lučić: *Da li nadležni stambeni organ može u vezi člana 193 Zakona o stambenim odnosima narediti prinudno iseljenje lica koje je suštanar primio u deo svoga stana bez pristanka drugih sustanara.* — T. Velimirović: *Da li se odluka o otkazu višeg organa upravljanja privredne organizacije može pobijati tužbom kod redovnog suda.* — Lj. Prljeta: *O primjeni odredaba Krivičnog zakonika o povratu.* — I. Popadić: *Postupak prema maloletnicima i učešće organa starateljstva u njemu.* — Dr. M. Popović: *Struktura kaznenih odredaba novog Carinskog zakona.* — N. Đorđević: *Kada počinje da teče zastarelost gonjenja kod produženog krivičnog dela.* — M. Struharikova: *Priznanje duga i zastarelost.* — M. Stanojević: *Zastarelost i održaj i njihovo dejstvo na zajedničku imovinu bračnih drugova.* — M. Kurdulija: *Poligaman brak.*

Br. 7—8, juli—avgust 1960. — N. Bošković: *Načelna pitanja u vezi sa popisima o materijalnoj odgovornosti lica u radnom odnosu.* — Dr. L. Gruben i dr. N. Perović: *Da li može biti radnog odnosa između bračnih drugova.* — M. Mitić: *Uticao zajednice između oca i sina na izdržavanje vanbračnog deteta.* — M. Struharikova: *Državina i njena zaštita.* — S. Stevanović: *Da li je zakonom o nasleđivanje obezbeđen nužni deo, nužnim zakonskim naslednicima?* — B. Radovanović: *Šta treba da sadrži zahtev za naknadu troškova postupka.* — M. Janković: *Dostavljanje pravnim licima u parničnom postupku.* — B. Zdravković: *Posed koga kolonisti ostavljaju u starom kraju ulazi u zemljišni fond — ex lege — čl. 14 Zakona o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji.* — P. Mitić: *Kakve su posledice ako radnik ne stupi na rad u zakonskom ili ugovornom roku.* — J. Mitrović: *Povraćaj više plaćene sudske takse u postupku pred prirednim sudovima.*

Br. 9—10, septembar—oktobar 1960. — V. Petrović: *Vreme potrebno za održaj.* — Dr. D. Jevtić: *Značenje izraza „umobolnost“ i „nesposobnost za rasuđivanje“ u Osnovnom zakonu o braku.* — R. Konić: *O pravu nasleđa vanbračne dece.* — M. Mitić: *Nekoliko napomena o sadržini prava svojine građana.* — A. Markičević: *Pravni režim građevinskog zemljišta u društvenoj svojini.* — D. Obradović: *Da li izjava o odricanju nasleđa u korist određenog naslednika (ustupanje nasleđa, čl. 139 st. 2 ZN) može biti delimična ili pod uslovom.* — Dr. M. Šternić i dr. Đ. Stanojević: *Uticao obrazovanja na kriminalitet sa posebnim osvrtom na ubistva.*

Br. 11—12, novembar—decembar 1960. — M. Janjić: *Ekstrateritorijalno dejstvo nacionalizacije privrednih preduzeća.* — F. Cosić: *Pribavljanje prava vlasništva na nepokretninama upisom u zemljišne knjige.* — A. Ristić: *O primjeni blažnih propisa KZ.* — V. Petrović: *Izreka presude da je tuženi dužan priznati.* — Dr. V. Vouk: *Primjena smrtno kazne u našoj judikaturi.* — M. Čomić: *Pitanje prekluzije kod prigovora na količinu robe.* — D. Atanacković: *Okolnosti od kojih zavisi odmeravanje kazne kao predmet dokazivanja.* — M. Bosiljić: *Istraživanje vanbračnog očinstva.*

PREGLED, Sarajevo, br. 5, maj 1960. — M. Gavrić: *Inflacija u svetlosti Marksove teorije reprodukcije.* — M. Hadžić: *Neki aspekti sistema investiranja uz osvrt na investicije na teritoriji BiH.* — M. Papo: *Pojačani nadzor i socijalni radnik.* — A. Todorović: *Nekoliko shvatanja o društvenim grupama i ljudskim konfliktima.* — D. Milić: *Integracija u Zapadnoj Evropi.*

Br. 6, juni 1960. — D. Kovačević: *Aktuelni problemi stručnog obrazovanja u BiH.* — K. Kilibarda: *Naša omladina prema fizičkom i intelektualnom radu.* — S. Jovanović: *O pretpostavkama u teoriji reprodukcije.* — E. Redić:

Novi momenti u društvenoj ulozi tšampe. — V. Nikolova: *Uloga države u privrednom razvitku zemalja Jugoistočne Azije.* — M. Sukijasović: *Privatno investiranje u nerazvijene zemlje u svetlu američke prakse.*

Br. 9, septembar 1960. — Dr. Lj. Bavec: *Problemi naše kriminalne politike.* — V. Pokornisalabov: *Osvrt na aktuelne probleme humanizacije ljudskog rada.* — Dr. A. Silajdžić: *Razvod braka kao društveni problem.* — Dr. M. Kreso: *Integracija zemalja istočno-evropskog lagera.* — V. Milenković: *Menjanje međunarodnog položaja Sjedinjenih Američkih Država.*

Br. 11—12, novembar—decembar 1960 — B. Đurđev: *Društvena i ekonomska formacija društva.* — Dr. M. Đorđević: *Uloga dokumentacije u odnosima društvenih nauka i društvene prakse.* — I. Sinadinovski: *Savremena poljska sociologija.* — A. Todorović: *Jedan pogled na društvene okvire američke sociologije.* — B. Petrović: *Darvinov odnos prema religiji.* — A. Frimerman: *Društveni značaj porote.* — E. Redžić: *Putem savremene štampe.* — B. Vuković: *Specifičnosti razvika demokratije u Indoneziji.*

SOCIJALIZAM, Beograd, br. 6, 1960. — M. Hadži Vasilev: *Društveno-ekonomska suština socijalističke raspodele prema radu.* — B. Šoškić: *Potrebe i aktuelni problemi rada na ideološkom obrazovanju.* — M. Sarić: *Programski ciljevi i organizacija vodećih partija Gvineje i Gane.*

SOCIJALNA POLITIKA, Beograd, br. 7—8, jul—avgust 1960. — S. Tomašević: *Kvalitetne izmene u sistemu stručnog obrazovanja kadrova.* — Dr. A. Baltić: *Redovan i privremen radni odnos.*

Br. 9, septembar 1960. — B. Romić: *Uloga komune u podizanju standarda i zadaci sindikalnih organizacija.* — M. Marković: *Organizacija službe za zapošljavanje radnika.* — A. Frimerman: *Načelo legaliteta prilikom utvrđivanja disciplinske odgovornosti.* — D. Trifunović: *Nedostaci u sistemu socijalnih pomoći.* — M. Đorđević: *Preraslost za školovanje kao socijalni problem.*

Br. 10, oktobar 1960. — R. Stajner: *Problemi stručnih kvalifikacija i produktivnosti rada u industriji.* — Dr. P. Dujanović: *Problemi preventivne zdravstvene zaštite.* — Dr. A. Baltić: *Redovan i privremen radni odnos.* — D. J. Buljan: *Rezultati i problemi stambene reforme.* — Dr. M. Jovanović: *Zaštita maloletnika i sudska jurisdikcija.* — M. Popović: *Porodični budžeti radničkih i službeničkih porodica u 1959 godini.*

Br. 11, novembar 1960. — V. Sokolović: *Daljna izgradnja društvenog samoupravljanja u javnim službama.* — B. Savić: *Razvoj i zadaci socijalnih službi van narodnih odbora.*

Br. 12, decembar 1960. — T. Poljanar: *O raspodeli dohotka između preduzeća i zajednice.* — N. Vuksanović: *Sprovođenje Rezolucije Savezne narodne skupštine o obrazovanju stručnih kadrova.* — Dr. D. Mušić: *Socijalni rad u zdravstvenim ustanovama.* — B. Jović: *Delatnost organa radničkog samoupravljanja u rešavanju radnih i međuljudskih odnosa.* — Dr. D. Breznik: *Neke karakteristike smrtnosti stanovništva Jugoslavije prema tablicama mortaliteta.*

СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕД, Скопје, бр. 2, март—април 1960. — Др. Р. Леградиќ: *Стопанското претпријатије како економска единица и како правен субјект.* — Ж. Симоновски: *Приложба на нови форми наградување во стопанството.* — Др. М. Чучков: *Некои проблеми од десетгодишниот оиланс на наставно научната работа на Економскиот факултет во Скопје.* — Т. Рушков: *Меѓународните монополи и петролејската индустрија.*

Број 3, мај—јуни 1960. — С. К'уковик': *општи проблеми на организацијата во индустриските претпријатија.* — П. Михаилов: *Некои општи проблеми во врска со наградувањето по комплексен чиниок.* — М. Димовик': *Организациони проблеми при воведувањето на методот за наградување по*

единица производ. — М. Бојков: Организација и проблеми на комерцијалното работење во индустриските претпријатија. — Др. Г. Николовски: Контролната служба во претпријатијата. — Т. Стојановиќ: Книговодствено-евидентната служба во претпријатијата. — М. Нетков: Организационо-аналитичката служба во индустриските претпријатија. — Д. Анчевски: Кадровските служби во стопанските организации.

Број 4, јули-август 1960. — К. Миљовски: Некои елементи за стопанскиот раст на неразвиени подрачја. — Др. Д. Анакиоски: Систем за финансираније развојот на неразвиените подрачја. — Др. М. Чучков: Производство на опциј во Македонија како индустриски сировински извор. — М. Шароска: Дале наградувањето по комплексен учинак ја укинува категоријата наемнина.

Број 5, септември-октомври 1960. — К. Богоев: Народните одбори и финансирањето на културно просветните дејности. — Б. Странковски: Актуелни проблеми и задачи во областа на образованието на стручните кадри. — Др. А. Курчиев: Движење на продуктивност на трудот во индустријата на НР Македонија. — Л. Дирјански: Економија во земјоделските задруги.

Број 6, ноември-декември 1960. — М. Митевски: Некои проблеми на шпанското стопанство во НР Македонија. — Др. Б. Благоев: Заснивање и престанување на трудовите односи во условите на работничкото самоуправување во ФНРЈ. — Др. А. Симитчиев: Проблематика на темпото на развитокот на неразвиените подрачја. — К. Аџи-Митрески: Работничкото самоуправување и општествените науки. Др. Д. Анакиоски: Демографскиот фактор во стопанскиот развиток на НР Македонија. — Др. Н. Узуновски: Науката за економскиот развиток на неразвиените земји и подрачја.

FINANSIJE, Beograd, br. 6, jun 1960. — D. L.: Deset godina radničkog upravljanja preduzećima. — Đ. Mijić: Jedinstveni poslovni kapital preduzeća. — V. Pejovski: Investicije u I polугоду 1960 godine. — P. B.: Formiranje i ulaganje sredstava investicionih fondova srezova i opština u 1959 godini. — N. Katalić: Ostvarenje poreza na promet u godinama 1957—1960. Dr. E. Budec: Općinskom porezu na promet. — V. N.: Paušaliranje doprinosa iz ličnog dohotka iz radnog odnosa u privredi. — H. Buljina: Investicije društvenog standarda i njihovo evidentiranje.

Br. 7, jul 1960. — D. Cehovin: Spoljna trgovina u I polугоду 1960 godine. — A. Puljević: Međusobno kreditiranje privrednih organizacija. — D. Cvijetić: Najnovije mere u oblasti kreditne politike. — I. B.: Delatnost domaćih privrednih organizacija u inostranstvu. — Z. Fijucke: Međunarodna privreda i finansije u 1959/60 kroz godišnji izveštaj Banke za međunarodni obračun.

Br. 8, avgust 1960. — R. Kangrga: Osnovni problemi poreza na promet. — M. Pešaković: Na kojim osnovama bi počivao nov sistem finansiranja socijalnog osiguranja. — Ing. V. Starovlah: Kreditiranje i kontrola kreditnog poslovanja banaka.

Br. 9, septembar 1960. — Ing. V. Korošec: Kompleksna evidencija osnovnih sredstava kao osnova za materijalno i vrednosno finansiranje investicija. — B. Kitaljević: Pitanje klasifikacije kod formiranja i raspodele dohotka preduzeća. — T. Petrović: Jedinstveni fond poslovnih sredstava — viši kvalitet. — B. Đinić: Neka pitanja zdravstvenog osiguranja. — T. Starčević: Finansiranje investicija iz Opšteg investicionog fonda.

Br. 10, oktobar 1960. — S.T.: Odnosi u budžetskoj potrošnji u uslovima delovanja novog budžetskog sistema. — V. H.: Razvoj privrede u periodu januar—septembar 1960.

Br. 11—12, novembar—decembar 1960. — B. Kitaljević: Obračun narodnog dohotka FNRI u stalnim cenama za period 1947—1959 g. — D. Miljković: Problemi utvrđivanja dohotka u privatnom sektoru privrede. — M. Đurbabić: Potrebno je pristupiti novom obračunu katastarskog prihoda kao osnovici za opo-

rezivanje. — M. Drašković: Indeks cena kao merilo kretanja cena na tržištu. — P. Krasulja: Teritorijalno upoređivanje indeksa troškova života i realnih plata. — Dr. V. Radmilović: Argentinski zakon o obrazovanju i ustrojstvu poreskog suda.

СТРАНИ ЧАСОПИСИ

ACTA JURIDICA (Academiae Scientiarum Hungaricae), Budapest, 1960, Tomus II, Fasc. 1—2. — M. Világi: Die Eigentumsformen und die Gliederung des sozialistischen Rechtssystems. — M. Sarlós: La fin de la propriété foncière féodale en Hongrie. — A. Czizmadia: Die Auswirkungen der „Bulle“ von Konstanz auf die Entwicklung des Oberpatronatsrechts. — T. Király: La présomption d'innocence. — Z. Péteri: Gustav Radbruch und einige Fragen der relativistischen Rechtsphilosophie.

Fasc. 3—4. — J. Beér: The Normative Character of the Constitution of the Hungarian People's Republic. — L. Nevai: Die Grundsätze des zivilrechtlichen Verfahrens im sozialistischen Ungarn. — M. Móra: Les actes défectueux de procédure pénale dans le droit hongrois. — A. Weltner: Rechtsverhältnisse kollektiven Charakters und ihre moralischen Sanktionen im sozialistischen Arbeitsrecht. — T. Pap: Die Bedeutung der Willensmängel aus dem Gesichtspunkt der Ungültigkeit der Ehe im Familienrecht der Volksdemokratien. — Gy. Haraszti: The Right of Asylum. — L. Nad: Règles de responsabilité dans le droit des coopératives agricoles de production.

THE AMERICAN ECONOMIC REVIEW (The Journal of the American Economic Association), Menasha (Wisc.), Vol. L, No. 4, September 1960. — A. W. Coats: The First Two Decades of the American Economic Association. — R. Dorfman: Operations Research. — H. B. Chenery: Patterns of Industrial Growth. — D. A. Alhadeff: Credit Controls and Financial Intermediaries.

No. 5, December 1960. — G. H. Orcutt: Simulation of Economic System. — M. Shubik: Simulation of Industry and Firm. — G. P. E. Clarkson and H. A. Simon: Simulation of Group Behavior. — R. L. Bishop: Duopoly — Collusion or Warfare? — D. G. Davies: Progressiveness of a Sales Tax.

THE AMERICAN JOURNAL OF COMPARATIVE LAW (Published by American Association for the Comparative Study of Law), Ann Arbor (Mich.), Vol. IX, No. 2, Spring 1960. — J. N. D. Anderson: The Significance of Islamic Law in the World Today. — G. R. Delaume: Gold and Currency Clauses in Contemporary International Loans. — P. K. Tripathi: Preventive Detention — The Indian Experience. — V. M. Grol: The Conditions of Aliens and the Conflict of Laws in the Yugoslav Law of Succession. — G. L. Kock: Criminal Proceedings in France.

No. 3, Summer 1960. — E. Stein and P. Hay: Legal Remedies of Enterprises in the European Economic Community. — K. Grzybowski: The Powers Trial and the 1958 Reform of Soviet Criminal Law. — A. E. Anton: L'instruction criminelle. — J. F. Burton, Jr.: The Uniform Commercial Code and Conflict of Laws. — G. Baracs: Dissolution of Marriage in Hungarian Law. — C. D. M. Wilde: Investment in Thailand. — G. G. Morgan: The „Protest“ of the Soviet Procuracy — A Means of Challenging Subordinate Legislation.

THE AMERICAN JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW (Published by the American Society of International Law), Washington, Vol. 54, No. 3, July 1960. — Q. Wright: Subversive Intervention. — J. L. Kunz: The Nottebohm Judgment. — F. A. Mann: State Contracts and State Responsibility. — W. E. Kenworthy: Joint Development of International Waters.

No. 4, October 1960. — A. H. Dean: *The Second Geneva Conference on the Law of the Sea — The Fight for Freedom of the Seas.* — H. W. Baade: *Indonesian Nationalization Measures Before Foreign Courts.* — Q. Wright: *Legal Aspects of the U-2 Incident.* — L. C. Caflisch: *Recent Judgment of the International Court of Justice in the Case Concerning the Aerial Incident of July 27, 1955 (Israel v. Bulgaria).*

ANNALES DE LA FACULTÉ DE DROIT DE LIEGE, cinquième année, 1960, No. 2. — Ch. Coossens: *Recherches sur les critères de distinction des droits individuels: droits civils, droits politiques, droits administratifs.* — M. Franchimont: *Note sur l'autorité disciplinaire dont relève le juge d'instruction.* — G. Houchon: *Problèmes de méthodologie générale en criminologie.* — P. Gothot: *L'utilité de la clause d'annexe de propre dans les contrats adoptant le régime de la communauté.* — J. M. Raxhon: *L'article 918 du Code civil et la loi interprétative du 4 janvier 1960.*

No. 3. — J. Constant: *Quelques aspects du droit pénal économique belge.* — A. Buttgenbach: *Nouvelles réflexions sur le problème de la réforme de l'assistance publique, plus particulièrement sur la réforme de l'assistance à domicile.* — F.-M. Remion: *Le Conseil d'État et les marchés de l'administration.* — J. Hansenne-Plumier: *L'expropriation pour cause d'utilité publique de l'espace aérien surplombant les propriétés privées.* — P. Minet: *Recherches sur les incidences monétaires du financement à court terme de l'État.*

ANNALES DE LA FACULTÉ DE DROIT DE TOULOUSE, tome VIII, fasc. 2, 1960. — B. Lassudrie-Duchêne: *Les relations entre „Conjoncture” et „Conjecture”* — *Note sur la portée épistémologique de la prévision en science économique.*

THE ANNALS OF THE AMERICAN ACADEMY OF POLITICAL AND SOCIAL SCIENCE, Philadelphia, Vol. 330, July 1960. — *Низ прилога о теми „Америчка спољна политика”.*

Vol. 331, September 1960. — *Чланци о пољопривредној политици, политици и јавном интересу.*

Vol. 332, November 1960. — *Расправе о цлози религије у амерчком друштву некад и сад.*

L'ANNÉE POLITIQUE ET ÉCONOMIQUE, Paris, 33e année, Nos. 155—156, Aout 1960. — P. Ramadier: *Nationalisation et programmes socialistes.* — P. Gérardot: *L' inutile et inquiétant réarmement allemand.* — B. Lavergne: *L'admirable proposition soviétique de désarmement intégral et la politique atomique du général de Gaulle.* — H. Abosch: *Où va l'Allemagne?* — V. Alexandrov: *Les relations franco-soviétiques à travers l'histoire.* — J. Caulais: *Franc lourd et franc léger.*

No. 157, Octobre 1960. — B. Lavergne: *La Hongrie depuis sa libération du joug nazi. La Hongrie à l'O.N.U.* — G. Fraser: *L'avenir des Nations Unies.* — E. N. Dzelepy: *Un crime inutile — les raisons politiques du lancement de la bombe américaine sur Hiroshima.* — R. Maria: *Le mythe Adenauer.*

No. 158, Décembre 1960. — B. Lavergne: *Le phénomène soviétique. L'étude critique des idées bases du marxisme.* — J. Caulais: *La Ve République — Du vote des femmes au rôle politique de l'armée.* — G. Fraser: *Nouveaux regards sur l'Afrique occidentale.*

ARCHIV FÜR DIE CIVILISTISCHE PRAXIS, Tübingen, 159. Bd., 1. H., August 1960. — J. Bärmann: *Die Freizügigkeit der notariellen Urkunde.* — W. Münzberg: *Prozessurteile im Versäumnisverfahren.* — J. Beeser: *Inpfandnahme von Eigenaktien.* — H. Ewald: *Die Zwangsvollstreckung in die auf Abzahlung gekaufte Sache auf Grund eines Zahlungstitels de lege ferenda.*

2. H., September 1960. — F. H. Lawson: Zeitablauf als Rechtsproblem. — W. Henckel: Die ergänzende Vertragsauslegung. — E. Metzler: Zur Substitution, insbesondere zu ihrer Abgrenzung von der Erfüllungsgehilfenschaft.

3./4. H., Dezember 1960. — W. Lorenz: Konsensprobleme bei international-schuldrechtlichen Distanzverträgen. — F. K. Kübler: „Eigentum verpflichtet“ — eine zivilrechtliche Generalklausel? — L.-J. Constantinesco: Die Persönlichkeitsrechte und ihr Schutz im französischen Recht.

ARCHIV DES ÖFFENTLICHEN RECHTS, Tübingen, 85. Bd., H. 2, August 1960. — G. Schnorr: Die Rechtsidee im Grundgesetz — H. H. Rupp: Zur neuen Verwaltungsgerichtsordnung. — V. Götz: Wirtschaftsverwaltungsrechtliche Ausgleichsabgaben. — K. H. Friauf: Die Notwendigkeit einer verfassungskonformen Auslegung im Recht der westeuropäischen Gemeinschaften.

H. 3, Oktober 1960. — A. Hollerbach: Auflösung der rechtsstaatlichen Verfassung? — I. v. Münch: Die Bindung des Gesetzgebers an den Gleichheitssatz bei der Gewährung von Subventionen.

ARCHIV FÜR RECHTS- UND SOZIALPHILOSOPHIE, Neuwied/Rh. und Berlin, Bd. XLVI, 1960, H. 3. — H. Kelsen: Kausalität und Zurechnung — J. Parain-Vial: Remarques sur l'élaboration des concepts dans les sciences humaines et sur leurs implications éthiques. — W. Starck: Die idealistische Geschichtsauffassung und die Wissenssoziologie. — L. Cabral de Moncada: Zur Geschichte der Philosophie in Portugal im XX Jh. — H. Albert: Der Kritische Rationalismus Karl. Raimund Poppers. — W. Maihofer: Das Problem des Naturrechts. — P. Schneider: Zum Tode Max Hubers.

ARCHIV DES VÖLKERRECHTS, Tübingen, 8. Bd., 4. H., 1960. — E. Reibstein: Das „Europäische Öffentliche Recht“ 1648—1815. Ein institutionengeschichtlicher Überblick. — E. Steindorff: Die Europäischen Gemeinschaften in der Rechtsprechung.

THE BRITISH JOURNAL OF SOCIOLOGY, London, Vol. XI, No. 3, September 1960. — T. P. Omari: Changing Attitudes of Students in West African Society Toward Marriage and Family Relationships. — D. L. Foley: British Town Planning. — J. A. Moss: Currents of Change in American Race Relations. — J. Agassi: Methodological Individualism.

N. 4, December 1960. — H. P. Rickman: The Reaction Against Positivism and Dilthey's Concept of Understanding. — In memoriam: Alfred Lewis Kroeber (1876—1960). — M. Clifford-Vaughan: Some French Concepts of Elites. — K. Little: Applied Anthropology and Social Change in the Teaching of Anthropology. — N. F. Dufty: Occupational Status, Job Satisfaction and Levels of Aspiration. — B. McCormick: Managerial Unionism in the Coal Industry.

CAHIERS INTERNATIONAUX DE SOCIOLOGIE, Paris, Vol. XXIX, 1960. — G. Gurutch: Pour le deuxième centenaire de Saint-Simon (1760—1960). — J. Lhomme: La grande bourgeoisie et ses pouvoirs. — J. Weiller: L'indétermination du progrès économique et les structures internationales. — J. Gagé: Matrones ou mères de famille? — H. Janne: Les classes sociales — approche marxiste et approche par le concept „d'out-group“. — L. Dumont: Castes, racisme et stratification. — A. Michel: Fonctions et structure de la famille. — J. Cazeneuve, P.-H. Maucorps et A. Memmi: Enquête sociologique sur la connaissance d'autrui. — G. Granai et P. Idiart: Un itinéraire pour la sociologie.

CALIFORNIA LAW REVIEW (Published by the School of Law of the University of California), Berkeley, Vol. 48, No. 3, August 1960. — W.

L. Prosser: Privacy. — *C. J. Olmstead: Economic Development Loan Agreements.* — *G. M. Bergman: Contractual Restrictions on the Forum.* — *L. M. Brown: The Case of the Relived Facts.*

No. 4, October 1960. — *A. H. Sherry: Vagrants, Rogues and Vagabonds — Old Concepts in Need of Revision.* — *S. A. Riesenfeld: The Legal Protection of Competition in France.* — *W. W. Van Alstune: International Law and Interstate River Disputes.* — *M. Juviler: Psychiatric Opinions as to Credibility of Witnesses.*

No. 5, December 1960. — *S. A. Riesenfeld: California Legislation Curbing Deficiency Judgments.* — *J. R. Hetland: The California Land Contract.* — *G. M. Razi: Legal Education and the Role of the Lawyer in the Soviet Union and the Countries of Eastern Europe.*

THE CAMBRIDGE LAW JOURNAL, London, November 1960. — *E. V. Rostow: The Enforcement of Morals.* — *R. N. Gooderson: Prejudice as a Test of Intent to Defraud.* — *J. A. Jolowicz: The Changing Use of „Special Damage” and its Effect.*

THE CHINA QUARTERLY, London, No. 3, July—September 1960. — *S. H. Chen: Multiplicity in Uniformity — Poetry and the Great Leap Forward.* — *A. M. Halpern: Communist China and the Peaceful Co-existence.* — *A. S. Whiting: Sinkiang and Sino-Soviet Relations.* — *L. C. Green: Legal Aspects of the Sino-Indian Border Dispute.* — *L. A. Orleans: Birth Control — Reversal or Postponement?* — *D. E. T. Luard: The Urban Communes.* — *L. Brisby: Bulgaria — Leaping Forward without Communes.* — *M. Esslin: East Germany — Peking-Pankow Axis?* — *T. Aczél: Hungary — Glad Tidings from Nanking.* — *L. Labedz: Poland — The Small Leap Sideways.*

No. 4, October—December 1960. — *D. W. Klein: Peking's Evolving Ministry of Foreign Affairs.* — *K. H. Pringsheim: New Dimensions in China's Foreign Policy.*

DEMOCRAZIA E DIRITTO (A cura dell'Associazione Italiana Giuristi Democratici), Roma, anno 1°, No. 3, Luglio-Settembre 1960. — *U. Natoli: Sul „ruolo” del giurista nel mondo contemporaneo.* — *U. Cerroni: Parlamento e Società.* — *L. Ascoli: Stato di diritto e democrazia rappresentativa.*

No. 4, Ottobre-Dicembre 1960. — *Z. O. Algardi: Limiti incostituzionali alla manifestazione del pensiero ed alla libertà dell'arte.* — *G. Nocera: Diritto come scienza, ragione di un incontro fra giuristi di sistemi diversi.* — *D. Vincenzi: Aspetti dell'attuale disciplina dei rapporti fra coniugi nel quadro del principio costituzionale di eguaglianza.*

ECONOMIA INTERNAZIONALE (Rivista dell'Istituto di Economia Internazionale), Genova, Vol. XIII, No. 2, Maggio 1960. — *D. D. Humphrey and C. E. Ferguson: The Domestic and World Benefits of a Customs Union.* — *V. Sirotti: I modelli di sviluppo economico — un'analisi comparata.*

No. 3, Agosto 1960. — *J. Amuzegar: Atypical Backwardness and Investment Criteria.* — *M. Gottlieb: The Multiplier (Secondary Wave).* — *A. Heertje: On the Theory of Oligopoly.* — *A. E. Jasay: Politica nazionale e mercato internazionale dei capitali.*

No. 4, Novembre 1960. — *S. Chóch: Monetary Control in an Undeveloped Economy.*

ECONOMICA (Published quarterly by the London School of Economics and Political Science), Vol. XXVII, No. 107, August 1960. — *E. Penrose: Middle East Oil — The International Distribution of Profits and Income Taxes.* — *R. D. Collison Black: Jevons and Cairness.* — *E. Kleiman: Comparative*

Advantage, Graham's Theory, Activity Analysis. — D. W. Jorgenson: *On Stability in the Sense of Harrod.* — H. L. Miller: *A Note on Fox's Theory of Second-Hand Markets.* — R. G. Davis and W. G. Mellon: *Majumdar on „Behaviourist Cardinalism“.* — T. Majumdar: *A Reply.* — J. Wiseman: *The Public Economy.*

No. 108, November 1960. — K. Hancock: *Unemployment and the Economists in the 1920's.* — R. L. Meek: *The Interpretation of the „Tableau économique“.* — M. H. Peston and B. S. Yamey: *Inter-Temporal Price Relationships with Forward Markets — A Method of Analysis.*

THE ECONOMIC JOURNAL (The Royal Economic Society), London, Vol. LXX, No. 279, September 1960. — *Symposium on Restrictive Practices Legislation* — J. Wiseman (*Economic Analysis and Public Policy*), A. Lloyd (*The Lawyer's Point of View*), J. B. Heath (*Some Economic Consequences*). — P. Einzig: *Some Recent Changes in Forward Exchange Practices.* — R. G. Lipsey: *The Theory of Customs Unions — A General Survey.* — V. K. Ramaswami: *The Effects of Accumulation on the Terms of Trade.* — J. Parry Lewis: *Building Cycles — A Regional Model and its National Setting.* — P. Wells: *Keynes' Aggregate Supply Function.* — K. Hancock: *Wages Policy and Price Stability in Australia, 1953–60.*

No. 280, December 1960. — J. R. Hicks: *Linear Theory.* — R. S. Sayers: *Monetary Thought and Monetary Policy in England.* — E. H. Phelps Brown and M. H. Browne: *Distribution and Productivity under Inflation, 1947–57.* — K. Kojima: *Capital Accumulation and the Course of Industrialisation, with Special Reference to Japan.* — L. B. Shynin: *Proportions of Exchange.* — I. Adelman: *Business Cycles — Endogenous or Stochastic?* — A. Qayum: *Theory of Income Generation and Economic Growth.*

ENCOUNTER, London, Vol. XV, No. 1, July 1960. — K. Amis: *Lone Voices (Views of the 'Fifties).* — I. Berlin: *Russian Populism.* — H. Luethy: *General De Gaulle.* — R. H. S. Crossman: *Palestine Regained.*

No. 2, August 1960. — I. Kristol: *High, Low, and Modern (Some Thoughts on Popular Culture and Popular Government).*

No. 3, September 1960. — B. Inglis: *The Psychopath.* — R. Lowenthal: *The Points of the Compass.*

No. 4, October 1960. — C. A. R. Crosland: *On the Left Again.*

No. 5, November 1960. — J. Strachey: *The Strangled Cry.* — S. Raven: *Boys Will Be Boys (The Male Prostitute in London).* — D. Riesman: *The Uncommitted Generation.*

No. 6, December 1960. — A. Schlesinger, Jr.: *On Heroic Leadership and the Dilemma of Strong Men and Weak Peoples.*

ETUDES (Revue trimestrielle internationale publiée par l'Institut Imre Nagy de sciences politiques à Bruxelles), No 4, Avril 1960. — Numéro spécial sur les quinze années d'après-guerre en Hongrie. — G. Heltai: *Réflexions sur les transformations structurelles de la société hongroise depuis 1945.* — B. Nagy: *Imre Nagy et la révolution hongroise.* — P. Kende: *Changements des structures économiques, revenu national et niveau de vie dans la Hongrie d'après-guerre.*

No. 6, Octobre 1960. — B. Nagy: *Le destin du socialisme et le „victoire“ de la révolution hongroise.* — G. Galli: *Situation du socialisme en Italie.* — P. Broué: *Le mouvement socialiste en France.* — K. Langfeldt: *Le socialisme scandinave et le mouvement travailliste norvégien.* — E. Fromm: *Manifeste et programme socialistes.* — A. Kashin: *La Chine et la philosophie marxiste-léniniste.*

FINANZARCHIV, Tübingen, Bd. 20, H. 3, November 1960. — H. Ito: The Methodological Basis of the Principles of Taxation. — L. Kullmer: Zeitwahl und administrativer Völlzug als Probleme einer konjunkturorientierten Finanzpolitik. — R. Sprung: Die Wirkungen eines sich im Umfang ändernden, ausgeglichenen Budgets auf den ökonomischen Kreislauf. — K. Häuser: Die Überwälzbarkeit der Einkommen- und Körperschaftsteuer bei Gewinnmaximierung.

FOREIGN AFFAIRS, New York, Vol. 38, No. 4, July 1960. — L. B. Pearson: After the Paris Debacle. — M. A. Khan: Pakistan Perspective. — H. A. Kissinger: Arms Control, Inspection and Surprise Attack. — B. D. Wolfe: The New Gospel According to Khrushchev. — F. Lewis: The Unstable States of Germany. — R. S. Manglapus: The State of Philippine Democracy. — M. I. Goldman: The Soviet Standard of Living and Ours. — M. F. Hill: The White Settler's Role in Kenya. — S. W. Washington: Crisis in the British West Indies. — R. H. Davison: Where Is the Middle East?

Vol. 39, No. 1, October 1960. — G. F. Hudson: Russia and China. — E. O. Reischauer: The Broken Dialogue with Japan. — A. A. Berle: The Cuban Crisis. — H. K. Jacobson: Our „Colonial“ Problem in the Pacific. — P. M. Gallois: New Teeth for NATO. — M. Howard: Britain's Defenses. — R. L. Powell: The Communist Chinese Militia. — M. Camps: Britain, the Six and American Policy. — S. Okita: Japan's Economic Prospects. — B. Shiva Rao: The Future of Indian Democracy.

INDIA QUARTERLY (A Journal of International Affairs, published by the Indian Council of World Affairs), New Delhi, Vol. XVI, No. 1, January-March 1960. — H. Kabir: Congress Ideology — A Statement. — A. Verdross: Austria, Neutrality and the United Nations. — M. S. Rajan: India and the Commonwealth, 1954—56. — M. S. Venkataramani: The U. S. Senate Committee on Foreign Relations and India, 1958—59.

No. 2, April-June 1960. — A. J. Dastur: Twenty-five Years of Indian Socialism. — J. Willmann: The European Economic Community. — M. Maung: New Parliament in Burma. — J. W. Williams: The Economy of Ghana. — B. C. Tewari and U. Phadnis: India-China Border Areas' Dispute — A Selected Bibliography.

No. 3, July-September 1960. — M. S. Rajan: Indian Foreign Policy in Action, 1954—56. — G. Mathieu: The Six After Two Years. — H. Bechtoldt: Germany and the Common Market. — N. Marbury Efimenko: Categories of International Integration.

No. 4, October-December 1960. — J. H. M. Pinder: Britain's Choice in Europe. — Y. Dror: Structure & Working of the Israel Government. — O. Sik: Economic Policy in People's Democratic Czechoslovakia. — R. Pal: Renunciation of Force in Inter-State Relations. — M. Maung: The Burma-China Border.

INTERNATIONAL AFFAIRS (Issued under the auspice of the Royal Institute of International Affairs), London, Vol. 36, No. 3, July 1960. — H. Seton-Watson: Soviet Foreign Policy on the Eve of the Summit — M. Wight: Brutus in Foreign Policy — The Memoirs of Sir Anthony Eden. — B. Crozier and G. Mansell: France and Algeria. — W. Clark: New Forces in the United Nations. — L. Kohn: Israel's Foreign Relations.

THE INTERNATIONAL AND COMPARATIVE LAW QUARTERLY, London, Vol. 9, Part 3, July 1960. — E. Spiro: The Incidence of Time in the Conflict of Laws. — J. Patey: Recent Reforms in French Criminal Law and Procedure. — J. H. Jearey: The Structure, Composition and Jurisdiction

of Courts and Authorities Enforcing the Criminal Law in British African Territories. — D. W. Bowett: *The Second United Nations Conference on the Law of the Sea*. — J. Hanessian: *The Antarctic Treaty 1959*.

Part 4, October 1960. — W. L. M. Reese: *Contracts and the Restatement of Conflict of Laws*. — J. N. D. Anderson: *A Law of Personal Status for Iraq*. — G. D. Nokes: *Irish Law in English Courts*. — E. J. Cohn: *The German Attorney*. — P. Benjamin: *Penalties, Liquidated Damages and Penal Clauses in Commercial Contracts — A Comparative Study of English and Continental Law*. — D. J. Padwa: *Submarine Boundaries*. — E. Schwelb: *International Conventions on Human Rights*.

INTERNATIONAL JOURNAL (Published by the Canadian Institute of International Affairs), Toronto, Vol. XV, No. 1, Winter 1960. — E. S. Kirby: *The Foreign Policy of Communist China*. — H. Tinker: *Climacteric in Asia*. — J. M. Van der Kroef: *Indonesia at the Crossroads*. — H. G. Skilling: *Communism — National or International?* — R. H. McNeal: *Khrushchev and Clio*. — K. Birrenbach: *Europe, the European Economic Community, and the Outer Seven*.

No. 2, Spring 1960. — N. Graebner: *The Cold War — An American View*. — A. P. Thornton: *Aspects of West Indian Society*. — D. Anglin: *Canada and Apartheid*. — W. Malenbaum: *Growth Model for Asia — India or China?* — K. Forster: *The Finnish-Soviet Crisis of 1958—59*.

JAHRBUCHER FÜR NATIONALÖKONOMIE UND STATISTIK, Stuttgart, Bd. 172, H. 4, Juli 1960. — G. Hosmalin: *Der soziologische Ansatz und die ökonomische Theorie der Einkommensverteilung in Frankreich*. — St. Varga: *Freie und wirtschaftliche Güter*.

H. 5, Dezember 1960. — W. Krelle: *Die Investitionsfunktion*. — U. Gruber: *Wachstumstheoretische Beziehungen in der Akkumulationstheorie von Karl Marx*. — H. J. Jaksch und H. König: *Zur Ordnung der Produktionsstruktur von Vielsektorenmodellen*.

THE JOURNAL OF CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY AND POLICE SCIENCE (Northwestern University School of Law), Baltimore, Vol. 51, No. 2, July-August 1960. — Објављен низ прилога о теми „*The Privilege Against Self-Incrimination*“. — L. Diana: *What is Probation?* — J. C. Ball and N. Logan: *Early Sexual Behavior of Lower-Class Delinquent Girls*.

No. 3, September-October 1960. — Sh. Glueck: *The Years of „Unraveling Juvenile Delinquency“*. — Th. A. Flannery: *Meeting the Insanity Defense*. — J. F. Handler: *Background Evidence in Murder Cases*. — M. Schmeideberg: *Offender's Attitude Toward Punishment*.

No. 4, November-December 1960. — Низ прилога о притвору и затвору у САД и другим земљама.

JOURNAL DU DROIT INTERNATIONAL, Paris, 87e année, No. 3, Juillet-Aout-Septembre 1960. — K. R. Simmonds: *Le traité sur l'Antarctique de 1959*. — J. Dehaussy: *Les conditions d'application des normes conventionnelles sur le for interne français*.

No. 4, Octobre-Novembre-Décembre 1960. — P. Weiss: *Le concept de réfugié en droit international*. — J. -D. Bredin: *La Convention de New-York du 10 juin 1958 pour la reconnaissance et l'exécution des sentences arbitrales étrangères*.

KÖLNER ZEITSCHRIFT FÜR SOZIOLOGIE UND SOZIALPSYCHOLOGIE, Köln-Opladen, 12. Jg., 1960, H. 3. — R. Bendix: *Max Webers Gesellschaftsbild*. — V. S. Erlich: *Das erschütterte Gleichgewicht in der*

Familie. — V. Bonač: Strukturwandlungen der jugoslawischen Familie. — P. Koch und H. Peisert: Die Verwendung elektronischer Rechanlagen bei der Aufbereitung empirisch-soziologischen Untersuchungsmaterials. — H. E. Wolf: Stellungnahmen von Schülern zu konfessionell-religiösen und regionalen Gruppen.

H. 4. — P. Honigsheim: Über Objekt, Methode und wissenschaftssystematische Stellung der Soziologie. — W. Friedlander: Sozialfürsorge und Sozialwissenschaft. — E. Willems: Protestantismus und Klassenstruktur in Chile. — Ch. Bals: Gruppenbildung von Jugendlichen in einem Heim der „Offenen Tür“. — R. Heberle: Wandlungen in der sozialen Schichtung im Süden der Vereinigten Staaten.

KYKLOS (Internationale Zeitschrift für Sozialwissenschaften), Basel, Vol. XIII, 1960, Fasc. 4. — E. Salin: Für ein Alignement der Währungen. — L. A. Hahn: Goldaufwertung und Dollarabwertung. — M. Blaug: Technical Change and Marxian Economics. — J. Friedmann: Intellectuals in Developing Societies. — A. K. Cairncross: International Trade and Economic Development. — K. E. Svendsen: A guide to translations of Economic Literature from the Soviet Union and Eastern Europe.

DER NEUE BUND (Zeitschrift für Freiheit und Gemeinschaft), Zürich, 26. Jahrgang, IV Quartal 1960. — Ph. Noel-Baker: Abrüstung ist dringendes Gebot. — V. Gitermann: Die russische Revolution von Lenin bis Chruschtschow. — E. Steinemann: Die sozialen Wurzeln des Kommunismus und der Kampf für die Freiheit.

ÖSTERREICHISCHE ZEITSCHRIFT FÜR OFFENTLICHES RECHT, Wien, Bd. X, H. 3-4, 1960. — Adolf Merkl und Josef L. Kunz zum 70. Geburtstag gewidmet. — W. Antonioli: Begriff und Grundlagen der Selbstverwaltung in Österreich. — F. Ermacora: Die Bedeutung und die Aufgabe der Wiener Schule für die Wissenschaft vom öffentlichen Recht der Gegenwart. — R. D. Hayton: The Nations and Antarctica. — J. H. Kaiser: Zur gegenwärtigen Differenzierung von Recht und Staat. Staatstheoretische Lehren der Integration. — H. Peters: Die Opposition in der parlamentarischen Demokratie. — H. P. Rill: Der Rang der allgemein anerkannten Regeln des Völkerrechts in der österreichischen Rechtsordnung. — H. Schambeck: Der Begriff der „Natur der Sache“. — A. Verdross: Einige Hauptbestimmungen der Geschäftsordnung des Europäischen Gerichtshofes für Menschenrechte — St. Verosta: Staat und Kirche bei Nikolaus Gogol. — G. Winkler: Der Verfassungsrang von Staatsverträgen. Eine Untersuchung des geltenden österreichischen Verfassungsrechtes.

THE POLITICAL QUARTERLY, London, Vol. 31, No. 3, July-September 1960. — M. Shanks: Labour Philosophy and the Current Position. — A. Day: The Economic Setting. — Sh. Williams: The External Setting. — M. Rees: The Social Setting. — I. Yates: Power in the Labour Party. — T. E. M. McKittrick: The Membership of the Party. — G. Cyriax: Labour and the Unions — E. Dell: Labour and Local Government. — Ch. Rowland: Labour Publicity. — B. Crick: Socialist Literature in the 1950s. — P. Crane: Labour its own Worst Enemy.

POLITICAL SCIENCE (Published by the Department of Political Science and School of Public Administration, Victoria University of Wellington), Vol. 12, No. 2, September 1960. — St. Hurwitz: The Scandinavian „Ombudsman“. — J. J. Saunders: Political Thought in Islam. — R. Price: Holistic and Peace-meal Social Engineering. — R. H. Brookes: The Analysis of Distorted Representation in Two-Party Single-Member Elections. — J. F. Milburn: Socialism and Social Reform in Twentieth-Century New Zealand.

POLITICAL SCIENCE QUARTERLY (Edited for the Academy of Political Science by the Faculty of Political Science of Columbia University), New York, Vol. LXXV, No. 3, September 1960 — Ch. O. Lerche, Jr.: Southern Congressmen and the „New Isolationism”. — G. Ginsburg: Peking-Lhasa-New Delhi. — L. Krieger: The Uses of Marx for History. — R. M. Abrams: A Paradox of Progressivism — Massachusetts on the Eve of Insurgency. — F. G. Hill: Formative Relations of American Enterprise, Government and Science.

No. 4, December 1960. — J. M. Becker: Twenty-five Years of Unemployment Insurance — An Experiment in Competitive Collectivism. — M. A. Kriz: Gold in World Monetary Affairs Today. — J. M. van der Kroef: West New Guinea in the Crucible. — P. H. Avrigh: The „Short Course” and Soviet Historiography. — St. Hoffmann: De Gaulle's Republic. — P. Wonnacott: Employment, Growth, and Price Levels.

IL POLITICO (Rivista edita a cura dell'Istituto di Scienze politiche dell'Università degli Studi di Pavia), anno XXV, No. 3, Settembre 1960. — C. E. Ferri: Interpretazioni economiche ed interpretazioni sociologiche dello sviluppo economico. — L. M. Spadaro: The Limitations of Comparisons of Economic Growth. — J. S. Rouček and K. V. Lottich: Church and State Relationships in Poland. — K. P. Karunakaran: Non-alignment Policy of Asian States. — H. E. Barnes: Sunrise at Campobello — Sundown at Yalta. — H. B. Kirshen: The Ideology of American Labor. — G. Koether: The Attack on Profit. — G. Rees: The Anatomy of Successful Cooperation — the Example of the European Payments Union.

No. 4, Dicembre 1960. — B. Leoni: Decisione politiche e regola di maggioranza. — K. L. Herczeg: The Moscow-Peking Axis. — C. Giglio: Le origini dei movimenti nazionalistici africani. — D. W. Johnson: A Survey on the Impact of Unions on Prices for the American Economy. — W. H. Morris-Jones: Mahatma Gandhi, Political Philosopher? — Fr. Rossolillo: Un confronto tra le sentenze inglesi e le sentenze francesi. — C. Zeleznik: The Concept of „Power” in Political Science.

POLITIQUE (Revue internationale des doctrines et des institutions), Paris, nouvelle série, Nos. 7—8, Juillet-Décembre 1959. — Брой је посвећен првој уставној кризи у Француској (1934—1946). — M. Prélôt: Jalons et documents. — G. Peiser: La notion de République dans la tradition politique française. — R. Rémond: Explications du 6 février. — R. Kovár: Le programme d'André Tardieu. — E. Duthoit: Suggestions pour une nouvelle constitution. — M. Deslandres: Projet d'une nouvelle Constitution. — Comité Général d'Études: Projet de constitution. — A. Philip: Thèses pour servir à une discussion sur la future constitution. — A. de Valles: De l'incapacité des Constituantes à élaborer des constitutions viables.

POLITIQUE ÉTRANGÈRE (Publiée par le Centre d'Études de politique étrangère), Paris, 25e année, No. 4, 1960. — P. Rondot: Quelques aspects sociaux et moraux des problèmes de développement. — R. Servoise: De l'Assistance au commerce international — Perspectives décennales. — B. Kerblay: L'impact des modèles „économiques” soviétiques et chinois sur le Tiers Monde. — G. Etienne: L'Inde et la Chine. Perspectives économiques — R. Vogel: L'Allemagne et l'aide aux pays en voie de développement. — M. Levi: Une expérience de développement régional — le midi italien. — A. Peyrefitte: Quel est l'avenir de l'association de l'outre-mer au marché commun? — A. Joxe: Annexe statistique — L'aide économique aux pays sous-développés.

No. 5, 1960. — M. Coignard: Le problème du contrôle des armements. — G. Rhode: La ligne Oder-Neisse et la politique européenne. — R. C. Neu-

mann: *L'Irak de Kassem*. — J. Guillerma: *Hierarchie des objectifs de la politique étrangère chinoise*. — R. Lévy: *Le souvenir de Sun Yat-sen et la République populaire de Chine*.

PREUVES, Paris, No. 113, Juillet 1960. — G. Tillion: *Démocratie et colonialisme. II: L'Algérie malade de l'injustice* — F. Sternberg: *La doctrine marxiste est-elle dépassée?* — H. Luthy: *L'impérialisme ou les martyres posthumes de Marx*. — P. Rondot: *L'Islam et L'État dans la nation turque*.

No. 114, Aout 1960. — J. Bloch-Michel: *Le moral de la Nation*. — D. de Rougemont: *Berlin 1950—1960*. — G. Russo: *Les cabanes de San Cataldo* (Anketa o спровођењу аграрне реформе на јузу Италије). — E. R. Curtius: *Pourquoi la France n'a-t-elle pas eu son Spengler?* — E. Berl: *Curtius et les historiens français*. — F. Bondy: *Le Congo à la veille de l'explosion*. — A. Patri: *Le marxisme existentialisé*. — M. Collinet: *La société industrielle et les dialogues politiques de l'Occident („Colloques de Rheinfelden")*.

No. 115, Septembre 1960. — B. de Jouvenel: *Sur une page d'Engels*.

No. 116, Octobre 1960. — R. Aron: *De la trahison*. — D. Arban: *La tribu des Beatniks*. — S. Doubrovsky: *La morale d'Albert Camus*. — H. Luthy: *Réhabilitation du nationalisme?* — A. Hourani: *Le nationalisme révolutionnaire*.

No. 117, Novembre 1960. — Fr. Bondy: *La Désunion sud-africaine — Les Afrikaners contre les Africains*.

No. 118, Décembre 1960. — K. Jaspers: *Liberté et réunification*.

QUADERNI DI SOCIOLOGIA, Torino, No. 37, Estate 1960. — Fr. Ferrarolli: *Note introduttive alla sociologia come partecipazione*. — R. Treves: *La sociologia nelle università italiane*. — P. Ammassari: *Autorità e potere nella società industriale*. — A. Florea: *Note sulla ricerca di servizio sociale*.

No. 38, Autunno 1960. — A. S. Tannenbaum: *L'applicazione della ricerca sociale nell'industria*. — A. Anfossi: *Famiglia e socialità*. — G. Poggi: *Apunti su alcune critiche all'opera di Talcott Parsons apparse in Europa*.

THE QUARTERLY JOURNAL OF ECONOMICS (Published by Harvard University, Cambridge, Mas.), Vol. LXXIV, No. 3, August 1960. — R. A. Young and Ch. A. Yager: *The Economics of „Bills Preferably"*. — C. B. Hoover: *Employment, Growth and Price Levels*. — W. Jorgenson: *Growth and Fluctuations — A Causal Interpretation*. — J. Weissman: *Is Oligopoly Illegal? A Jurisprudential Approach*. — M. J. Gordon: *Security and a Financial Theory of Investment*.

No. 4. November 1960. — W. Vickrey: *Utility, Strategy, and Social Decision Rules*. — Th. Nixon Carver: *A Conservative's Ideas on Economic Reform*. — J. W. McKie: *Market Structure and Uncertainty in Oil and Gas Exploration*. — P. B. Kenen: *International Liquidity and the Balance of Payments of a Reserve-Currency Country*. — P. Newman: *The Erosion of Marshall's Theory of Value*. — A. Phillips: *A Theory of Interfirm Organization*. — D. C. Smith: *Monetary-Fiscal Policy and Economic Growth in an Open Economy*.

THE REVIEW OF POLITICS (The University of Notre Dame, Indiana), Vol. 22, No. 3, July 1960. — J. W. Evans: *Jacques Maritain and the Problem of Pluralism in Political Life*. — D. Wolf, S. J.: *Emmanuel Mounier — A Catholic of the Left*. — N. Rotenstreich: *The Regime contra Reality — Bolshevism and Raison d'État*. — S. S. Ulmer: *The Role of Pierce Butler in the Constitutional Convention*. — A. A. Maurinac: *The Liberal Dilemma and the Christian Debt to Liberalism*. — F. B. Pike and D. W. Bray: *A Vista of Catastrophe — The Future of United States-Chilean Relations*.

No. 4, October 1960. — M. P. Fogarty: *The Rythm of Change*. — W. J. Ong: *Nationalism and Darwin*. — R. F. Cour: *The Political Teaching of Pope Pius XII*. — G. N. Grob: *Origins of the Political Philosophy of the American Federation of Labor, 1886—1896*. — D. C. Watt: *The Rome-Berlin Axis, 1936—1940. Myth and Reality*. — M. Seliger: *The Idea of Conquest and Race-Thinking during the Restoration*.

REVISTA DE LA FACULTAD DE DERECHO Y CIENCIAS SOCIALES, Montevideo, ano X, No. 3, Julio-Setiembre de 1959. — G. Del Vecchio: *Por una integración moral de los estudios jurídicos*. — Q. Alfonsín: *El régimen patrimonial del matrimonio desde el punto de vista del derecho privado internacional*. — H. J. Cerruti Aicardi: *La carta de intención y la formación del contrato*. — H. Gros Espiell: *El problema del método en el derecho constitucional*. — H. Giorgi: *La desvacación de poder en el procedimiento*.

No. 4, Octubre-Diciembre de 1959. — J. A. Prat: *Contribución al estudio de las fuentes materiales y formales del derecho público, y en especial del derecho administrativo*. — R. Schurmann Pacheco: *Aspectos de la antijuridicidad en el campo del derecho penal*. — A. Eisemberg: *La legítima defensa en el derecho internacional*. — A. Palamarschuk: *Plurimposición internacional*. — C. F. Layerle: *Eficacia del embargo sobre los bienes muebles*.

REVISTA MEXICANA DE SOCIOLOGIA (Publicación del Instituto de Investigaciones Sociales de la Universidad Nacional de México), Vol XXII, No. 2, Mayo—Agosto 1960. — J. R. Mendoza: *Orígenes y Desarrollo de la Sociología en Venezuela*. — R. MacLean y Estenós: *Status Socio-Cultural de los Indios de México*. — M. L. Portilla: *Algunos tipos de Planificación Indigenista*. — J. R. Sabogar Wiese: *Programa para la Promoción de los Indígenas „Machiringas“ en la Cuenca del Río Apurímac-Ene, de Perú*. — T. L. Smith: *Una Sugerencia para la Planeación de la Comunidades Rurales en América Latina*. — J. B. Knox: *Sociología Industrial en los Estados Unidos de América*. — M. H. Maldonado: *El Nivel de Vida en México*. — L. Mendieta y Nunez: *Un Balance Objetivo de la Revolución Mexicana*. — A. T. Ferrari: *Incidencias Teóricas en el Estudio de las Clases Sociales en Latinoamérica*. — O. U. Villegas: *Primeras Reflexiones Sobre la Indispensable Conceptuación Sociológica de los Movimientos Independentistas*. — J. M. Ríos: *La Reducción Sociológica Como Tarea Metódica-Práctica de los Sociólogos Latinoamericanos*. — N. Kusnezov: *La Evolución Social Desde el Punto de Vista Biológico*. — A. Niceforo: *Superioridad y Progreso de una Civilización*.

REVUE CRITIQUE DE DROIT INTERNATIONAL PRIVE, Paris, t. XLIX, No. 2, Avril—Juin 1960. — W. Niederer: *Ceterum quaero de legum imperii romani conflictu*.

No. 3, Juillet—Septembre 1960. — H. Batiffol: *Les règles de conflits de lois dans les traités conclus entre l'U.R.S.S. et les démocraties populaires*. — Ph. Francesakis: *Des sentences arbitrales non motivées d'après l'arrêt Elmassian de la Chambre civile*.

REVUE DE DROIT INTERNATIONAL, DE SCIENCES DIPLOMATIQUES ET POLITIQUES, Genève, 38e année, No. 3, Juillet—Septembre 1960. — A. Sottile: *L'Organisation des Nations Unies*. — T. B. Spitzer: *The Forgotten War Victims*.

No. 4, Octobre—Décembre 1960. — B. Fr. Barclay: *Manifeste de la Conférence sur la guerre politique soviétique*. — A. Sottile: *Le différend italo-autrichien à l'Assemblée générale des Nations Unies*.

REVUE DU DROIT PUBLIC ET DE LA SCIENCE POLITIQUE EN FRANCE ET A L'ÉTRANGER, Paris, t. LXXVI, No. 4, Juillet—Aout 1960. — Cl. H. Vignes: Le pouvoir de substitution

No. 5, Septembre—Octobre 1960. — St. Rozmaryn: Observations sur le Règlement de la Diète de la République Populaire de Pologne.

REVUE D'ÉCONOMIE POLITIQUE, Paris, Nos. 4—5, Juillet—Octobre 1960. — Као и сваке године, часопис објављује низ прилога о економским и финансиским проблемима Француске.

No. 6, Novembre—Décembre 1960. — P. Jacobsson: Les Monnaies européennes et l'économie mondiale. — H. K. von Mangoldt: De l'union européenne des paiements à la convertibilité et à l'accord monétaire européen. — G. Guindey: La banque des règlements internationaux hier et aujourd'hui — R. Triffin: Intégration économique européenne et politique monétaire. — Затим долази низ чланака о монетарној ситуацији у Белији (M. Frère), Холандији (M. W. Holtrop), Италији (P. Baffi), Западној Немачкој (O. Veit) и Француској (J. Rueff).

REVUE FRANÇAISE DE DROIT AÉRIEN, Paris, 14e année, No. 3, Juillet—Septembre 1960. — M. de Juglart: Les infractions commises à bord des aéronefs dans la doctrine internationale. — M. Smirnoff: Les efforts de la Fédération Internationale Astronautique dans l'élaboration des normes du droit de l'espace.

No. 4, Octobre—Décembre 1960. — A. Rudolf: La situation juridique du „Air Freight Forwarder” aux États-Unis. — M. Smirnoff: Quelques idées sur les principes de base d'une Convention internationale de l'espace.

REVUE FRANÇAISE DE SCIENCE POLITIQUE, Paris, Vol. X, No. 3, Septembre 1960. — R. Aron: Idées politiques et vision historique de Tocqueville. — F. G. Dreyfus: Jalons pour une sociologie politique de la France de l'Est. — B. Jeanneau: Les élections législatives de novembre 1958 en Maine-et-Loire. — S. Hurtig: Le conflit Truman-MacArthur. — S. R. Schram: La „révolution permanente” en Chine; idéologie et réalité. — R. D. Masters: Une méthode pour mesurer la mobilité des attitudes politiques. — G. Etienne: L'Inde contemporaine — état des travaux.

No. 4, Décembre 1960. — Ph. Devillers: Les influences extérieures dans l'accession de l'Indonésie à l'indépendance. — M. Colombe: Indépendance et tentatives de regroupement des pays arabes du Moyen-Orient. — G. Balandier: Remarques sur les regroupements politiques africains. — Ph. Decraene: Indépendance et regroupements politiques en Afrique au Sud du Sahara. — A. Tiano: L'action des syndicats ouvriers — état des travaux. — J. Besson: La sociologie électorale en Italie.

REVUE GÉNÉRALE DE DROIT INTERNATIONAL PUBLIC, Paris, t. XXXI, No. 2, Avril—Juin 1960. — H. W. Briggs: La compétence incidente de la Cour internationale de justice en tant que compétence obligatoire. — Ch. Debbasch: La compétence „ratione temporis” de la Cour internationale de justice dans le système de la clause facultative de juridiction obligatoire. — J. Soubeyrol: La coopération technique internationale en matière de transports. — Fr. Borella: Le passeport. — J. Petot: Des Communautés européennes à la Fédération.

No. 3, Juillet—Septembre 1960. — J. C. Venezia: La notion de représailles en droit international public. — G. Guyomar: Le refus de compromettre et ses remèdes en droit international public positif. — P. M. Juret: Observations sur la motivation des décisions juridictionnelles internationales. — Fr. BouDET: L'enregistrement des accords internationaux.

No. 4, Octobre—Décembre 1960. — Ch. De Visscher: *L'affaire du droit de passage sur territoire indien devant la Cour internationale de justice.* — G. Comac: *L'affaire relative à l'incident aérien du 27 juillet 1955 entre Israël et la Bulgarie devant la Cour internationale de justice.* — E. Suy: *Sur la définition du droit des gens.*

REVUE DE L'INSTITUT DE SOCIOLOGIE (Université Libre de Bruxelles — Institut de Sociologie Solvay), No. 3, 1960. — J. Hiernaux: *Groupes sanguins et anthropologie.* — P. Lambert: *Les problèmes de la Guerre mondiale.* — V. Crabbe: *Cabinets ministériels et organisation administrative.* — J. Vanderlinden: *Principes de droit foncier zande (Congo).* — J. Guillelmaz: *Quelques caractères du parti communiste chinois à travers son évolution historique.*

No. 4, 1960. — In Memoriam Arthur Wauters. — J. Prins: *Législation et droit coutumier.* — Fr. van Langenhove: *Sociologie fonctionnelle d'Emile Waxweiler.* — J. Bayens: *L'inflation en pratique. Réflexions au sujet de l'expérience Rašin, préfiguration de l'expérience Gutt.* — M. Bolle De Bal et Chr. Dejean: *Morphologie de la rémunération. Essai de modèle sociologique.* — M. Engelborghs-Bertels: *La localisation de l'industrie en Chine Populaire.* — V. Pardigon: *Quelques aspects „sui generis“ de l'économie soviétique.*

REVUE INTERNATIONALE DE DROIT COMPARÉ (Continuation du "Bulletin de la Société de Législation comparée"), Paris, 12e année, No. 3, juillet-Septembre 1960. — G. Del Vecchio: *Les bases du droit comparé et les principes généraux du droit.* — J. St. Piatowski: *L'égalité des droits des époux et le régime de la communauté en droit polonais.* — W. Van Gerven: *La forme juridique d'un „investment trust“ en Belgique, en France et aux Pays-Bas.* — T. Léh: *La codification du droit coutumier hongrois.* — G. Tedeschi et A. W. Hecht: *Les contrats d'adhésion en tant que problèmes de législation. Propositions d'une commission israélienne.*

REVUE INTERNATIONALE DE POLICE CRIMINELLE (Publication officielle de l'INTERPOL), Paris, 15e année, No. 140, Aout—Septembre 1960. — H. Hermans: *Cas intéressant d'identification d'une automobile.* — J. Nepote: *La drogue à travers le monde.* — Abd el Aziz Hamdy: *Dactyloscopie et police scientifique en Egypte.*

No. 142, Novembre 1960. — *Prévention du crime et traitement des délinquants (Deuxième Congrès Mondial à Londres, aout 1960).* — E. Roeck: *Protection des droits de l'homme en procédure pénale.* — A. Cuelenaere: *Vers une définition de la criminalistique, science légale.*

No. 143, Décembre 1960. — Објављен извештај о раду Генералне скупштине ИНТЕРПОЛ-а која је одржана у октобру 1960 у Вашингтону.

REVUE INTERNATIONALE DE LA PROPRIÉTÉ INDUSTRIELLE ET ARTISTIQUE (Organe de l'Union des fabricants pour la protection internationale de la propriété industrielle et la répression de la contrefaçon), Paris, 68e année, No. 41, Septembre 1960. — Y. Saint-Gal: *Examen de l'opportunité d'une marque européenne dans le cadre du marché commun.*

No. 42, Décembre 1960. — J. Lassier: *L'application aux produits de marque des lois françaises sur la concurrence.* — R. Plaisant: *La liberté de la concurrence et la distribution des produits de marque. Essai de droit comparé.*

REVUE INTERNATIONALE DES SCIENCES ADMINISTRATIVES (Publiée par l'Institut international des Sciences administratives), Bruxelles, Vol. XXVI, No. 3, 1960. — S. Alvarez—Gendin y Blanco: *Garantias jurídicas de los administrados frente al Poder ejecutivo.* — W. F. Rapp: *Management*

Analysis at the Headquarters of Federal Agencies. — J. Châtelain: *Le recrutement et la formation des cadres supérieurs de l'administration générale en France.* — Wm. J. Siffin: *The Civil Service System of the Kingdom of Thailand.* — R. Bonnaud-Delamare: *Le problème de la région en tant que circonscription administrative.* — M. A. Chaudhuri: *The Organisation and Composition of the Central Civil Services in Pakistan.*

No 4, 1960. — M. Murphy: *Budget Reform in the Republic of Vietnam.* — J. V. Aldea: *Quelques particularités du détournement de pouvoir en droit administratif espagnol actuel.* — J. C. R. Arias: *Burocracia, Racionalización, y Libertad.* — Ch. d'Eszlary: *Organes locaux de l'administration générale hongroise.* — F. G. Antón: *La renuncia del funcionario en el derecho administrativo español.* — G. Langrod: *Genèse et lignes directrices de la réforme de la procédure administrative non contentieuse en Pologne.* — S. Gavrilovic: *On the Science of Professional Diplomacy.* — G. S. Spinetti: *Relations publiques et administration publique.*

REVUE JURIDIQUE ET ÉCONOMIQUE DU SUD-OUEST (Annales de la Faculté de Droit et des Sciences économiques de l'Université de Bordeaux), série économique, 9e année, No. 3, 1960. — Ph. Tétard: *Exportation des articles chaussants du Sud-Ouest en Allemagne fédérale.* — P. Aupetit: *La marché du papier en l'Etat aux Pays-Bas et en Belgique.* — B. Mallet-Guy: *Développement du tourisme britannique en faveur du Sud-Ouest.* — M. Rockmann: *Le marché commun et les fruits et légumes français de conserve et de transformation.* — P. Roullière: *Les engrais et les insecticides en A.O.F. et A.E.F.*

No. 4, 1960. — J. Milhau: *Conception et exécution des plans régionaux de développement.* — G. Delaunay: *Essai sur une doctrine économique du Sud-Ouest atlantique et, plus particulièrement, du département de la Gironde.* — P. Lallemand: *La forêt landaise et ses relations avec l'économie régionale. Problèmes humains et sociaux.* — G. Lasserre: *Les richesses minières des pays d'outre mer de la Communauté.* — G. Nasse: *L'énergie nucléaire. Réalisations. Perspectives.*

Série juridique, 11e année, Nos 3—4, 1960. — H. Coing: *L'influence de la France sur le droit allemand.* — J. Brethe de la Gressaye: *Philosophie du droit.* — J. Aventur: *Régimes économiques et relations internationales (Application à la Communauté économique européenne).*

REVUE DE SCIENCE FINANCIÈRE, Paris, t. LII, No. 3, Juillet—Septembre 1960. — B. Lassudrie-Duchêne: *Les rapports du pouvoir monétaire et du pouvoir financier et les conflits de la politique économique.* — C. Cordebas: *Aperçus théoriques sur le franc lourd.* — P. Vergnaud: *La politique fiscale française et la réforme du 28 décembre 1959.* — R. Martinot: *Investissements publics et inflation.*

No. 4, Octobre—Décembre 1960. — C. L. Harris: *La diffusion de la connaissance économique.* — R. Badouin: *Le rôle du secteur agricole dans la phase initiale du développement économique.* — J. Wolff: *Les liquidités internationales et la rivalité livre-dollar.* — J. Godard: *Le bilan du trésor.* — L. Siorat: *L'aspect financier des sujétions imposées aux citoyens par la défense nationale.* — J. C. Venezia: *L'application de la théorie des nullités aux actes d'imposition.* — G. Conac: *Unité ou dualité dans la taxation des revenus.*

REVUE TRIMESTRIELLE DE DROIT CIVIL, Paris, 59e année, No. 3, Juillet—Septembre 1960. — P. Catala: *L'article 866 du Code civil et l'attribution de la réserve.*

REVUE TRIMESTRIELLE DE DROIT COMMERCIAL, Paris, 13me année, No. 3, Juillet—Septembre 1960. — A. Besson: *L'aval sans indication du débiteur garanti.* — R. Prieur: *Contribution à l'étude de la concurrence sur le marché.*

No. 4, Octobre—Décembre 1960. — J. Rault: *Pour la création d'une société commerciale de type européen.* — A. Dalsace: *La révision des bilans.*

RIVISTA INTERNAZIONALE DI FILOSOFIA DEL DIRITTO, Milano, anno XXXVII, Fasc. IV-V, Luglio—Ottobre 1960. — G. Del Vecchio: *Filosofia del diritto in compendio.* — A. Zanfarino: *Sui fondamenti e sui limiti istituzionali della esperienza giuridica.* — A. Colombo: *Socialismo.* — E. Frattini: *Aspetti del pensiero politico di Francesco da Victoria.*

Fasc. VI, Novembre-Dicembre 1960. — J. A. Marcos de la Fuente: *Umanesimo e diritto naturale.* — G. Del Vecchio: *Le basi del diritto comparato e i principi generali del diritto.* — P. De Luca: *Discussioni e indagini sulla natura del rapporto giuridico.* — Fr. Corpaci: *Beccaria e il problema delle nuove leggi.* — Necrologio: François Gény.

RIVISTA INTERNAZIONALE DI SCIENZE SOCIALI (Pubblicata a cura dell' Università Cattolica del Sacro Cuore), Milano, Vol. XXXI, Fasc. II, Marzo—Aprile 1960. — M. Romani: *Gian Luca Pallavicini e le riforme economiche nello Stato di Milano.* — F. Viro: *Il progresso economico e l'aumento del tempo libero del lavoratore.* — S. Lombardini: *Osservazioni sulla stabilità e il progresso economico.* — M. R. Manfra: *Alla ricerca di una sistemática nella politica monetaria.* — G. Giorgi: *Il problema agrario nei paesi industriali.*

Fasc. III, Maggio-Giugno 1960 — M. R. Manfra: *Qualche ipotesi di lavoro sull' economia mista.* — A. Benedetti: *Considerazioni sul concetto di „Human Relations“.* — F. E. Loffredo: *La stato assistenziale (Welfare State) in una polemica tra cattolici inglesi.* — C. Brasca: *Intorno all' opportunità di un'imposta sul valore del suolo.* — G. Giorgi: *L'agricoltura e il Mercato Comune Europeo.*

Fasc. IV, Luglio—Agosto 1960. — S. E. Finer: *I gruppi di interesse e il processo politico in Gran Bretagna.* — L. Frey: *Manovra del saggio di sconto ed offerta di credito.* — J. E. Owen: *Generalizzazione e previsione nella scienza sociale.* — M. R. Manfra: *Di uno strumento tecnico per lo studio dell'economia spaziale.*

Fasc. V, Settembre—Ottobre 1960. — F. Vito: *Il compito delle Università nella preparazione dei quadri direttivi nella vita pubblica.* — C. Brasca: *Imposte sui trasferimenti di beni capitali, o surrogatorie, e imposte sul patrimonio.* — C. Vandoni: *Stabilizzatori automatici e prezzi.* — G. Mazzocchi: *Dalla „proprietà assente“ alla „paraproprietà“ — a proposito di alcuni recenti studi.* — G. Sartori: *La ripresa della scienza politica in Francia.*

Fasc. VI, Novembre—Dicembre 1960 — C. Zebot: *Considerazioni sull'analisi economica.* — F. Vito: *La mobilità territoriale dei lavoratori nel quadro dello sviluppo economico.* — G. B. Bozzola: *Rendimenti e retribuzione del lavoro nell'economia industriale.*

SCHWEIZERISCHE ZEITSCHRIFT FÜR STRAFRECHT, Bern, 76. Jg., H. 4, 1960. — H. Schultz: *Über das falsche Zeugnis.* — H. Wieland: *Die Polizei im Dienste der Jugendstrafrechtspflege.* — E. Rüegg: *Die Strafregisterrecht in der Schweiz.*

SCHWEIZERISCHE ZEITSCHRIFT FÜR VOLKSWIRTSCHAFT UND STATISTIK, Bern, 96. Jg., No. 3, September 1960. — A. Bosshardt: *Die langfristigen Auswirkungen der europäischen Integration auf die schweizerische Volkswirtschaft.* — P. Aebi: *Die wirtschaftliche Integration Europas aus der Perspektive der Europäischen Freihandelsassoziation.* — M. Byé: *Intégration économique européenne et communauté de Six.* — J. Rosen: *Volkseinkommen und Geldumsatz in der Schweiz.*

No. 4, Dezember 1960. — Fr. Kneschaurek: *Möglichkeiten und Grenzen der langfristigen Wirtschaftsprognose*. — E. v. Böventer: *Transportprobleme*. — P. Atteslander: *Der Nachbarschaft in der neueren Gemeindesoziologie*.

SOVIET SURVEY (A Quarterly Review of Cultural Trends), London, No. 33, July—September 1960. — M. Goldman: *Consumer's Choice*. — T. Callaghan: *Studying the Students*. — E. Miller: *Psychotherapy and Soviet Life*. — R. Lowenthal: *Stalin and Ideology*. — J. Degras: *Revisiting the Comintern*. — G. B. Morris: *India and Pakistan 1935—1960 (The Soviet Version)*. — I. Fetscher: *Marxismusstudien*. — F. L. Carsten: *Rosa Luxemburg*.

No. 34, October—December 1960. — A. Rubinstein: *Friendship University*. — Више чланака посвећено питањима идеологије у Немачкој Демократској Републици. — M. Polanyi: *Towards a Theory of Conspicuous Production*. — *Seven Economists: On Professor Polanyi's Thesis*.

SWISS REVIEW OF WORLD AFFAIRS (A monthly publication of the „Neue Zürcher Zeitung“), Vol. X, No. 4, July 1960. — E. C. Schwarzenbach: *French Community — Evolution or Crisis?* — S. Wolff: *Economic Planning in France*. — C. E. Hillekamps: *Argentina's Struggle for Economic Stability and Prosperity*.

No. 5, August 1960. — W. Bretscher: *More Than a War of Nerves*. — A. Müller: *Khrushchev in Austria*. — F. Schatten: *Peking's Growing Influence in Africa*. — U. Schwarz: *Japan's Democracy in Trouble*. — R. Schlesinger: *Venezuelan Economic Problems Today*.

No. 6, September 1960. — A. Müller: *European Solidarity Reaffirmed*. — H. T. Katra — R. Bernheim: *India's New Five-Year Plan*. — R. P. Hafter: *Portugal — Festive and Worried*.

No. 7, October 1960. — W. Bretscher: *Some Thoughts on the International Situation*. — A. Müller: *De Gaulle and the Western Alliance*. — V. Meier: *A Visit to Castro's Cuba*. — R. Frei: *Swiss Aid to Underdeveloped Countries*.

No. 8, November 1960. — W. Linder: *The Guiding Principles of a Liberal Economic Policy*. — F. Steck: *Weaknesses of the New Korean Government*. — E. F. Aschinger: *Behind the Scenes of the International Monetary Conference in Washington*.

No. 9, December 1960. — E. C. Schwarzenbach: *From a Report on the Congo*. — H. E. Tütsch: *The New Republic of Cyprus*. — E. Geilinger: *Sardinia in the Process of Modernization*.

TEMPO PRESENTE, Roma, anno V, No. 11, Novembre 1960. — G. Maranini: *Democrazia e apparati — La nuova disciplina dei partiti nella Germania occidentale*.

No. 12, Dicembre 1960. — I. Silone: *Agenda (La nuova utopia — Benessere e moralità — La minestra di Stato — Burocrazia e accattonaggio...)*.

WELTWIRTSCHAFTLICHES ARCHIV (Zeitschrift des Instituts für Weltwirtschaft an der Universität Kiel), Bd. 85, 1960, H. 1. — E. P. Hexner: *The New Gold Standard*. — J. Wemelsfelder: *Welfare and Tariff Preferences*. — W. Vogt: *Einige Unklarheiten in der Diskussion über die Multiplikatorwirkung eines ausgeglichenen Budgets*. — G. U. Papi: *A Theory of Economic Development*. — J. L. Mey: *Der Wiederbeschaffungswert im Zusammenhang mit Selbstkostenkalkulation und Gewinnermittlung*. — H. P. Egulaz: *Betrachtungen über die wirtschaftliche Entwicklung Spaniens von 1939 bis 1959*.

H. 2. — H. Haller: *Hans Peter und sein Werk*. — Fr. Machlup: *The Supply of Inventors and Inventions*. — R. J. Wolfson: *Long-Run Costs, Short-Run*

Costs and the Production Function. — A. Qayum: *Process of Economic Growth.* — P. C. M. Teichert: *The Main Experiences and Policies of the Industrial Revolution in Latin America.* — R. v. Gersdorff: *Central Banking Problems in Brazil.*

ZEITSCHRIFT FÜR AUSLÄNDISCHES ÖFFENTLICHES RECHT UND VÖLKERRECHT (Max-Planck Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht), Heidelberg, Bd. 20, Nos. 3—4, August 1960. — H. Mosler: *Organisation und Verfahren des Europäischen Gerichtshofs für Menschenrechte.* — J. Puento Egido: *Funciones Administrativas y Diplomático-Políticas del Secretario General de las Naciones Unidas según la Carta y la Práctica de la Organización.* — A. de Laubadère: *La Constitution française de 1958.* — G. Sawyer: „Implied powers“ in bundesstaatlichen Verfassungen des britischen Commonwealth.

ZEITSCHRIFT FÜR NATIONALÖKONOMIE, Wien, Bd. XX, H. 3—4, Oktober 1960. — C. E. Ferguson: *Learning, Expectations and the Cobweb Model.* — A. Nussbaumer: *Der Einfluss des Banksystems auf Geldmenge, Maseneinkommen und Zinsbildung.* — A. Schweitzer: *Business Power Under the Nazi Regime.*

ZEITSCHRIFT DER SAVIGNY-STIFTUNG FÜR RECHTSGESCHICHTE, Weimar, Romanistische Abteilung, 77. Band, 1960. — H. Dilcher: *Der Typenzwang im mittelalterlichen Vertragsrecht.* — H. Kiefner: *A.F.J. Thibaut.* — W. Kunkel: *Bericht über neuere Arbeiten zur römischen Verfassungsgeschichte.* — H. Kupiszewski: *Das Verlöbniß im altrömischen Recht.* — E. Levy: *Oströmisches Vulgarrecht nach dem Zerfall des Westreiches.* — Th. Mayer-Maly: *Studien zur Frühgeschichte der Usucapio.* — R. Möhler: *Der Besitz am Grundstück, wenn der Besitztümmer es verläßt.* — V. Poláček: *Zum Gerechtigkeitsgedanken im römischen Recht.* — A. Söhlner: *Die causa im Konditionen- und Vertragsrecht des Mittelalters bei den Glossatoren, Kommentatoren und Kanonisten.*

ZEITSCHRIFT FÜR SCHWEIZERISCHES RECHT, Basel, Bd. 79, 1960, H. 4. — P. Läggi: *Fragen des privatrechtlichen Schutzes der Persönlichkeit.* H. 5. — E. Fischli: *Die Entschädigung unschuldig Verfolgter.*

H. 6. — A. Righetti: *La riparazione all'imputato e all'accusato e il giudizio sulle spese in caso di abbandono del procedimento penale o di assoluzione nel diritto cantonale e nel diritto federale (art. 122 procedura penale federale) in particolare de lege ferenda.*

H. 7. — M. Gutzwiller: *Zur Erinnerung an Tullio Ascarelli (1903—1959).* — A. de Dardel: *La communauté de bénéfices, nouveau régime matrimonial légal allemand.* — M. Staehelin: *Gedanken zur Dissoziierung von Aktienrechten.* — A. Rutz: *Richterrecht oder Kodifikation?*

H. 8. — P. Piotet: *Des effets de l'annotation au registre foncier de rapports de droit personnels.* — E. Rüegg: *Das Passrecht, unter besonderer Berücksichtigung der neuen schweizerischen Passrechtsgesetzgebung.*

ZEITSCHRIFT FÜR ZIVILPROZESS, Köln—Berlin, 73. Bd., 3/4 H., September 1960. — M. Vollkommer: *Richter und Gerichte in England.* — H. Glaser: *Räumungsfrist und Vollstreckungsschutz.*

5/6 H., Dezember 1960. — E. J. Cohn: *Die Lehre vom Schriftsatz nach englischem Recht.* — L. Kempf: *Zur Problematik des Musterprozesses.* — G. Baumgärtel: *Das Verfahren der ordentlichen Gerichte in öffentlich-rechtlichen Streitsachen.*

ДЕВЕТА ИНТЕРФАКУЛТЕТСКА КОНФЕРЕНЦИЈА ПРАВНИХ ФАКУЛТЕТА У САРАЈЕВУ. — Од 24—26 октобра 1960 одржана је у Сарајеву IX интерфакултетска конференција свих правних факултета у нашој земљи. На дневном реду конференције налазила су се следећа питања: реформа наставе на правним факултетима у вези са општим законом о факултетима и универзитетима; ванредно студирање и упис студената без одговарајуће школске спреме.

I. — Најзначајније питање које је конференција претресала, било је питање реформе универзитетских студија предвиђене општим законом о факултетима и универзитетима. Реферат о овом питању поднео је продекан Правног факултета у Сарајеву, проф. др. Стеван Јакшић, а представници појединих факултета су поднели извештаје факултета о ставу у погледу ове реформе.

Из поднесених извештаја као и из дискусије видело се да су факултети после свестраног проучавања (спровођења анкете међу органима и установама, саветовања са представницима многобројних установа и организација, и уопште широке дискусије у разним форумима) заузели став да треба спровести реформу универзитета коју изискује развој наше земље и потребе убрзаног стварања различитих стручњака за привреду и друштвене службе.

На конференцији су изложена различита схватања о начину организовања појединих ступњева наставе, нарочито првог ступња, као и о односу између појединих ступњева. Поставило се питање да ли би неке постојеће више школе могле да послуже као настава првог ступња, или би увођење првог ступња наставе било поверено самим факултетима. Ако би се усвојило ово друго решење, јавила су се три мишљења о начину којим би се она организовала. По једном мишљењу она би се изводила као и досада кроз четири године, али би одређени предмети, који имају нарочитог значаја за поједине службе, били издвојени у групе испитних предмета које би студенти могли да полагају, и полагањем тих предмета би стицали квалификацију за извесне службе. По другом мишљењу, настава првог ступња би била посебан облик наставе који би за две године пружно заокружено знање и на тај начин спремио кадрове који су нашој пракси потребни. По овом мишљењу, на првом ступњу би се предавали предмети који се и данас предају или највећи број њих, само што се не би излагали тако широко као што је то досада чињено. Предавали би се на пример, Основи кривичног права, Основи грађанског права, итд., а у другом ступњу би се ови предмети, поред осталих, проширено излагали. По трећем мишљењу, наставу првог ступња требало би организовати као паралелну наставу поред класичног система наставе која траје четири године.

У погледу организовања наставе трећег ступња истакнуто је да је слична настава и досада на неким факултетима извођена (правни факултети у Београду и Загребу), али да је сад потребно организовати га као посебан и редован облик наставе који ће припремати висококвалификоване стручњаке и на тај начин заокружити систем стварања стручних кадрова. На трећем ступњу било би могуће организовати наставу магистеријума која представља шире теориско и дубље познавање струке, као и увођење у самосталан научни рад, и наставу за специјализацију, тј. специјално изучавање одређених дисциплина у трајању од годину дана. Истакнуто је да не мора постојати на сваком факултету за сваку групу предмета настава трећег ступња, већ да је треба развијати тамо где има највише услова.

Правни факултет у Лубљани је у школској години 1960/61 отпочео наставу на основу нових реформисаних студија. По наставном плану овог факултета постоје три ступња наставе. Први ступањ наставе траје две године. Он је добио значај завршених и заокружених правних студија. Полагањем свих испита првог ступња студент стиче квалификацију за ниже правне службе. Он може или да ступи у службу или да продужи правне студије на другом ступњу без икаквих допунских испита. Први ступањ је, дакле, интегрални део факултета. Други ступањ, који такође траје две године, дели се, почев од треће године, на следеће смерове: правосудни, привредно-правни, управни и друштвено-политички. То је примена начела вертикалне диференцијације. По завршетку другог ступња студент добија диплому правног факултета са ознаком смера, али она га квалификује за све правне службе без обзира на смер.

II. — Извештај Комисије о питањима ванредног студирања поднео је проф. др. Карол Бетван, продекан Правног факултета у Новом Саду. У извештају, као и у дискусији, истакнуто је да наставу са ванредним студентима треба још шире развијати, нарочито организовањем центара за ванредне студенте где би се одржавала предавања, консултације и вежбе. Требало би да се ова настава у многоме приближи редовном облику наставе.

III. — Извештај Комисије о питању пријемних испита кандидата без одговарајуће школске спреме поднео је проф. др. Божидар Јовановић, продекан Правног факултета у Београду. Извештај Комисије као и дискусија по овом питању показали су тежњу да се, у колико је то могуће, изврши изједначавање и поставе јединствени услови уписа студената без одговарајуће школске спреме на свим правним факултетима у земљи, да се полажу исти предмети (један општи писмени испит и усмено 4 предмета: Историја, Географија, Основи државног и друштвеног уређења и Основи филозофије), да програми ових предмета одговарају програмима средњих школа и др.

Конференција је на завршетку рада једногласно усвојила следећу резолуцију:

„Девета интерфакултетска конференција правних факултета у Југославији, одржана у Сарајеву 24, 25 и 26 октобра 1960, ради даљег спровођења препоруке Савезне народне скупштине и одредаба општег закона о факултетима и универзитетима, размотривши свестрано проблеме реформе наставе на правним факултетима а посебно питање увођења тростепене наставе, констатује:

„1. — Да су правни факултети у земљи учинили знатне напоре не само у спровођењу поменуте препоруке СНС него и у увођењу у живот оних битних одредаба општег закона о факултетима и универзитетима, који треба да што брже осигурају нашој друштвеној заједници пријекно потребне висококвалификоване квалитетне кадрове различитих профила и степена стручности,

„2. — да су сви правни факултети у својим органима управљања приступили темељном проучавању увођења првостепене наставе, а неки су заузели и одређен став у том погледу (Правни факултет у Скопљу), или су већ приступили организовању и извођењу такве наставе (Правни факултет у Лубљани),

„3. — да су правни факултети исто тако предузели одговарајуће мјере за увођење наставе трећег ступња а да су неки већ и организовали такву наставу (Правни факултет у Београду и Загребу).

„4. — да су сви правни факултети предузели низ ефикасних мјера у циљу унапређења ванредног студирања као једног од облика нормалне наставе а неки су већ и организовали посебну наставу кроз паралелне курсеве и путем центара за ванредно студирање,

„5. — да су мјере спровођене ради омогућавања кандидатима без школске спреме да се упишу на правни факултет дале позитивне резултате, али услови за упис ових кандидата нису уједначени.

„На основу изложених констатација, Конференција предлаже и препоручје свим правним факултетима:

„1. — да наставе што интензивније са систематским, свестраним и студиозним проучавањем узођења и обликовања првог ступња наставе на основу даљег прикупљања документарне грађе и имајући стално пред очима потребе наше друштвене заједнице за већим бројем правних стручњака разних профила и степена стручности с тим да настоје да тај посао заврше до краја зимског семестра школске године 1960/61,

„2. — да Стални секретаријат међуфакултетске сарадње правних факултета организује сталну размјену документације и узајамно обавјештавање као и савјетовања представника факултета о свим мјерама које поједини факултети предузимају или намјеравају предузети у вези са увођењем тростепене наставе и усмјеравања,

„3. — да настоје да што пре организују наставу трећег ступња. При томе ваља тежити да се, оади економичности и што вишег нивоа те наставе, створе заједнички међуфакултетски центри за наставу трећег степена. Стални секретаријат међуфакултетске сарадње правних факултета требало би да у том циљу организује међукафедарске састанке,

„4. — да уведу сталну наставу за ванредне студенте, која би се изводила како у седишту факултета тако и у центрима где они буду организовани. При организовању и извођењу ове наставе факултети треба да одржавају одговарајуће везе и остварују сарадњу са заинтересованим органима, установама и организацијама,

„5. — да приступе утврђивању услова под којима изразито вриједни и способни студенти могу да се у циљу бржег завршавања студија користе повластицама посебног испитног режима,

„6. — да Стални секретаријат међуфакултетске сарадње правних факултета предузме кораке ради уједначавања услова под којима кандидати без одговарајуће школске спреме полажу пријемни испит (питање одговарајуће радне поаксе и искуства, писменог испита, броја предмета и њихових програма),

„7. — да приликом разматрања и рјешавања поменutih питања објезде сарадњу организација Савеза студената правних факултета. Исто тако да сарађују са одговарајућим стручним удружењима.

Замашност препоручених и других мјера за спровођење реформе наставе на правним факултетима захтјева истовремено рјешавање многих кадровских проблема као и ангажовање знатних материјалних средстава. Интерфакултетска конференција указује на потребу да се сви факултети и мјеродавни фактори заложе у реализацији тих мјера.

Конференција је усвојила предлог да се следећа интерфакултетска конференција одржи у Скопљу.

По завршетку рада била је организована посета предузећу „Тито“ у Вогошћу.

С. П.

РАД КАТЕДРЕ ЗА ГРАЂАНСКО ПРАВО. — Катедра је у току школске године одржала девет седница на којима су се, било на тражење надлежних факултетских органа или на иницијативу саме Катедре, расправљала следећа питања: настава на општем и докторандским курсевима, наставни програми предмета III и IV године, потребе Катедре за новим кадровима и новим просторијама, путовање чланова Катедре у иностранство, питање вежби, давање мишљења о стручним квалитетима кандидата за додељни-

вање стипендије за постдипломске студије, предлагање за награду радова приспелих поводом 29 новембра 1959, одређивање тема за наградни конкурс за 29 новембар 1960 и сл.

Као и ранијих година, настава на општем курсу из предмета Катедре била је организована на основу плана који је утврђен крајем претходне школске године. Настава је у току целе школске године обављана редовно и без застоја на свим предметима. Из предмета Породично право једно време је због великог броја слушаалаца држана паралелна настава.

Студентима са заосталим испитима и ванредним студентима пружена је значајна помоћ организовањем предиспитних вежби из Грађанског права I део, Облигационог права и Породичног права.

Поред наставе на Општем курсу у току школске 1959/60 године били су организовани и курсеви за докторанде.

Каедра је значајну пажњу посветила наставним програмима III и IV године. За предмете који су уведени Статутом факултета из 1959 први пут су утврђени наставни програми, а такође су са наставним програмима ових предмета извршена усклађивања програма предмета који су постојали пре 1959 године.

У оквиру Катедре радио је Општи семинар који је претресао одабране случајеве из наше судске праксе. Општим семинаром за Грађанско право руководио је шеф Катедре проф. др М. Констатиновић.

Из предмета Катедре изашли су следећи уџбеници у овој школској години: „Наследно право ФНРЈ“, III издање од проф. др Борислава Благојевића, и скрипта „Грађанско право — Општи део“ од др М. Ступара.

РАД КАТЕДРЕ КРИВИЧНОГ ПРАВА И КРИМИНОЛОШКОГ ИНСТИТУТА. — У току 1959/60 школске године Катедра је поред решавања текућих и других питања, разматрала и питање перспективног плана свог научно-истраживачког рада кроз рад Криминолошког института Правног факултета, па је у том циљу учествовала у разradi програма овога рада, као и осталим припремама које су биле потребне за организовање научно-истраживачког рада за период до 1965.

Рад у Криминолошком институту развијао се углавном у области криминалистике и имао је претежно наставни карактер. Настава и вежбе извођене су од стране факултетских наставника и стручњака из праксе. Истовремено је радио и течај криминалистичке фотографије у лабораторији Института. У току наставе студенти су у два маха посетили Криминалистичко-техничку централу ДСУП-а НР Србије где су се упознали са радом ове установе. Поред овога организована је и посета Казнено-поправном дому у Пожаревцу.

У погледу научно истраживачког рада Институт је у сарадњи са члановима Катедре кривичног права разradio програм научно истраживачког рада за период до 1965 у оквиру следећих тема: 1. Криминалитет у привреди у НР Србији; 2. Поврат код имовинских кривичних дела; 3. Криминалитет малолетника у великим градовима и индустриским подручјима НР Србије; 4. Докази у кривичном поступку.

Катедра је у овој школској години организовала три течаја за припрему доктората.

Састанци Општег семинара Катедре одржавани су редовно у току целе школске године.

За време одржавања VIII Интерфакултетске конференције правних факултета одржан је и један интеркатедарски састанак.

РАД КАТЕДРЕ ЗА ПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ. — У току школске 1959/60 године Катедра је одржала 9 састанака. Поред низа проблема које је Катедра разматрала и решавала на тим састанцима — организација редовног и специјалног курса, кадровска питања, рад студентских група, итд. — највећи број састанака био је посвећен дискусији о наставним програмима по новом наставном плану. Тако су на основу дискусије дефинитивно утврђени и предати надлежној комисији следећи програми: Комунални систем и комунална политика, Јавна управа, Социјална политика, Савремени социјализам, Социјална патологија, Теорија државе, Упоредно уставно право, Социологија породице, Социологија насеља, Социологија рада и Социјална психологија.

У оквиру редовне наставе на предметима које Катедра обухвата одржавани су семинари односно вежбе. Поред обавезних вежби одржаване су и добровољне вежбе. Семинари појединих предмета у оквиру редовне наставе били су врло развијени и потврдили су своју вредност као једна од веома корисних и погодних форми рада са студентима.

У оквиру Општег семинара Катедре редовно су држани посебни састанци на појединим предметима (Управно право, Радно право) са стручњацима из праксе и уз учешће студената и других.

Докторандски курс је редовно одржаван у облику предавања, односно консултација и семинара.

Поједини чланови Катедре су држали предавања односно циклусе предавања у земљи и иностранству. Они су исто тако учествовали и на конгресима и конференцијама у земљи и иностранству, путем реферата, дискусија и сл.

Полазећи од чињенице да се пред факултетом као и пред Катедру постављају велики задаци с обзиром на увођење III циклуса и других последипломских студија, Катедра је дала иницијативу за унапређење појединих мањих наставника.

РАД КАТЕДРЕ ЗА ИСТОРИЈУ ДРЖАВЕ И ПРАВА. — У току школске 1959/60 године Катедра је одржала девет састанака и један међукатедарски састанак у оквиру VIII Интерфакултетске конференције.

Помоћни облик наставе биле су обавезне вежбе. Ова форма рада показала се као корисна иако још увек има недостатака који би се могли избећи. Уочи јунског испитног рока уведене су вежбе за ванредне студенте које су биле успешније него вежбе са редовним студентима.

У складу са ранијим одлукама факултетских органа идуће школске године уводи се нов предмет на IV години — Историја политичких и правних институција старе Југославије. На седницама катедре дискутован је и усвојен наставни програм тога предмета и као предавач одређена др Ружица Гузина.

У оквиру VIII Интерфакултетске конференције правних факултета одржана је међукатедарска седница катедри за Историју државе и права.

РАД КАТЕДРЕ ЗА МЕЂУНАРОДНО ПРАВО И МЕЂУНАРОДНЕ ОДНОСЕ И ИНСТИТУТА ЗА МЕЂУНАРОДНЕ СТУДИЈЕ. — У школској 1959/60 години одржано је укупно 16 седница Катедре на којима су расправљана питања наставе на општем и докторандском течају, наставног програма за предмет Међународне организације и Међународни односи, избор наставног и новог помоћног наставног особља, индивидуалног рада са докторандима и друга.

Поред редовне наставе, одржана је у току II семестра и ванредна за студенте са заосталим испитима као и консултације за ванредне студенте.

Докторандским течајем руководио је проф. Милош Радојковић уз повремену помоћ и сарадњу др Милана Марковића. Група последипломаца и

докторанада радила је на изради студијског пројекта за колективни рад: Надлежност међународног суда правде. Радом ове групе руководили су проф. Божидар Јовановић и др Милац Марковић.

Рад Института за међународне студије био је у току 1959/60 године, као и ранијих година, двојаког карактера: наставно-педагошки и научно-истраживачки.

У раду Института предвиђа се приступање проучавању правних видова коришћења нуклеарне енергије у мирољубиве сврхе, а затим и питања која су од великог значаја за нашу земљу као што су например проблеми у вези са заштитом мањина у Југославији као питања у вези са пловидбом на Дунав.

РАД КАТЕДРЕ ЕКОНОМСКИХ НАУКА. — Поред редовне наставе одржавана је током читаве школске године допунска настава за студенте са заосталим испитима и то у зимском семестру из Политичке економије, Политичке економије II и Науке о финансијама, а у летњем семестру и из Економске политике.

У току школске 1959/60 године врло је широко коришћење могућности непосредних контаката и дискусије наставника и асистената са студентима, што се показало као погодна форма за проверу знања и методу учења, као и за пружање подршке и помоћи оним студентима који су у својим студијама желели да пређу преко минимума предвиђеног за спремање испита из појединих предмета.

Рад на докторском курсу настављен је и ове године, ма да је број пријављених кандидата био нешто мањи него претходне године.

Доношењем новог Статута факултета било је потребно усагласити наставне програме постојећег предмета на III и IV години као и израдити програме за нове економске предмете.

У току школске 1959/60 године издат је други део скрипата из Економске политике и други и трећи део скрипата Науке о финансијама, тако да сада студенти имају комплетан материјал за спремање испита из тих предмета. У предмету Политичка економија извршене су извесне измене у одређивању материјала за припрему испита, а штампана су нова питања која омогућавају студентима да обрате пажњу на најважније проблеме од чијег разумевања зависи савлађивање испитне материје.

У погледу међукатедарске сарадње забележена је у прошлој години жива активност у којој су учествовали сви чланови Катедре. Приликом последње интерфакултетске конференције правних факултета у Београду одржан је интеркатедарски састанак чланова економских катедара свих правних факултета. — Поред сарадње са економским катедрама на другим правним факултетима, чланови катедре учествовали су у раду многих других органа и установа, Савезу друштва економиста, Института друштвених наука, Института за међународну политику и привреду и др.

ОДБРАНЕ ДОКТОРСКИХ ДИСЕРТАЦИЈА НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ. — Александар Фира, сарадник Историјског архива Покрајинског комитета СКС, одбранио је 9 јула 1960 своју докторску дисертацију „Видовдански устав“.

Владан Станковић, асистент Правног факултета у Београду, одбранио је 7 децембра 1960 своју докторску дисертацију „Законска обавеза издржавања у југословенском праву“.

Мирко Мирковић, асистент Правног факултета у Београду, одбранио је 27 децембра 1960 своју докторску дисертацију „Правни положај српске цркве под турском влашћу (1459—1766 г.)“.

Стеван Врачар, асистент Правног факултета у Београду, одбранио је 30 децембра 1960 своју докторску дисертацију „Социјална садржина функције државног поретка“.

ПРИМЉЕНЕ КЊИГЕ

- Др. Адам П. Лазаревић: *Облигационо право*. Посебен дел. Превел Драгољуб Г. Новаковић. Скопје, издание на Универзитетот, 1960, с. 312.
- Др. Михаило С. Ступар, доцент Правног факултета: *Грађанско право, Општи део, I и II свеска*. Београд, Савез студената Правног факултета, 1960, 161+64 с.
- H. A. Clegg: *A New Approach to Industrial Democracy*. Oxford, Basil Blackwell, VIII + 140 pp., 18s. 6d.
- Temas de Pedagogia Universitaria* (Segunda serie). Seleccion, prologo y notas por: Domingo Buonocore. Santa Fe, 1959, Facultad de Ciencias Juridicas y sociales — Universidad Nacional del Litoral, 527 pp.
- Acto de Inauguracion de los Cursos de 1959*. Santa Fe, 1959, Facultad de Ciencias Juridicas y Sociales — Universidad Nacional del Litoral, 41 pp.
- Acto Academico en Honor del profesor Luis Jimenez de Asua*. Entrega del Titulo de Doctor „honoris causa” por La Universidad Nacional del Litoral. Santa Fe, 1959, Facultad de Ciencias Juridicas y Sociales — Universidad Nacional del Litoral, 48 pp.
- Luis Maris Drago. Homenaje en el Centenario de su Nacimiento (1859 — 6 de Mayo — 1959). Santa Fe, 1959, Facultad de Ciencias Juridicas y Sociales — Universidad Nacional del Litoral, 34 pp.
- Luis Jimenez de Asua: *La teoria juridica del delito* (Cuadernos de Ciencia penal y Criminologia, No. 4 — Instituto de Ciencia penal y Criminologia). Santa Fe, 1958, Facultad de Ciencias Juridicas y Sociales — Universidad Nacional del Litoral, 161 pp.
- Ricardo C. Dunez: *El Sentido de nuestra codificacion penal* (Cuadernos de Ciencia penal y Criminologia, No. 5 — Instituto de Ciencia penal y Criminologia). Santa Fe, 1959, Facultad de Ciencias Juridicas y Sociales — Universidad Nacional del Litoral, 27 pp.
- Ives Saint-Gal: *Protection et defense des marques de fabrique et concurrence deloyale*. (Numéro spécial de la „Revue internationale de la propriété industrielle et artistique”). Paris, J. Delmas & Cie, 1959.
- Dr. Losonczy István: *Beiträge zur Lösung von den Dauer- und Zustandsverbrechen* (На мађарском, са резимеом на руском и немачком). Budapest, 1960, 38 pp. (Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata, 9).
- Dr. Kocsis Mihály: *Die Urteilsgewalt des Strafgerichts Zweiter Instanz* (На мађарском, са резимеом на руском и немачком). Budapest, 1960, 38 pp. (Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata, 10).
- Dr. Rudolf Rolánt: *Die grundsätzlichen Probleme des Kollektivvertrages im Sozialismus* (На мађарском, са резимеом на руском и немачком). Budapest, 1960, 29 pp. (Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata, 11).
- Dr. Kovacsics Józef: *Probleme der ungarischen Gemeindeorganisation im Komitat Baranya* (На мађарском, са резимеом на руском и немачком). Budapest, 1960, 58 pp. (Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata, 12.)

Др. Ана Прокоп, професор Правног факултета Свеучилишта у Загребу: *Коментар о основном закону о браку*, II. Загреб, 1960, „Школска књига“, 205—479 с.

Данило Милић: *Европски савет, 1945—1959*. („Серија А“, студије и монографије Института за међународну политику и привреду, књ. 4). Београд, издање Института, 1960. 132 с.

Институт за међународну политику и привреду — Секција за међународно право: *Развој правног система Уједињених нација у светлости теорије међународног права (1955—1958)*. Избор материјала. Београд, издање Института, 1959, 447 с.

Жан Мејно: *Увод у политичку науку*. [Превео Милорад В. Симић. Предговор проф. др. Јована Ђорђевића.] Београд, 1960, Савез удружења правника Југославије, 248 с. (Св. 14. Популарне правно-политичке библиотеке.)

Изашло је из штампе
наше ново велико издање

УСТАВНО ПРАВО

И

ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ ЈУГОСЛАВИЈЕ

од проф. др Јована Ђорђевића

Цена броширано дин. 2.500.—
у тврдом повезу „ 2.500.—

ПРОДАЈУ ВРШЕ СВЕ КЊИЖАРЕ У ЗЕМЉИ!

Сталну продају наших издања врше наше продавнице:
у БЕОГРАДУ — Маршала Тита 66, Кнез Михајлова 21 и
Зелени Венац 10; у ЗЕМЉИ — Маршала Тита 11; у
НОВОМ САДУ — Змај Јовина 22.

„САВРЕМЕНА АДМИНИСТРАЦИЈА“
издавачко-шмапарско предузеће
Београд, поштански фах 479
Телефони: 27-953 и 21-314

ИЗАШЛО ЈЕ ИЗ ШТАМПЕ

ПРАВНИ ПРИРУЧНИК О ПРАВИМА И ДУЖНОСТИМА ГРАЂАНА

ДРУГО, ПРОШИРЕНО И ДОПУЊЕНО ИЗДАЊЕ

Уредник: проф. др. Борислав Т. Благојевић

Редакциони одбор:

проф. др. Владимир Капор, проф. др. Славољуб Поповић
и инж. Недељко Ј. Гућ

Сарадници:

Анђонијевић проф. др. Зоран, Бадовинац Гавро, Бакић
проф. др. Војислав, Балшић проф. др. Александар, Бауер
др. Јован, Бесаровић др. Мирко, Богдановић Андрија,
Богоев Александар, Џерић Зоран, Дилбер др. Никола,
Ђорђевић проф. др. Живомир, Ђурбабић Марко, Фили-
повић Маријан, Јевђић Љубомир, Јовановић Јован,
Јовановић Милушин, Јовановић Свећолик, Јовановић
проф. др. Владимир, Јовановић Живоша, Јовичић Мио-
драг, Ковач др. Павле, Лукић Војислав, Максимовић
др. Милорад, Марковић др. Божидар, Маћејић др.
Миодраг, Микић Владимир, Нешковић Свећислав,
Новичић Благоје, Оцоколић Негослав, Пејчић Мирослав,
Перовић др. Мирко, Перуновић Радослав, Пећровић
Војислав, Певачевић Живко, Појић Војислав, Појовић
др. Славољуб, Познић др. Боровоје, Радовановић Бо-
жидар, Радловић Јован, Симић Петар, Станчић Ста-
мен, Стефановић Милојка, Стојчић Томислав, Стој-
ковић Драгомир, Стругар др. Сава, Шчекић Михајло,
Шрамак Радомир, Шуц др. Андрија, Тодоровић др.
Миодраг, Весић Будимир, Живковић Срећен.

Цена у тврдом повезу дин. 3.500. —

„САВРЕМЕНА АДМИНИСТРАЦИЈА“
издавачко - штампарско предузеће, Београд
поштански фах. 479

